

Петер Маріус Гуемер
Зрошення пустелі

*Це спогад про те, що колись ми були
королями.*

Невідоме джерело

Пролог

В останній день лютого, коли сонце нерішуче показало своє заспане опухле обличчя, напевно, вперше за цей рік — рік бомб і гранат, перевезень полонених іржавими рейками із заштореними вікнами, біженців у потягах, за якими тягнеться сморід фекалій і розпаду, — сотні студентів і професорів зібралися в центрі університетського двору. На цьому місці, яке раніше давало їм змогу насолоджуватися сонячними променями, побіжним теплом і світлом, тепер вони зі штовханиною та стусанами боролися за місце в тісній купі й намагалися втекти геть, аби лиш подалі від стін, що обвалювалися навколо них. Перше попередження про повітряний наліт прозвучало о пів на восьму й не викликало у студентів і викладацького складу нічого, окрім недовірливого знизування плечима, проте тоді, коли лише за кілька секунд колони залу й монументальні бюсти на вході та в атріумі захиталися під ударами важких бомб і ракет дальнього радіусу дії, будь-яку байдужість заступили страх смерті та недовірливий жах. Небагато людей відшукало шлях у підвал, чимало з них вибігло на вулиці, а решта залишилася в пастці двору й панічно відверталася від каскадів цегли з розваленого університету, в який відтепер не було вороття. Перше бомбардування протривало лише кілька хвилин, та, щойно пил припав до землі, зчинилися гвалт і справжній хаос. Люди виявили, що перебувають усередині сплющеної монументальної споруди, цієї сцени загибелі, і вся пишнота мармуру, вся старовина високих стель, уся велич увічнених пам'ятниками видатних людей зійшли нанівець. Оточена пораненими, скривавленими і зневіреними, Персефона стала на коліна й охопила руками голову так міцно, немовби плоть її рук могла її якось захистити. Засипані пилом очі Персефони не розрізняли нічого, окрім тіней, окрім смерті чиїхось фігур, які підкошувалися, падали й уже не підводилися. Вона осіла на землю, схрестила ноги й не наважувалася підняти руки чи поворухнути пальцем, навіть відкрити рота, аби звести дух. Вона кашляла: на її язичку лежав цемент, на голій шкірі — гранітна крихта й уламки мармуру. Ударною хвилиною їй розірвало сукню. Вона прикрила свою заюшену кров'ю наготу важкою репнутою

шкіряною сумкою. Кров була переважно не її, проте з подряпини під оком Персефони стікала тонка цівка вниз по губах та підборіддю і потрапляла до рота. Металевий присмак грубо здушив її, досягши піднебіння, і змусив судомно хапати повітря.

* * *

На зміну гомону прийшло глибоке мовчання. Місто охопив німий жах, здавалося, воно затамувало подих, як потопельник у відчайдушній спробі зберегти останній кисень у легенях. У вулицях, його артеріях, застигла кров, серцебиття урвалося, нерви оголилися. Світ виснажувала не кров із ран: він мовби задихався в гарячій пилюці зимового полудня.

Персефона чекала, що її порятують. Хтось мав прийти, підняти її з цього бруду, з цього звалища, і забрати з собою, привести до безпечного місця, де її полікували б, але спливали хвилини, спливла година, ставало холодно і темно, а ніхто не приходив, усі тільки йшли геть. Персефона була сам на сам із трупами і зі своїми думками, які, ледве чуті нею досі на тлі скарг поранених, тепер верталися. Безсумнівність спасіння, зцілення поволі танула натомість зароджувалося гірке розуміння, а будь-яка певність змінилася страхом, що сповнює ту, хто не знає, куди їй слід іти, чи вона взагалі здатна іти, чи вона ще живе, а чи вже померла. Страхом, адже вона не знає, адже вона нічого не може знати. Тож Персефона зосталася й втупилася поглядом у хмари в спробі розгледіти крізь них сонце. Проте дівчина просиділа тут так довго, що воно вже відвернулося від цього дня, занурившись за горизонт. Замість сонця перед її очима зблиснули перші зорі, чужі сонця і місяць, який примушував себе дивитися.

Місяць не відвертався. Його втомлений погляд розрадливо лягав їй на обличчя. Холодне місячне світло — їй на рани. Спи, неначе радив він уголос, спи, дитино. Насправді ж довкруг неї панувала мертва тиша.

Персефона поринула в забуття, її тіло знесилено лягло поміж мерцями — спочити серед понівечених гранітних облич відомих чоловіків, і ревіння нового сигналу тривоги перенесло її в ніч. У ніч бомбардувань. У довгу, безмісячну, вогненну темінь, у безсилля, подібне до її власного.

* * *

Тільки на ранок світ прокидається. Ніч — царство сну, і все спить, щоби поменше відчувати. Екрани у вітринах і вітальнях, до яких іще постачають струм, посиляють аналогічну анестезію, снодійний білий шум, веселку тест-таблиці або цифрову чорноту. Цього ранку люди юрмляться на вулицях у пошуках відповідей і допомоги, а також надії; газет немає, замість оголошень — офіційна мовчанка. Триває війна, і ніхто не знає, чому. Протягом усього дня зовсім не виють сирени, не гарчать бомбардувальні ескадрильї, по всьому місту не чути жодного пострілу. Тож телевізори знову вмикаються. Двірники починають замітати сміття. Поштар — розносити листи. Бездоганно вбрані кореспонденти повідомляють про підступний напад... Увесь світ віднині розколовся, мов тріснуте люстерко, що його скалки по-різному віддзеркалюють те саме світло. Ніхто не сміє все-таки спитати, *чому*. А втім, відповідь не забариться надвечір, і приймуть її по-різному: хто кивне, хто заволає, хто розлютиться. Спецвипуск у газеті, в усіх газетах. Зародок.

Перші переселенці залишають місто вже надвечір. Самі собі чужі. За кордоном цієї країни, десь-інде, на відстані сотень миль, двійник вбудовує в свої новини підслухані слова, надаючи їм протилежного сенсу. Людство снить. Прокидаються демони страху. Справжній тільки сон Персефони.

Вона пробудилася на другому тижні війни, коли смерть уже сиділа при столі, неначе давній знайомий, а молодь більше не виходила на вуличні протести: майже всіх вивезли, а ті, хто лишився, не мали сил на спротив. Якби Персефона визирнула за вікно, то й не збагнула б, що в країні війна. Наближалася весна, і дівчина лежала в білій теплій постелі. Надворі починало сніжити.

Частина перша

I

На лекціях д-ра Тіля завжди панувало заціпеніння, яке він свого часу сприймав за свідчення шани й поваги до його обізнаності, аж поки студентів виказало глибоке зітхання і хтось у першому ряду позіхнув. Їм було нудно, він був нудний, але тільки для першокурсників, у яких уже роками веде цей базовий курс. Вступ до давньої історії, а по обіді — вступ до археології. Він був свідомий того, що не розповідає нічого цікавого, нічого такого, що ця юнь перед ним, яка під час його лекції думала вже про наступний предмет, не могла б почерпнути з якоїсь книжки, та наразі йому це було байдуже. Вони приходили тільки тому, що д-р Тіль завжди відмовляв студентам у матеріалах лекцій, хоча міг би продиктувати їх уже з голови. Ішлося не про ледачість чи зловмисність, радше про звичайне марнославство. Якщо він і має стовбичити тут щотижня, повторюючи ті самі заяложені, висмоктані з пальця, безліч разів читані й перечитані основи, то бодай перед залом, повною студентів, щоб ті за його знання хоч чимось йому віддячували, принаймні виповзали з ліжок. Диктофони на його лекціях були суворо заборонені. Якби змога, він заборонив би студентам і ділитися конспектами. Отож Тіль стояв перед ними, вікна були зачинені, й нестерпна спека, а також суміш випарів тіл ста п'ятдесяти слухачів і легкого алкогольного штину — понеділок, як-не-як, — змушували його прискорити темп свого викладу. Обрида, відраза до цих безнадійних нездар, жоден із яких, якби це від нього залежало, не випустився б із університету, охопили його так, що він заговорив із незвичним для себе поспіхом. Пару закінчив на п'ятнадцять хвилин раніше. Геть, геть із цієї смердючої парильні. Тіль ненавидів своїх учнів, що змуджено позіхали йому в обличчя, жили своїм життям і хотіли дрімати, а не вчитися. Він питав себе, скільки днів іще лишилося чекати, перш ніж йому нарешті дозволять повернутися назовні, туди, де можна вивчати покійників — і князів, і рабів, серця яких давно зупинилися. Вони були йому миліші за будь-кого з цього жахливого міста. Його слухачі зітхнули з полегшенням і отямилися від своєї летаргії. Тіль чкурнув повз них, проігнорував чиесь запитання і захряснув за собою двері. Тепер швидко за рік, у

ліфт. Зненацька чиясь рука міцно й вимогливо схопила його, повертаючи втікача назад.

— Тілю! Та постривайте хвилю!

Навіть не озираючись, Тіль почав інстинктивно вивертатися й висмикувати руку.

— Та куди ж ви? Мені конче треба з вами побалакати, і справа не така вже й другорядна. Друже мій, ідеться про вашу роботу. Приділіть мені кілька хвилин, якщо я вас, звісно, не відволікаю від чогось важливішого.

Тіль подивився на руку, що його тримала, відтак підвів погляд. Він очікував побачити чиєсь чуже або призабуте обличчя, пику якогось співробітника або студента. Ректор Пут'єр, рославий, рано посивілий фізик; вугрі та зморшки біля губ додавали йому віку, хоч він, імовірно, не був аж такий старий. Схилившись уперед до Тіля, нижчого за нього майже на півголови, і спершись на гладенький чорний лакований ціпок, навряд чи йому потрібний, ректор спокійно й упевнено усміхався Тілю. Доктор відступив на крок, опустив очі долі й покwapно вибачився, старанно добираючи ввічливих слів. Мовляв, він лишень поспішав до туалету.

— Тоді приходьте пізніше. Я буду в своєму кабінеті й чекатиму на вас, але не надто довго, — він простежив очима за Тілем, відтак затис свого ціпка під пахвою й попрямував назад до сходів.

Тіль передумав щодо ліфта. Пут'єр спантеличив його. Не те, щоб Тіль не вмів спілкуватися з людьми, навпаки, він міг бути доволі приємним співрозмовником, коли того бажав і коли очікував на бесіду, проте щойно думки йому заносилися деінде — і тепер розлетілися навсібіч, мов зграйка сполоханих голубів. Він мусив присісти ненадовго, скориставшись напівтемрявою підвальних сходів, перш ніж рушити далі. Тіль заніс свою сумку до кабінету, розклав речі на столі й знову вийшов за двері. Він намірявся вже піти додому, але вказівник — легко помітні жовті літери на блакитному, — за яким орієнтувалися відвідувачі у пошуках дирекції або будь-якого іншого кабінету, нагадав йому про справу. Таблички провели його від сходів до сходів, іще на півповерху вгору, відтак зміястим коридором, викривленнями лабіринту, яким була ця безліч разів ремонтвана, модернізована й перепланована будівля, і врешті на піддашшя, в приміщення адміністрації. Кілька днів тому в пошкодженому цвіллю даху

прорізали панорамне вікно, крізь яке пробивалося світло навіть за цієї хмарної погоди. Секретар попросив його почекати недовго: в ректора нарада. Тіль затулив очі від променів паперами, які прихопив із собою. Він ніколи не брав додому багато роботи, але ці сторінки хотів прочитати до завтра. Одна студентка вмовила його подивитися її письмову. Цей небажаний обов'язок душив його, ледь не ставав посеред горла, і він проклинав власну слабкодухість. Слід було ввічливо, але твердо відхилити прохання, та він відволікся на щось, як завжди з ним траплялося у цім коридорі, був украй неухажливий, до того ж дівчина була гарненька. Вона пахла дзвіночками й накручувала на палець темне пасмо, а коли заговорила, в її волоссі зблиснула біла шпилька. Дівчина обдарувала його усмішкою, чарів якої була свідомо. Тіль навіть не розчув її слів, лише покірно кивнув.

Це було нестерпно, адже все вказувало на те, що ним зманіпулювали, навіть якщо він не міг — і не хотів — опиратися маніпуляції.

Вона розчинилася в натовпі. Він поклав роботу в кабінеті й забув про неї аж до цього дня. Між тим вони домовилися, що завтра вона забере ці кілька сторінок, цю письмову роботу, — нічого видатного, припустив він одразу, — і обговорить із ним, а він їх навіть не гортав. Дорогою з університету він подумав би ці сторінки, скинувши з серця камінь цієї обтяжливої обіцянки. Він розраховував, що не надто заглиблюватиметься в подробиці. У пам'яті Тіля не збереглося її обличчя — тільки дзвіночки, тільки весна. Він постановив собі не надто витріщатися на неї, коли вона прийде. Найліпше пригасити світло, залишити ввімкненою тільки лампу на столі. Йому вистачить і аромату. Вона для нього — табу, але ж вдихати запах — не злочин. Може, він також зустрічався б із нею серед юрби. Торік одного його колегу відправили у вимушену відпустку через недозволений зв'язок із асистенткою. То був огидний, потворний стариган, що не пропускав жодної спіднички, але поважний дослідник. Наразі він повернув собі посаду, та Тіль вважав пропущений робочий час значною втратою. У віці цього дідугана не відаєш, чи прокинешся наступного ранку. Зрештою, може, й на краще, ба навіть необхідно, щоб такі, як він, зникали час від часу, звільняли насиджені посади й давали дорогу інноваціям.

Перед тим, як Тіль вийшов із університету, ректор повідомив, що йому доведеться продовжити викладати, бо на фінансування його розкопок не було грошей. Він може й надалі нудьгувати з першокурсниками й нидіти над прогнилими картами та звітами. Адже дослідження можливі й у такий спосіб. Наступного семестру до нього, можливо, навіть приставлять асистента.

— Зрештою, хіба ви не застарий, щоб копирсатися в ямах? Намети та пронизливо холодні ночі у зруйнованих містах — то все ж для молоді. Натомість чоловікам нашого віку личить доручати це комусь іншому. Ми керуємо, — тут ректор тицьнув себе пальцем у груди, — ми навчаємо.

По цих словах він відкинувся на спинку гігантського офісного крісла, кивнув Тілю на двері й відвернувся до нового вікна на даху.

* * *

У підвальній квартирі, двокімнатній, півстолітній, у будинку на одному з пагорбів міської околиці, де, відділені лише стінами й водночас безмежно далекі від справжнього життя і справжнього світу, туляться, немов у родинному мавзолеї, тисячі людей над і під тобою, на шпалерах іще затримався останній подих померлого. Д-р Тіль отримав її у спадок: колишня квартира домоврядника, житло його батька. Батько вже давно помер, повільно задихаючись у порожній і запилюженій квартирі, вражений тяжкою формою раку гортані. Його син дізнався про це лише кілька тижнів тому з листа від нотаріуса.

Тіль залюбки перебирав у голові такі історії, історії смерті, розмірковував про те, як, чому й коли. Ще дорожчі йому були, втім, мерці, які пішли з життя вже давно й мовчали про це, коли був простір для загадки, до якої він міг би підшукати ключа, не так, як отут: лише одна відповідь, один поліцейський звіт, одна експертиза, один заповіт. Трагедія була ще трагічнішою, коли на її пояснення пропонували винятково одну правду. Якщо Тіль достеменно знав, за яких обставин розбили вазу, виготовили посмертну маску чи вбили принцесу, якщо ніхто й ніщо не суперечило його правді, це викликало в нього непідробну скорботу. Його батько сконав нудно й офіційно. Нема про що здогадуватися, нічого дошукуватися або визначати. Це тіло, як і сам старий, не дозволяли видобути з себе сенс, а отже, були вкрай

нецікаві. Д-р Тіль повернувся сюди з неохотою. Його знадила ціна оренди, відтак він опинився в полоні довгострокового договору. У цьому місці, у напівсвіті, занепалому, та все ж дешевому й прийнятному для життя, Тіль вечеряв над розгорнутою мапою — копією сувою третього століття, яку знайшов поміж своїх записів. Він цілковито поринув у спогади про ліпші дні, про велике поховання, про сонце на гірському гребені; він бачив спалахи розбурханого моря фотокамер, чув гелготання репортерів, перед якими витягували на світло артефакт за артефактом, вази, урни, золоті прикраси і врешті саркофаг.

Того самого вечора Тіль летів на батьківщину переможцем, і в його хребті бриніло відлуння їхнього подиву. Воно ширилося в ньому, підганяло його вперед через грозові хмари, крізь які вони пролітали. Увесь світ, навіть небо були схвильовані його знахідкою. Не встигли вони розкласти знайдене по важких скринях, аж раптова літня злива змусила їх прискорити від'їзд. Д-р Тіль більше ніколи не тримав у руках жоден із цих скарбів. Йому відмовили у фінансуванні на дослідницьку поїздку, інакше він знайшов би те, що шукав. Тим часом іншим випало насолоджуватися блиском слави за зроблені там відкриття. Натомість ім'я Тіля загубилось у списку учасників розкопок. За кілька років повиринали гучні дослідження й чужі імена. Згадка про піднесення та гордість звикло змінилася розчаруванням і гнівом, і він скинув мапу на підлогу, відтак підняв її, розірвав на шматки і знову жбурнув подалі від себе.

За розхитаною дошкою у стіні над ліжком — його схові якраз на такий випадок — чекала пляшка рому, найдешевшого з тих, що тут продавали. Завтра він збирався обміркувати свої помилки: і давно минулі, і ті, яких припустився сьогодні. Тож він напився до нестями й прокинувся рано-вранці на килимі, серед уламків ночі. Із прочиненого вікна пахло крижаною зимою. Приморозки. На його долоні запеклися темні блискучі плями крові та рому, сумка розпанахана, речі розкидані по кімнаті, знепотрібнілі, засмальцьовані, пожмакані. Більшості доведеться позбутися. Реферат юної студентки, досі не прочитаний, відволіче його від почуття сорому дорогою в університет.

Він намірявся зробити останній ковток рому, та виявив, що пляшка розбита. Понишпорив у своїй схованці за дошкою, але там було пусто. Нарешті пусто. Може, він туди більше ніколи нічого не поставить.

Аякже, ніколи. Він збрехав сам собі, пообіцявши це вголос, так ніби не сам у кімнаті, між тим уже розмірковував, чим надвечір заповнить цю діру в стіні.

Настав другий тиждень березня, минуло чотирнадцять днів із ночі бомбардувань, і рани міста почали поволі вкриватися гнійними струпами. Біль і страх не забули — їх витіснили й закопали, вжививши в їхній ґрунт насінину спротиву й національної гордості. Військові дії вже на другий день віддалилися, від бомбардувань більше не застерігали. Пробуджена країна і її союзники кинулися у всепоглинному гніві й ейфорії початку війни в далекі поля й немов за одну ніч прокопані траншеї, і відтоді бої перетворилися на щось непомітне й абстрактне для тих, хто зостався.

Персефона довго роздивлялася й досі присипаний снігом внутрішній двір крізь матове скло вікна й питала себе, який із вигляду істинний світ. Вона цього більше не відала. Вона забулася, вона все забула, геть усе, що колись було. Вона бачила тільки сонце, що відверталося, і місяць, що лишався. Сонце зрадило їх усіх, і місто мерзло навесні. Дні Персефони спливали самотно. Мати лише раз навідалася до неї й швидко щезла знов, переконавшись, що зі здоров'ям доньки все більш-менш гаразд.

Я сиділа коло тебе майже щодня, вигадувала мати. Мабуть, ти прокинулася якраз тоді, коли мені довелося вирушити додому, подалі від міста, побути серед лісів і долин. Розумієш, усе пішло шкереберть. Насіння згнило. А погода. В усьому винна погода, винне небо, аж ніяк не людство, набрехала вона їй у живі очі й покинула доньку. Персефона не наважилася щось питати, їй кортіло кричати, плакати, жалітися, проте її матір — і вона знала це — нездатна це зрозуміти. Опануй себе врешті, принаймні, ти ще жива. Може, чула про старшу кузину? Потворний шрам на обличчі. Порівняно з цим прокуняти пару тижнів навіть незле.

Персефона молила її відпустити, заклинала дозволити їй нарешті піти, бо ж ця біла пуста кімната і безживний сад за вікном, здавалося, не розповідають, точнісінько як її матір, нічого, крім брехні. Вона мусила потрапити до руїн. Мусила побачити їх на власні очі. Інакше не повірить. А потім, переконавшись, потім, може, рушить далеко звідси. Хоч вона й любила рідні краї, тут, імовірно, годі сподіватися лінивих теплих вечорів під вільними небесами на березі річки або

безтурботних прогулянок. Не буде більше ні прогулянок, ні теплих вечорів.

Цієї миті, сповненої невизначеності й нетерпіння, на порозі з'явився, злегка накульгуючи й зігнувшись, якийсь чоловік. І майже нечутно, немов тінь з учорашнього видіння, прослизнув до кімнати. Відколи вона опритомніла, їй часто снівся д-р Тіль. Вона була певна, що його забрав вогонь бомбардувань. Відсутність звісток або візитів лише підтвердила її здогади, пояснивши їй те, чому він так само не навідував її. Адже саме на тому місці, де він зараз стовбичив, відклавши свою сумку та опустивши очі, вона й надіялася його побачити. Щоранку дівчина переконувала себе, що він помер, це було ліпше, аніж думка, що він про неї забув. Нині ж він стоїть тут, переступає з ноги на ногу, шарпає себе за гудзики пальта й не зважується глянути на неї. Або не може? Що, як її спотворено? Але Персефону запевнили, що її обличчя не постраждало, та й мати говорила не про неї, а про чужих людей, про старшу кузину. Ні, ні, ніяких шрамів, жодних відкритих ран, ані крові, ні, вона була собою, не кузиною, а чоловік перед нею — боягузом! Чому б йому просто не почати розмову, не звести погляд? Вона повірила би будь-якому виправданню, будь-якому твердженню, наприклад, йому було невідомо, що вона взагалі жива, наприклад, його було тяжко поранено, він був не в стані до неї прийти, але ця мовчазність зраджувала все. Він не приходив. Персефона вирішила також промовчати. Вона й подумати не могла, що їй колись випаде побачити д-ра Тіля, який не може й пари з уст пустити. Тіля, завжди такого говіркого, Тіля, який замовкає тільки для того, щоби дібрати слова для наступної репліки. Вона не могла обґрунтувати для себе цієї німоти й нашорошено завмерла перед нерухомим доктором.

Тим часом д-р Тіль мав намір показати мовчанням глибину свого каяття й сорому та вибачитися за тривалу відсутність чи то пак тривале зникнення, позаяк був свідомий того, що зник саме у той відповідальний момент, коли був потрібний. Ця відповідальність тиснула на нього, особливо зараз, адже він непоправно втратив у пилюці й руїнах університету стільки цінного. Згоріла вся його робота, а з нею й усі розрахунки, усі гіпотези, які він колись занотував; від прадавніх карт лишилася така сама зола, як і від звичайного паперу. Каяття д-ра Тіля було нещире. Він картав себе не за те, що не заходив

до Персефони, бо в нього не було ніякого бажання ділити чуже горе. Бомби, може, й завдали їй шкоди, натомість його вони цілком знищили. Він не збирався демонструвати силуване співчуття, коли йому самому хотілося просто напитися. І він таки добряче напивався. Упродовж тижня він щодня спустошував свій схов за дошкою над ліжком. Відтак валявся на килимі або сидів у кріслі й розмовляв із духами, з померлими, які жили в стінах його квартири. Батько сміявся з нього й радив нарешті подорослішати, перестати бавитися в замки з піску й у піщані могили, в яких спочивають пісочні трупи. Тіль ігнорував мертвого домоврядника й прислухався до далекого хору небіжчиків і проклятих. Вони співали про забуття.

День у день археолог намагався видобути якусь плідну ідею з тих кількох джерел, які ще лишилися в нього вдома, врятувати щось, що його визначало. Його стариган визирав з-за плечей Тіля і хитав головою. Дванадцять пропущених дзвінків. Університет уже давно переїхав до іншої будівлі, проте студентам довелося попрощатися з лекціями Тіля. Матеріали лекцій було втрачено. Цілком імовірно, що він упорався б і без них. Проте не хотів. Не хотів цього приниження, цієї змертвої байдужості й відчужених, неуважних поглядів бездушних дітей, більше ніколи, жодного разу, він не терпітиме це далі, не дасть себе змусити. Навіщо археології ще сто студентів? Адже грошей бракує на його, Тілеве, дослідження, а через десять років якась мізерна душиця з тих, хто ловив окунів і мріяв щонайшвидше вшитися зі вступної лекції, одержить засоби, які стали б у пригоді самому Тілю. Спливали дні в горілчаному тумані й тирадах жалощів до себе, слухачами яких були лише духи його квартири.

Одного дня в холодну весняну реальність, назад до д-ра Тіля, повернувся маленький стос нескріплених аркушів. Це спонукало його на кілька годин утриматися від спокусливого тепла віскі та рому. *Зрошення пустелі*. Чотирнадцять сторінок, між ними — довге темне пасмо. Від паперу ще розносилися ті, здавалося б, нескінченно давно почуті пахощі — аромат дзвіночків.

* * *

Тіль лишався побіля ліжка Персефони аж до вечора, хоч після їхнього квапливого обміну кількома репліками запала довга тиша. У

нього не було наготові виправдання, а вона, з полегшенням упевнившись, що Тіль не поранений, не знала, що йому сказати, та й сам він не казав майже нічого. Він запитав, як їй ідеться. Вона відповіла. Він запитував, вона відповідала. А потім замовкла. Вона не хотіла знати, як ідеться йому, зрештою, він і не відповів би, позаяк завжди ухилявся від прямої відповіді. На вулицю тим часом опустилася темінь. Пішов дощ, і сніг перетворився на крижану сльоту; у сутінках палати вже заледве-ледве вдавалося щось розгледіти. Тіль відвернув лице від Персефони і, взявши її руку в свою, провів великим пальцем по її кисті. Вона не висмикнула руки, але й ніяк не відгукнулася на ніжний доторк. Вони так і просиділи б до ночі й аж до наступного ранку серед мовчання та тіней: Тіль — неохочий, нездатний вибачитися, Персефона — ображена й так само вперта, неохоча пробачати, якби медсестра з люб'язним кивком не ввімкнула світло. За вікном марширував похоронний похід. Кільцевою дорогою проносили вкриті стягами труни. В'ючись, мов дощовий черв'як, розрізаний навпіл широким перехрестям, скорботний марш прямував до передмістя. Там хоронили дітей. Персефона спостерігала зі свого ліжка за людьми в жалобі, марно намагаючись роздивитися обличчя під чорними капелюхами: риси їхні були приховані, як і в Тіля, який розвернувся до неї спиною і підвівся, щойно слабка лампочка спалахнула над його головою. Урешті поминальна хода щезла з її поля зору, і вона забула про війну. Тепер від війни не лишилося видимого сліду — тільки відгомін болю в нозі нагадував про те, що Персефона була однією з її перших жертв. Що та війна супроти її злості та скривдженості, що та війна супроти безнадії мовчання між людьми. Вона забула про війну. Труни зникли. Черв'як у землі. Ще на порозі палати Тіль затис, зім'явши між пальців, роботу дівчини й був готовий простягти пустелю між собою та Персефоною, однак, завваживши полегшення на її лиці й ваготу звинувачення в її оці — інше око було закрите заплямованою марлею, — поклав стос паперів на стіл біля ліжка, замаскувавши під якоюсь газетою. У його уяві це було простіше: він зачепив би потрібну тему, сподіваючись — дещо примарна надія, та все ж — оминати розмову про власну провину. Робота здиміла, щезла з простору, з часу, стала невидимою, похованою під ранковою газетою, випала з теперішнього назад у колишнє, у день, коли не було дощу.

* * *

Вона гарна. Дуже добре зроблена. Попрацюй трохи над формою та добором слів, і можеш сміливо здавати. І передивися цитати: треба правильно зазначати джерела, які наводиш. Загалом я подивований. Так він висловився колись — тоді, коли вони зустрілися. Це те пустослів'я, яке можна з певністю застосувати до будь-якої роботи, гаразд її не прочитавши. У трамваї по дорозі до університету він зіщулювався в останньому ряду сидінь, заколисаний теплом, що віяло йому в обличчя з вентиляційних отворів, у напівсні, надто захмелений після злісної й бурхливої ночі, щоб щось читати. Він так чи так збирався лише прогортати роботу, але, не здужавши навіть цього, вимушений був тепер імпровізувати, опинившись в обід у кав'ярні на розі навпроти свого інституту, де на нього вже чекала Персефона з філіжанкою кави та круасаном. Вона поспіхом проковтнула напій і підскочила, коли він увійшов. Він з'явився на кілька хвилин раніше, ніж домовлено, і вродлива студентка витріщилася на нього так, немов він її за чимось заскочив. Тіль почервонів. Йому це полестило. До студентів він був байдужий, так само й вони до нього, проте ця дівчина в зеленій сукні, надто легкій для цієї пори року, здавалося, ним захоплюється чи принаймні його шанує. Він нашвидку покінчив із напученнями. *Зроби, як я тобі раджу, і реферат значно поліпшиться.* Ще не допивши чаю, Тіль уже скерував розмову до особистого. Звідки вона родом? Який рік навчання? Чого хоче досягти в археології? Після різних «як» і «чому» виявилось, що вона відвідувала його вступний курс два роки тому й відтоді прагнула обговорити з ним свої ідеї. Тілеві історії про великі розкопки та його сенсаційну знахідку надзвичайно її зацікавили, і вона рада, що йому справді подобається її робота. Тіль хутчій змінив тему, адже не пригадував навіть заголовку її дослідження, і засипав її безкінечними історіями й анекдотами, почав розводитися про свої відкриття, свої знахідки, свої теорії, а Персефона — нарешті він дізнався, як її звати, — слухала, дивлячись на нього уважними очима, карими, темними, він це помітив, надто, аж дивно темними порівняно з волоссям, слухала, мовчала й дозволяла йому говорити. Тож він балакав далі, бо його не переривали, аж поки вона позирнула на свій годинник, не підстрибнула з вибаченням — час

летить так швидко — і не поспішила з кав'ярні, щоби вчасно потрапити на свій семінар.

Лишивши йому на столі дрібні гроші, вона встигла з тисячу разів перепросити на шляху до дверей, запевнити, що була рада розмові й вдячна за те, що Тіль приділив їй стільки часу. Археолог зостався в кав'ярні, посміхнувся сам собі, по-крутійськи зрадивши, що його не впіймали на брехні, й замовив собі пива. Час у нього ще був. Давно він не мав нагоди розповісти ці історії, давно в нього не було слухачів, які вислуховували їх повністю, бо не мали іншого вибору. Це освіжило його, він відчував себе знову помітним і вже не шкодував про ранковий вихід із дому. В телевізорі повідомляли про конфлікти й ненависть, що ширилися світом, єдине, що Тіль утямив із цих повідомлень, — це те, що тут, у його місті, безпечно. Смерть була далека, а мерці мовчали.

Д-р Тіль був невидимим чоловіком. Коли він стояв перед численною аудиторією, студенти дрімали й витріщалися на прогаліни в розпливчастих обрисах свого викладача, а коли він виходив із залу, то ставав безликою тінню, яка прокрадалася коридорами так, щоб її ніхто не зауважив. При цьому саме увага була тим, за чим Тіль скучив понад усе відтоді, як повернувся. У той день, у ту мить, сидячи на троні свого розкладного стільця перед горою, він існував — і всі могли його бачити, відтак, засліплений блиманням очниць усевидющих камер, Тіль зник. Він вирушив додому, поки інші залишилися зі своїм життям і зором, він помер. Загублений безокий небіжчик, який ухилився від спрямованих на нього поглядів, який тікав від них, тим паче, що це були не погляди захвату, а одноманітні погляди, погляди знуджені, можливо, насмішкуваті, а цього він стерпіти не міг. Д-р Тіль потерпав від людських очей. Тільки тоді, коли на нього гляділа Персефона, він затихав і не пробував утекти. Її очі були суворі, горді, вони дивилися на нього так, як він раніше дивився на себе. Її погляд на кілька годин робив його видимим також і для самого себе. Від її погляду він починав виступати, складати промови, видихав із себе цілі епоси в повітря перед нею і знову вдихав їх. Потім збирав ці вдихнуті скарби та воскрешав їх ізнов. Він теревенив про марнички й розгадував таємниці світу. Вона його бачила. Він не ухилився. Але все, що д-р Тіль їй нарозповідав, було вже давнім, зробленим, дослідженим, записаним і виданим. Голос д-ра Тіля лунав із минувшини.

Минувшина не принесе йому винагород. Її ноша — це жалі, і коли вона зникає, то й Тіль перекидається на тінь.

І все-таки він провів із дівчиною забагато часу. Години з нею, а пізніше й ночі, приносили йому насолоду, але також і страх, що він відволікається від своєї роботи. Уже за кілька днів, схилившись над однією зі знахідок, він упіймав себе на думці, що її обличчя ввижається йому на малюнку. Це був бенкет: богиня і її жерці. Щонайменше півгодини цей помальований уламок пролежав на його столі. Він не міг встановити його походження, урешті лишив записку одному з докторантів, щоб той датував знахідку й додав її до архіву. Вечір минав так, як і майже всі попередні. Він зустрінеться з дівчиною у своїй квартирі, а доти треба прибратися. Скалки розбитих пляшок поприклеювалися до підлоги, бо він після обіду був сам, а його батько ніяк не хотів вгамуватися.

Тіль очікував Персефону з букетом квітів на початку вулиці. Він хотів мерщій затягти її в під'їзд, до своєї квартири, щоб її не відштовхнув вигляд будинку, в якому він мешкає. Треба приховати від неї сміття, заржавілі велосипеди, машини без номерних знаків. Це не місце для такої дівчини, як вона, не місце для того, ким захоплюються, а Тіль хотів бути цим кимось. Персефоні було відомо, чому він іще тут живе, відомо також, що він незаможний, проте він усе одно соромився стану свого помешкання. Це вперше він приймав її у себе вдома, у підвальной квартирі, на життя в якій його прокляли спадок і фінансове становище, і вона залишиться тут на ніч. Він розчервонівся від збудження й нетерплячки, походжав туди-сюди, роззирався навкруги й подумки посилав у пекло кожного, хто насмілиться вистромити голову з-за фіранок або вихилитися з балкона. Персефона запізнювалася, починався град, і д-р Тіль неабияк промерз. Урешті дівчина приїхала на пасажирському сидінні білої автівки, що виповзла з-за пагорба. Колеса загальмували поблизу, але ніхто не виходив. Десять хвилин дверцята лишалися зачинені. Шум міського дорожнього руху, здавалося, помер у тиші, але Тіль не міг розібрати нічого з того, про що говорили всередині авта: кругляшки граду гучно тарабанили об капот. Там радше навіть не говорили, а сварилися, кричали. Відтак він побачив. Із широко розплющених очей Персефони текли сльози. Співрозмовниця, якій вона виклично дивилася в обличчя, була жінкою середнього віку з темним волоссям із посивілими пасмами, яке раз по

раз коливалося, коли та трусила головою, надаючи значення сказаним словам. Вона вичитувала свою доньку, час від часу піднімаючи голову та опалюючи чоловіка на вулиці лютим поглядом. Урешті вона навіть тицьнула пальцем у Тіля — і той прокинувся від свого заціпеніння. Намить він відчув себе хлопчиськом, молодиком, який нервує перед побаченням із коханою і хвилюється, що подумають про нього її батьки, та коли ця жінка з такою невічливістю заговорила про нього в його присутності, він згадав про те, що давно дорослий, що він — науковець, і рушив уперед. Під здивованим поглядом матері, розгніваної матері Персефони, він відчинив дверцята машини, кивнув жінці й простягнув Персефоні руку.

— Доброго вечора. Дякую, що проїхали в таку далеч. Наступного разу я сам заберу вашу доньку. Не хочу додавати вам клопотів, та й, зрештою, ми ж дорослі люди.

Персефона навіть не глянула на матір. Не попрощавшись, вона вийшла з авто й затраснула дверцята. Тіль схопив її за одну руку, вклав квіти, букет нарцисів, до іншої та повів її всередину й униз сходами, подалі звідти.

* * *

Протягом наступних тижнів Персефона проводила деякі вечори з Тілем. Із її матір'ю він більше не стикався. Та, вочевидь, не могла опам'ятатися від неприйняття; Персефона про неї теж не заговорювала. Та й про себе дівчина не говорила. Вона була рада слухати, як Тіль виплітає свої історії, як він із точністю до дрібниць описує кожне поховання, кожну вазу, кожне збережене укріплення, які йому тоді, багато років тому, вдалося відкрити. Щодня йому спадало на думку щось нове, і він починав розповідати про ще давніші часи. Так, ніби ця дівчина розбудила його спогади. До нього линули події дитинства, юності, студентства, і кожна з них, звісно, завершувалася мораллю: він пояснював, чому вони його навчили. Він неначе перебував посеред розкопок і виймав культурні скарби, людську пам'ять неушкодженими з землі, піднімав із пилу й переносив до безпечного сховища, а Персефона вислуховувала його. Вона кивала, широко розплющивши уважні, ніколи не знуджені очі, дивувалася, коментувала, але жодного разу не дозволяла собі його перервати. Час

від часу вона висловлювала свою думку, але не наполягала на ній. Вона з шанобливістю ставилася до археолога, хотіла почути все, що він знав, а він із вдячністю виповідав секрети. Вряди-годи, з побоювань, що надто очевидно перебільшує, він розпитував її. Питав про дім, про дитячі роки, про навчання, та вона повсякчас ухилялася від відповідей. То, мовляв, нецікаво. У неї було звичайне дитинство. Батьки розлучені, але вона через те ніколи не побивалася. В університеті все добре. Письмову роботу вона не здала. Проте ще має час. Можливо, вона її ще раз перепише, щоб бути в ній упевненішою. Тут Тіль закидав її компліментами, відтак їхня розмова непомітно збивалася на манівці. І виводила їх на курган, із якого піднімали саркофаг, прах короля. Вони ділили ложе під поглядами мерців, Тілевих квартирантів. Вони міцно вчіплювалися одне в одного. Ставало гаряче. Вони вчіплювалися міцно. Духи не йняли віри, і Тіль усміхався духам. Вони вчіплювалися. На ранок надворі білів минулонічний сніг. Ранній сніг. Жовтнева погода вдалася до жартів, і коли Тіль відчинив Персефоні двері, небіжчики вирвалися поперед дівчини з будинку в блідий світ, щоб улаштувати там танок. Їхні прозорі постаті розчинилися на білому тлі полів, і вони стали б зовсім незримими, якби не тіні, які вони відкидали, якби не летючі тіні хмар.

* * *

— Вона чудова. Твоя робота. Неймовірна.

Персефона безтямно гляділа на Тіля, стоячи біля вікна.

— Гадаю, ти в ній на щось надибала. Тобто, звісно, треба ще покопатися, я вже трошки нарив у цьому напрямку, але твій внесок — це для мене значний стрибок уперед.

Вона не розуміла, про що він торочить, і не питалася. У зап'ястку пульсував біль, а легкий посвист, якого вона так і не змогла позбутися після ночі бомбардувань, і досі дзвенів у її вухах, відволікаючи увагу.

— Ти слухаєш? Персефону?! — Тіль знову говорив голосом дослідника, розкаяний коханець здимів. — Від цього ми можемо відштовхнутися, ти чуєш?

— Так, мабуть, — Персефона набрала повітря, помовчала й підкреслено безвиразним голосом спитала: — То ось чим ти займався останніми днями?

— Так, серед іншого, — він не збагнув підтексту запитання. Чому вона раптом утратила інтерес? Адже досі так утішено прислухалася до нього, коли він розводився про свої відкриття.

— І тому не приходив? — Персефона хотіла почути від нього щось, щось правдиве. Лише слово, яке показало б: він розуміє, що вона переживає.

Аж тепер його осяяло.

— Авжеж ні! Місто ходило ходором. Я думав, ти мертва!

— А отже, скористався моїм спадком, щоб обезсмертити мене своїм відкриттям.

Обидва знічено замовкли.

Тіль був заскочений і сидів із опущеними долу очима.

— Мені шкода — усе не так просто. Я не це мав на увазі. Але ж я мав себе врешті чимось зайняти. Університет понищений. Усе в руїнах. Це диво, що ти звідти вибралася.

Персефона похитала головою, волосся її лежало тепер по-іншому. Треба його підрізати б.

— Я й не вибралася. Мене витягли.

Тіль не відповів, замість цього розшукав її роботу поміж газет і поклав на простирadlo.

— Перечитай її ще раз і поміркуй над нею. Я зробив у ній примітки. Можливо, тоді ти побачиш те, що бачу я. Завтра я знову прийду, а зараз маю забиратися, поки відвідувачів іще випускають.

— То залишся тут.

— Ні, мені треба додому, — він цмокнув її у чоло й вийшов із палати не озираючись.

Персефона дивилася йому услід, хоч він уже давно зник у дверях. Дівчина й досі відчувала злість і розчарування, що вгніздилися у ній по пробудженні, та більше не знала, чому дозволила це їм. Вона вмовила себе, що в нього мали бути вагомні причини на те, щоб не приходити. Війна. Там, на віддалі від міста, було чути постріли. До лікарні доправляли поранених. У нього мали бути вагомні причини, як і в усіх інших. Війна. Що тепер важать образи? Адже він таки прийшов, і Персефона вже не була сама. Вона відклала роботу набік і лише серед ночі, так і не склепивши повік від завивання сирен на сусідній пожежній станції і стуку дощової бурі у віконниці, дівчина взяла в руки списані сторінки. *Зрошення пустелі.*

* * *

Корона із заліза і терня увінчала нового короля. Залізо, іржавий від крові вінок клинків, поклав собі на голову завойовник, який відкинув ворогів народу, тоді ще нечисленного пустельного племені, далеко за пагорби і дюни на сході, назад на поталу палючому сонцю. Тернові шипи, переплетені з клинками, грозилися вколоти й, здавалося, і досі росли в нього над чолом. Король — воїн і охоронець, глибокі корені якого живляться з піску. Та терен, що вінчав його, був сухий, а кущ, із якого взято терен, не ріс на цій землі. Тут не росло нічого. Люди, і досі кочовики, жили з невеликих стад, які переганяли від оази до оази, та й їх самих не більшало. Противники вичікували, невидимі за дюнами, вищими, ніж у їхній пустелі, і пили з невпинного річкового потоку, множачись, на відміну від гордих підданих кочового короля. Невдовзі вони знову нападуть, щоб забрати багатства мертвих скель, захованих під піском: золото й метал. Тож король наказав копати. Він розіслав найсміливіших вершників зі свого племені в усіх напрямках земного диска, і ті відшукали відомих будівельників і вчених усіх народів і прикликали на його бік. Вони копали й садили, обчислювали, навчали, їхні колодязі сягали води у глибочині пустелі. Вони змайстрували водосмоки, що діставали воду на поверхню, і канали, які розподіляли видобуту вологу по землях. Скоро живі річки прошили дюни, еднаючи оази, і люди пили з річок. Небавом поля на берегах каналів почали давати плоди, а кочовики — зводити міста, оточені стінами, і забувати, що колись були не більше ніж жменькою пастухів. Тепер вони були землевладцями, і найвищим серед них був їхній король. Із усіх усюд з'їжджалися люди й просили дозволу оселитися на берегах королівства. І їх приймали. Після клятви вірності й стягнення податку вони осідали тут і ставали земельними господарями, як і їхні сусіди. Міста множилися — і множилися колодязі, що прокладали собі шлях крізь пісок, вологий і важкий у земних надрах. Більше ніхто, ніякий ворог, не наслідуювався зазіхати на багатства короля, так страшилися тепер люті воїна, який оглядав свої землі з-за могутніх міських укріплень. Розчаровано позирали і собі вороги на каламуть своєї річки й проклинали дари, що вона їм несла, бо їм було не дорівнятися до короля. Хоч їм і довелося опустити зброю, та пальці їхні, вчепившись у руків'я, білили від напруження, а руки трусилися від заздрощів і

ненависті. Скіпетр король зробив собі з кісток і плодів. Це був символ його влади. Кості — це смерть, земні плоди — життя. Вони обоє були йому підвладні.

II

Потяг, швидкісна транзитна електричка, безгучно пролітав між узгірками й розмивав пошрамовані поля до акварелей різнотрав'я, до отруйно-зеленого потоку, який впадав у таке саме зелене море. Тіль уп'явся очима в далеку zenітну станцію на пласкому видовженому пагорбі. Від цього зеленого шуму в нього паморочилася голова, тож він підвів погляд на мовчуці гармати. Через усю країну протяглися траншеї, захисні рівчаки на випадок вторгнення, так, випадок, лише про всяк випадок. Кордони ще трималися, на небі не бачили бомбардувальних ескадр. Поля порозсікали борознами й споганили про всяк випадок. Земля навколо окопів була майже сіра від пилюки, хоч учора й дощило. Грунт не приймав воду. Сніг на ньому розтанув і висох під раннім цьогорічним сонцем. Пил зависав непроглядними хмарами над полями, одна з таких хмар саме затулила Тілеві погляд. А коли потяг вибрався з неї, гармати лишилися позаду. Тіль відвернувся від вікна. Він неохоче кудись їздив, так погано, так зле йому робилося від залізничних швидкостей, від літакової турбулентності, від струсів, від перепадів тиску. Персефона стиснула його руку, помітивши, що він тремтить. Чи все гаразд, чи витримає він іще? До прибуття лише годинка. Та ця година була для Тіля цілою вічністю, здавалося, що і їдуть вони вже нескінченно довго. Він скучив за своїм ліжком, своїм письмовим столом та будь-яким іншим місцем, де він міг би відновити рівновагу. До нього підступили впритул жахливі спогади про літаки, і мимохіть йому повірилося навіть, що він сидить на борту. Та короткий погляд за вікно повернув його на землю. Коли б це лише допомогло заспокоїтися. Персефона замовила йому склянку води, а собі вина.

— Може, нам іще раз пройтися по наших аргументах? — спитав Тіль. — Якщо я тут мовчки страждатиму, ця поїздка ніколи не закінчиться.

Він розкрив свій портфель, витягнув тонку письмову, і Персефона почала її гортати.

— Що, як дати їм спочатку прочитати роботу? А раптом цього буде достатньо, щоб їх переконати.

— Ні, все не так легко, хоча гіпотеза в ній і гарна. Щойно вони прочитають твоє прізвище, прізвище, яке їм невідоме, то й поставлять

на тому крапку. Тим, кого не знають, вони геть неохоче дають шанси. Ти хоч уявляєш, як довго я борюся за те, щоб мене вислухали, і це попри моє ім'я? Ні, так нічого не вийде. Я вже подавав безліч пропозицій, ні на яку не звернули уваги. Звісно, жодна з них не мала такого потенціалу, як наша, та все одно ліпше триматися безпечних шляхів. Останнього разу я отримав гроші на подібний проект, коли ми були вчотирьох, чотири гучних прізвища, хоча ідеї, які нас привели врешті до успіху, й належали саме мені, і навіть тоді довелося годинами стовбичити перед комісією. Розгорнімо початок. Який у нас перший аргумент?

І вони повернулися на початок. Пробігли всю роботу, усі дослідження, що їх уже зробили або планували зробити, і не знайшли знову нічого, крім підтвердження своїх тез і непробивних натяків на все те, що сподівалися відшукати. Тіль добрав до кожного відкриття по історії, по розповіді. Таким чином він хотів занурити членів комітету в мальовничий світ артефактів і саркофагів. Він прагнув розтлумачити кожен пункт її роботи перед виразливими очима й навести неспростовні докази та досягнення, а також не лишити їм часу йому заперечити. Над цим доббором слів, над своїм виступом він ревно працював тижнями, а Персефона спостерігала за ним, інколи з побожною шанобливістю, інколи з усмішкою або неспокоєм. Тіль був немов одержимий, і вона непокоїлася, як цей ентузіазм сподобається журі. Можливо, змінити підхід на дещо спокійніший, стриманіший, м'яко втручалася вона, та Тіль і слухати не хотів — він на цьому знається, та й віддавна цим займається. Неуспішність його останніх спроб — закид, який вона лишила невисловленим. Вона не хотіла зробити йому боляче, хоч їй і починало дошкуляти те, як він ставиться до її роботи, як привласнює її, повторюючи, втім, що це — їхній спільний проект і їхня спільна праця. Він змальовував їй майбутнє: статті в газетах і журналах, дослідницькі гранти, і вона уявляла все це, поринала в це з головою і поволі почала мріяти так само, як він, у втілення цього плану. Він таки мав рацію. Без нього вона ніколи не збагнула б цінності своєї ідеї. Без нього вона здала б свою письмову, і якийсь із Тілевих колег продивився б її, як і купу інших, проаналізував із формального боку, поставив оцінку й забув, та й вона запхнула б її, либонь, на якусь полицю припадати пилом. Так, мабуть, хтось наштовхнувся б також на цю ідею, побачив ті самі лінії на піску і

відкрив те, що належало відкрити їм. Авжеж, він має рацію: говорити перед комісією треба йому, він говоритиме за них обох. Персефона проглядала роботу й відсторонено кивала; Тіль говорив, збуджено жестикулюючи. Цю промову вона чула вже надто часто. Те, що звучало зараз, було її власними словами, бо саме ці слова вони взяли з собою в цей майже безлюдний потяг, що котився травмованою країною, мчав під радаром війни. Раптом Тіль мовчки підвівся. І пробіг до туалету, де його знудило.

* * *

Комітет засідав за містом, у винограднику між східних пагорбів. Науковці, політики та бізнесмени виносили тут вирок пропозиціям, ідеям і теоріям колег і надавали гроші на дослідження, писали рекомендаційні листи чи кепкували з речників, щоб потім гречно їх вирядити геть. Далі на сході пагорби здіймалися вище, шикуючись у велетенський гірський гребінь із засніженими верхівками, який відгороджував комітет від війни. Ці гори не перелетіла б жодна ескадра, та й навіщо. Тут бомбити хіба лозу та багато миль пустоти. Усе було втаємничене, про це місце знали лише запрошені. Виноградник зі своїм непотинькованим цегляним фасадом і баштами, з широкою стіною, що окільцьовувала будівлю, височів на вершині одного з пагорбів, мов той замок. Караван чорних лімузинів і фургонів змучено петляв серпантинном вузьких вуличок до призначеного місця зустрічі. Розподіл державних коштів був, як, власне, і щороку, безпрецедентним явищем. Кожного, хто звертався сюди з проханням, зазвичай вражала помпезність спектаклю, розіграного членами комісії. Таке багатство, така влада. І в цієї влади ще щось треба собі випрохати. Тіль скося роздивлявся інших пасажирів. Розширені зіниці, блукання очей просторами земель, пишнотою рослинності та бундючністю садиби. Затамовані подихи. Доктор пирхнув. Він уже встиг надивитися на такі вистави. Йому вже траплялося пережити подібне кілька разів, і він давно розвінчав для себе цю ілюзію. Їх тут хотіли знітити й водночас сповнити вдячності за королівський прийом, от тільки подяки він не відчував. Він хотів свій грант, а це безглуздя хай лишають собі. Від цих урочистостей йому жодної користі, хіба що приємний вечір. Йому хотілося більшого, і ніяка розкіш, ніякий

декаданс не могли цієї ночі заступити його бажання. Як часто він вертався звідси з розчаруванням. Та не цього разу — він був цього певен. Ці роззяви, ці діти, які стікають слиною перед тутешніми садами й вином, піймають облизня, і їхні рожеві сні вмиють перетворюються на нічні жахіття.

Годину тому потяг зупинився на кінцевій — непомітній вантажній станції посеред ніде. Група солдатів висипала із задніх вагонів зі зброєю та припасами, заважаючи вийти пасажирам, серед яких усі були вченими, професорами з різних галузей. Останнім довелося зачекати; відтак їх супроводили через невеличку вкриту гравієм площу до флотилії лімузинів. Звідти їх повезли на гору незраненими землями. Тут мешкала тільки жменька робітників винограду. Ані руїн, ані траншей, ані мінних полів, а проте для людей, домівки яких якраз поступилися місцем заритим мінам і виритим окопам, це місце було так само безвартісним, як і їхня втрачена батьківщина. Минула добра година, перш ніж вони проїхали безкінечними виноградними рядами, а тепер застрягли в заторі. Кожен лімузин, кожен пасажир проходив перевірку за списком запрошених. Гостей, яких комітет передумав запрошувати, та не попередив завчасно, розвертали назад. Так ставалося з року в рік. Це було частиною загального ритуалу.

Коли вони досягли кінця вулиці — чорних воріт, — пройшли контрольний пункт і підтвердили своє право на участь, коли їх, Тіля і його чудову молоду супутницю, як висловився охоронець, привітали на вході, вони, узявшись за руки, попрямували слідом за іншими гостями широкою вимощеною площею, в центрі якої фонтан відчайдушно простягав свої руки до неба, у невелике фойє, де їм вручили шампанське. Цей фонтан, мабуть, полагодили торік. Досі він стояв пустий і сухий, засипаний опалим листям. Та й площа ще дванадцять місяців тому була незаасфальтована.

Персефона, як і Тіль, не належала до роззяв. Пейзажі, дорогі машини чи фонтан не викликали в неї подиву, вона заледве вдостоїла їх коротким поглядом. Щоліта, відколи вона себе пам'ятала, дівчина проводила велику частину дитинства з матір'ю в замиській садибі. Садиба та була також велетенська, хоч на ній і не виробляли вина. Теж побудована на пагорбі, вона дивилася згори на розпростертий під нею світ, на прилеглі поля — усе це, доки сягало око, було їхньою власністю. У внутрішньому дворіку в них навіть було джерело, хоч і

без фонтанів. Лишень сувора організація, кількість охорони і число ящиків із шампанським вразили її так, що вона крокувала далі розтуливши рота, але це були не захоплення і не повага — радше невіра. Купа грошей, чимало зусиль, і все це для неї і для Тіля, думала вона. Замість цього могли б послати її одразу на розкопки на іншому кінці світу. Тіль, утім, поглянувши зизом на свою супутницю, зарахував її до роззяв. Увечері він їй, мабуть, захоче пояснити те, що вона й без нього знала. Розкрити їй очі на те, як тут усе працює. Вона йому це дозволила б, за звичкою пропустивши повз вуха, бо знає, що такі лекції його тішать, проте, помітивши, як він уже добирає слова для майбутньої промови, вирішила таки притлумити свої почуття. Їй не хотілося здаватися найвнішою, ніж вона є.

Коли гості спустошили келихи, їм показали їхні кімнати заміського будинку, всі виконані зі світлого дерева й натурального каменю. Їжею сьогодні частували так само в будинку: великий бенкет був призначений на завтрашній вечір. Сьогодні ж їх пригощали у відкритому барі й у саду будинку — для їхнього затишку, як їм повідомили. Для відпочинку й інтелектуального обміну. Члени комітету, позаяк вони також уже приїхали, змішаються з присутніми. Перший вечір знайомства.

Це теж було частиною ритуалу. Цей вечір саме для того і був придуманий, щоб вирахувати найвпливовіших гостей і членів комісії, випити з ними й надавати одне одному обіцянок, які ніхто не збирався виконувати. Тут розповідали про проекти, про гранти і відкриття, зроблені на них, тут намагалися прорахувати свої шанси на успіх. Більшість вершителів долі прибувала лише з настанням темряви й зникала серед звичних людей. Тіль і Персефона спочатку сховалися на задньому плані. У них була довга поїздка, а від перебування між людей, тим паче серед сповнених очікування і шампанського колег, Тілеві не було великої користі, то був хіба що обов'язок. Це все були конкуренти, й розмова з ними — марнування часу; із більшою охотою він проведе цей вечір побіля Персефони. Уперше за багато днів вони говорили не про роботу, не про ті кілька нещасних засмальцьованих папірців. А про життя, яке поза роботою. Вони відкоркували пляшку гарного охолодженого вина, яку знайшли напередодні в кімнаті. Тіль знову не втримався, щоб не пояснити, як проводиться процедура, і не висловити своє обурення огидним фасадом цього церемоніалу, відтак

розмова зачепила садибу, де Персефона бувала з матір'ю, а потім фільм, а потім погоду. Тіль прихопив із собою трохи фруктів. Вони скуштували небагато, майже не відчуваючи голоду. Лише кілька плодів. Вони сміялися, сміялися ненастанно, вперше стискаючи одне одного в обіймах після тієї ночі бомбардувань. Тут ніколи не було такої ночі, тут нікого не було травмовано. Звідси ніхто ніколи не зникав. Між ними й війною постав скелястий бастион, між ними і містом — широка безживна рівнина. Не чути ніяких сирен, ніяких поховальних дзвонів, лише дзвінки на барі, коли страву можна забирати. Замість полів руїн — поля виноградників, що вигиналися вдалині, немов дюни — або хвилі. Персефона вже не бачила своїх шрамів. Не відчувала своїх вправлених кісток, тільки худе тіло під собою і сиве волосся між своїх пальців. Його серце. Воно калатало. У ньому, зазвичай такому холодному, палала кров. Це через вино. Їм стало гаряче.

Близько одинадцятої години бар і фойє знову залюдніли, як і ввечері по приїзді вчених. Гості спускалися тісними сходами будинку чи верталися з прогулянок садом. Перед приїздом комісії кожен, як міг, заспокоював нерви та вгамовував тиск у черепі. Багато хто влив у себе значну порцію спиртного, дехто швендяв неподалік від будинку. Найбільше з них закрилися в кімнатах: хто для того, щоб випити й поміркувати на самоті, хто для того, щоб повторити презентацію власного проекту. Але не Тіль із Персефоною. Їхній секс було чути то з одного кута кімнати, то з іншого. Вони кидалися на ліжко, хапалися за стіни, гримали дверима. В їхніх реготі і криках декому вчувалися прохання про допомогу, від їхніх стогонів напружено змовкав увесь поверх, і от нарешті вони останніми з'явилися на сходах, позаду всіх, зім'яті й утомлені, ще не перевдягнені, але розслаблені. У фойє для них уже не лишилося місця, тож вони спостерігали прибуття політиків і чиновників, застигнувши на верхніх сходинках. Тіля аніскільки не турбувало те, де вони стоять, і він заспокоював Персефону, стурбовану тим, як далеко вони від уважних оцінювальних поглядів комітету. Ні, їхнє місце якраз вдале. Вони тут, немов у ложі: їх помітно й водночас їм звідси видко всіх присутніх. Можна завважити, хто до кого звернувся, хто як із ким привітався і хто куди порозбрідався: до бару, в сад або в кімнату відпочинку. Загалом, прошепотів Тіль у шию своїй супутниці, досвід підказує, що спробу сподобатися комусь із цих осіб цього вечора сприймуть як нав'язливість. У таких місцях треба

привернути до себе увагу, відтак непомітно приманити до себе замість нерозумно кидатися до когось першим. «Дамо їм час зайти. Нехай познімають свої важкі плащі й чогось вип'ють. Тоді нам і випаде нагода».

Протягом кількох секунд до будинку просочилося десятеро осіб; потиснувши декому руки, вони майже без слів розділилися й попростували хто куди. Розподіл відбувся і серед скупчення гостей. Вони розходилися і знову сходилися в групки, мов жменька намагнічених шпильок. Вони штовхалися і тихцем чепурилися. Тіль потирав руки: зазвичай його знуджувала одноманітність делегацій, та цього разу все було інакше. Він був не сам. Сукня, придбана ним для Персефони на цей вечір, ба навіть віддана на пошиття саме для неї, була дещо легковажна, але не вульгарна. Хвилі червоного, акуратно зібрані біля талії. Та й не однотонного червоного, а каскаду різних відтінків, мовби шарів осадової породи: від криваво-багряного вгорі до магматично-жовтого внизу. Це було неперевершено, йому навіть забракло слів на мить, коли вона вперше, ще вдома, вдягла це плаття для нього. Вона була полум'ям, і в гостей довкруг неї пересихало в роті. Вона була пожежею, що проноситься крізь фойє, залишаючи по собі обвуглені дошки. Тіль вів її за руку, а вона всміхалася так, немовби їй належить цілий світ. Увага присутніх їй лестила, навіть попри неприховані наміри та бажання, що загорілися в очах і старих, і молодих чоловіків. Обоє зайняли місце біля бару й замовили собі вина. Червоного, один із тонів червоного, якого не вистачало палітрі її сукні. Персефона почувалася розкуто, хоча цей світ рахунків та змагань учених мужів і здавався їй чужим. Це вона, саме вона наштовхнулася на дещо, на одну історію, на один слід, що тягнувся чотири тисячі років, на тіла й вириті могили, і була тепер втягнута в цей дивний новий світ. Тепер усі погляди були спрямовані на неї. Ця студентка була гожа, це бачили всі, а що вона ще й тямуща, вона їм іще доведе. Вона пахла сонячним палом, буянням весни, розжареними дзвіночками. Це приміщення було таке світле, таке яскраве й задушливе, нічого спільного зі скорботною скромністю її палати або холодною зеленою неприкрашеністю садиби її батьків, так само нічого подібного до надій на перемогу над безладом у підвальній квартирі Тіля. Тут живі говорили про життя, там — мерці про час. Останні

кілька тижнів тому витанцьовували на снігу. Присутні набрали повні груди повітря й затамували подих, коли Персефона підвела погляд.

* * *

Поки очі високочолих науковців прикули до себе Тіль із Персефоною, до винограднику під'їхали ще два затемнених лімузини. Захищені нічною п'тьмою, вони проїхали від вокзалу крізь сади й майже нечутно прослизнули у двір, де їхні двигуни врешті геть заглухли. Одна тіль у сукні, інша — в костюмі й краватці. Навіть у темряві сукня виблискувала отруйно-зеленим. Ціпок другої тині монотонно вистукував у такт їхніх кроків, коли вони мовчки попрямували до заднього входу й пробралися всередину будинку. Перемовляючись пошепки, вони піднялися до своїх кімнат. Їхній приїзд був таємний. Комітет вирішив повідомити гостям про їхню присутність лише під час презентації. Зелена тіль тихо, але енергійно заговорила з чорною, проте отримала у відповідь лише хитання головою. Тоді, руйнуючи дотеперішню тишу, вона захряснула двері своєї кімнати. Зодягнутий у чорне чоловік зітхнув і обережно прикрив двері власної. Вона й без нього отримала б те, за чим приїхала. У її грі він брати участі не збирався. Він не міг. Та й не хотів. Тіль був непоганим чоловіком, байдуже, що в нього з тим дівчиськом. Нехай вона переконує комітет без нього. Заглиблений у свої папери, підготовані для промови, він випив келих вина; відтак пішов спати. У сусідній кімнаті жінка в зеленому виробляла свою стратегію. Має бути не так уже й складно. Це війна. Невже зараз час тривожити старі трупи, та ще й отримувати на це гроші? Комісійних грошей заледве вистачить на зброю. Зрештою і ця жінка лягла в постіль, хоч так і не змогла заснути.

* * *

Виступ Тіля перед комітетом тривав украй коротко. Уже за кілька хвилин подвійні двері презентаційної, на яку тимчасово перетворили парадну залу, розлетілися від удару, випускаючи Тіля з його папірцями і записками, що, зіжмакані, стирчали в нього з кишень. Деякі випурхнули звідти й розчарованим слідом осіли на підлогу. Персефона спершу кинулася збирати розкидане, та не встигала за професором,

тож лишила їх лежати й поспішила по сходах за Тілем, з вуст якого, мов пісок, сипалися тепер пусті прокльони. Та перш ніж вона встигла піднятися, двері його кімнати гнівно грюкнули, й вона зупинилася на півдорозі. Не усвідомлюючи, що це щойно відбулося, вона опустила на сходинок і почала безцільно перебирати записи, затиснуті доти в руці. Комітет відхилив пропозицію, їх узагалі майже не слухали, навіть не поглянули на мапи, на результати досліджень, бодай на щось із їхніх доказів. Не встиг Тіль і рота розкрити, щоб почати свою промову з притчі, а відтак навести переконливий приклад, як його перебив голова. Війна. Завжди ця війна. Зараз нема часу копати нічого, крім траншей. Рішення ухвалили ще перед тим, як вони зайшли до зали. Кошти дістануться фізикам, хімікам, отруйникам, підпалювачам, та в жодному разі не копачам могил, принаймні не тим, які ці могили розкопують. Хіба що, може, тим, хто запропонує ефективніший спосіб закопувати трупи. Мерців можна було б поховати і в королівській могилі, якщо її попередньо спустошити. Персефона лише зараз опам'яталася, сидячи на сходах і вислуховуючи Тіля, який, і досі лаючись, двома руками згрібав до валізи вміст кімнатного міні-бару. Перед тим, як надати їм слово, голова представив нових членів комітету, які прибули лише вранці. У такому складі, сказав він, комісія оцінюватиме кожен виступ. Тільки тоді Персефона помітила те, що мала б завважити набагато раніше. Державна секретарка Міністерства сільського господарства, нове обличчя комітету, з волоссям, пофарбованим у пшеничний колір, хоч воно вже давно було сиве, зі знайомим їй цинічним поглядом і притлумленою зловтіхою у посмішці. Її мати. «Вітаю. Як твої справи, добре? Я й не знала, що ви вже подорожуєте кудись удвох. Я розповіла б тобі про свою участь у комісії, та ти ж зі мною не контактуєш. Утім пусте. Починайте. Я в передчутті».

Персефона не змогла здобути більше на жодне слово, Тіль натомість спіткнувся вже на початку своїх роз'яснень. До того ж йому здалося, що за довгим комітетським столом у широкому ряду стільців, що тону в темноті проти яскравого світла люстр, яке било йому в очі, сидять тіні. І ці тіні його знають. І ці тіні дивляться на нього з упевненістю, яка похитнула його, Тілеву, певність себе. Члени комісії не приділяли йому жодної уваги: вони гортали свої документи або читали газету, голова перешіптувався з матір'ю Персефони, лише

чорна тінь за їхніми спинами свердлила його поглядом. Тіль пролопотав привітання, і щойно він після кількох невдалих спроб віднайшов шлях до свого головного концепту, його попросили помовчати. «На жаль, на цьому доведеться завершити, — урвав його незграбний мовленнєвий потік голова комісії. — Перш ніж ви продовжите: ми не можемо надати вам фінансування».

Голова замовк, аж тут підвелася мати Персефони і з перебільшеною солідністю оглянула комітет. «Пропоную зробити невеличку паузу». Її пропозиція пролунала, мов наказ. На її губах, мов на губах залізної статуї, застигла усмішка, якої не відрізнити від усмішки непідробної радості. Та переполохана донька вже знала, що означають ці блискучі вишкірені зуби. Приязну впевненість жінки, яка ніколи не сумнівається в своїх рішеннях. «Мене замучила спрага, до того ж я хочу переговорити з донькою». Звернувшись до зацікавленої дівчини, вона повела далі: «Зустрінемося на барі, скажімо, хвилин за десять».

Чекати згоди не було потреби. Щойно вона договорила, усе зібрання за винятком Персефони слухняно заворушилося. Дівчина почервоніла, забувши про Тіля, забувши про решту чоловіків перед нею. Як завжди, коли мати говорила з нею і водночас мовби повз неї, вона почувалася заскоченою, засудженою і покараною, хоч у буквальному сенсі з нею цього й не відбувалося. Тим часом матір Персефони покинула залу через бічні двері за рядом сидінь, перетворившись на тінь, щойно вийшла з-під освітлення, на зелену тінь.

Високі вікна були позачинювані, шибки не пропускали сонячного світла. Тіль вибіг із зали, починаючи розуміти, що до чого, Персефона, зашпортуючись і підбираючи розкидані аркуші, — за ним.

* * *

Вона звелася зі сходів на рівні й знову прислухалася до кімнати Тіля. За дверима було тихо. Урешті вона подалася зустрітися з матір'ю, хоч і не знала, що їй скаже чи що від неї почує. У барі, знову тісними групами за професійними інтересами, купчилися науковці; вони не говорили між собою. Деякі ще раз проходилися по текстах доповідей, інші прикипіли до своїх сигар або віскі. Усі тремтіли, тут завжди усі тремтіли. Трусило так, немовби мурована садиба потрапила в зону

слабкого землетрусу. У Персефони також дрижали руки, проте з інших причин. Почасти від люті, почасти від непевності й боязкості. Що їй збирається висловити мати. Ця жінка ніколи не говорить із нею просто аби поговорити. Постійно вишукує у кожному реченні доньки прихований сенс, якийсь нюанс у інтонації, який її викриє. У палаті вона мала нагоду для розмови і не використала її, а тепер, після презентації, раптом виявила бажання побалакати. У Персефони були всі підстави для занепокоєння. Вона була свідома того несхвалення, з яким її мати дивилася на стосунки з Тілем, та не зачіпала з нею цієї теми, відколи та підвезла її до квартири доктора в градову ніч. Того разу матір нагримала на неї, це була майже істерика. Персефона не хотіла чути це знов. Застереження й страхи її матері, її на позір добросерді поради були дівчині осоружні, тож мати, схоже, второпала, що слова її більше не діють, і обрала інший, безсловесний шлях.

Цього разу ніхто на Персефону не озирався. Замість сукні вона вдяглася в брюки і піджак. Її костюм був сірий — на противагу матиному світло-зеленому. Жінка відпила вина з келиха, на якому лишився соковитий відбиток її помади, мов закарбований цілунок. Тільки коли Персефона присіла біля неї, вона відволіклася від захопленої бесіди з молодим чоловіком на барі. Подякувавши за відмінне обслуговування, вона вихилила свій напій, закинувши голову назад, і поплескала бармена по руці. Відтак розвернулася до доньки. У приміщенні немовби стало тихіше. Усі звуки, навіть бадьорий спів пташок, дроздів і горобчиків, що повсідалися у вітті біля будинку, ввічливо приглушив голоси. Персефона опустила очі додолу.

* * *

Кінець вересня забрав із собою рештки літнього тепла. Спека, від якої місто потерпало напередодні, захлинулася в сильних зливах. Одна гроза за іншою проносилися над дахами, і коли вона тарабанила по них, люди пригадували бомбардування, а в блискавці вбачали вогні літаків. Вітер завивав, немов ротори. Цими ночами ніхто не склепив повік, до того ж газети повідомляли про пересунення фронту, про число загиблих, але передовсім про перемоги. Громадян не втомлювалися запевняти, що місту нема чого боятися повітряних нападів. Більше ніколи! Оборону не подолати. Натомість лише того

тижня перед ратушею стався великий вибух. А два тижні тому на цьому ж місці лінчували групу чужинців, поліція все бачила й трималася на поважній відстані, піклуючись лише про те, щоб ніхто не підходив до сходів. Народний гнів. Люди різних віросповідань залишали місто цілими групами. Повз Тіля до виїзду з міста попростував один такий конвой. Цим утікачам тут не місце. Цього ранку була стрілянина. Тіль обійшов барикади й простежив очима за катафалком. Той рухався з міста на південь. Цих померлих доправляють не до цвинтаря. Тіль натомість пройшов ворота з янголами по боках і з'явився із запізненням на півгодини в новому університетському приміщенні. Конференція вже розпочалася, та його це не обходило. Пут'єр кивнув йому, як завжди, поки Тіль торував собі шлях крізь ряди колег до вільного стільця в самому кінці кімнати. Один із професорів саме виступав із промовою, та його майже ніхто не слухав. Тіль не розумів, про що йдеться у його доповіді. Замість слідкувати за викладом, він порився у своєму портфелі й витягнув записник, щоб вдавати, ніби щось нотує. Насправді ж попереду чекали ще промови, які його геть не цікавили, і він хотів чимось зайняти руки. Нічого з того, що тут скажуть, аж ніяк його не стосувалося. На початку семестру він увійде до аудиторії, похмуро привітає сотню заспаних, незацікавлених студентів і прочитає їм ту ж саму лекцію, що й десять років тому. Авжеж, він був радий, що Пут'єр притримав для нього посаду, попри його довгу відсутність, проте розчарування в рішенні комітету і передовсім лють на втручання матері Персефони — а він був певен, що єдиною її метою було нашкодити йому та дівчині — і досі проймали його до кісток. Він намалював кілька кружалець на аркуші й агресивно їх закреслив, змушуючи себе досидіти до завершення недолугої конференції, не ставлячи жодних запитань. Ось він ізнов сидить тут, а в дім уже давно прокралися назад його духи. Вони насміхаються з нього, коли він лишається сам і п'є. Тіль сподівався, що вони полегшать йому самотність, натомість вони його тільки мучили. Висміювали, не давали спати. Часто він заздрив застріленим і їхнім убивцям, на яких натрапив на шляху сюди.

Персефона покинула університет, перервала навчання посеред семестру, після її розмови з матір'ю протягом усього літа він не отримав від неї жодної звістки. Того дня вона лише раз зайшла в чортову кімнату садиби по свою валізу. Сторожко відчинила двері й

ступила на поріг. Усередині було так тихо, що вона злякалася, чи Тіль собі щось не заподіяв, але на підлозі валялися рештки розбитої пляшки, а не людини. Вона хотіла поговорити з ним про те, що сталося, та він замкнувся у ванній, не відповідав і визирнув звідти тільки тоді, коли почув, як Персефона застібнула валізу. Він спостерігав, як вона набрала склянку води в раковині, повній скалок, і як при цьому порізала палець. Крапля крові впала в проспиртовану воду забитого стоку, в якому кружляла срібляста рибка, і вималювала червону річку. Тіль також втратив кров над умивальником. Відбитки запеклися на його краях. У нього був широкий поріз на руці, який він перемотав туалетним папером. Дівчина нічого не випила, відставила склянку, взяла валізу і почекала, озирнувшись на Тіля. Імовірно, вона сподівалася, що щось зміниться, та зрештою прочинила двері й забрала з собою роботу. Тіль не сказав їй ані слова. Лише дивився у вікно на сад, поки вона зникала в нього за спиною. Відтоді вони бачили одне одного тільки раз, та й те звіддала, і він пішов, не озвавшись до неї.

Вона не хотіла лишатися до врочистого закриття, Тіль також подумував про те, щоб поїхати того самого вечора, проте зостався, усвідомивши, що вона це зробила б і без нього. Хоч він і знав, що йому це болітиме, його спокушало з'ясувати, кому врешті дадуть гранти. Чії проекти підтримає міністерство. Можливо, він напився б і влаштував сцену. Так, може, він знайшов би сміливість висловити цій пихатій купці, що про них думає. Йому в будь-якому випадку не перепаде нічого, поки серед комітету мати Персефони. І той чоловік, який лишився в тіні. Імовірно, якийсь політик. Що, як Тіль і йому висловить свою думку. О, так, він йому вже висловив би. Удруге після того, як бомби знищили його кропітку роботу, він прокляв цю невимовну війну. Гроші витрачали лише на смерть, яка прийде, а не на ту, якої він шукав.

* * *

Актова зала пістрявіла кольорами сотень прапорів, якими були задрапіровані стіни та столи. Навіть самі стільниці прикрашав парад менших прапорців, до підставок яких були прикріплені квіткові композиції, що спадали додолу, мов пагони лози. Над усім цим

розкинув крила орел, зі стелі спускався дикий виноград, здавалося, його вусики, що завжди намагалися виповзти на стіни садиби, нарешті увірвалися всередину. Вочевидь, тут попрацювала ціла армія робітників, яка всю ніч декорувала залу, та дикий виноград сюди не впустили. Те, що звисало згори, привезли сюди під ранок. Листочки й грона були штучні, пластикові. Така сама імітація зовнішнього світу, як і лози та прапорці на столах.

Хоч Тіль зумисне запізнився на кілька хвилин, до зали він увійшов одним із перших. Лише коли всі стільці були зайняті й голова комітету помахом наказав запалити світло, торжество оголосили розпочатим. Перед полотном, розтягненим на всю довжину зали, вишикувалися промовці, щоб обсипати одне одного лестощами: розхвалити підтримані проекти й прогресивність і чесність комісії. Паливний насос. Синтез. Генетичне вирощення отруйних фруктів. Маскування зброї масового знищення. Військові перевезення і багато іншого. Більше іншого. Нового. Не озиратися назад. Лишатися на поверхні, не завдаючи собі клопоту заглиблюватися в будь-що; Тіль пошкодував, що не поїхав разом із Персефоною минулого вечора. Тут для нього жодної користі. Тут переможці гладять одне одного по голівці й сміються над ним. Перевезення військ! Так, ось що потрібно світові! Зброя масового винищення — ось шлях до волі. Так, волі! Свобода для світу і для майбутнього, тільки він застряг тут, у цьому принизливому сьогодні. Тіль підвівся, щоб піти, квапливо потягнувся по келих — тільки один, перед виходом, — влив його в горлянку й подався до дверей; він уже прочинив би їх, якби не виголошене ім'я. На сцену запросили нового представника Міністерства науки, людину, яка віднині плекатиме щорічну традицію призначення дослідницьких грантів і плідну співпрацю найпроникливіших умів цієї країни.

«Людина, котру, як нікого, випереджає її слава, — з ентузіазмом почав голова, — людина, яка вже двадцять років дбає про академічний прогрес нашої батьківщини. Вітаймо нашого нового міністра і ректора в одній особі: професор доктор Пут'єр!»

Грім аплодисментів. Люди вскочили з місць, перевтомлені вчені звелися на рівні, плескаючи так, немов до них ураз повернулася молодість, а світ одужав; Тіль лишався стояти спиною до сцени, аж поки, не в змозі більше терпіти, оглянувся. Пут'єр виступив із тіні, упіймав його погляд і кивнув йому через усю залу. Це був довірчий

кивок, це був погляд, яким презираються зі старим другом, та Тіль ніяк не відповів на них. «Зрештою, хіба ви не застарий, щоб копатися в ямах?»

Тіль покинув святкування. У світі, в якому вітали когось іншого, йому не було місця. Подалі від винограднику. Далі крізь пагорби, крізь лабіринти вулиць, назад до вокзалу, на перший-ліпший потяг, дві пересадки — прямого сполучення з його містом не передбачено — і на світанку він дістався свого звичного підпілля. Останній сніг, що випав у квітні, розтанув під ранковим сонцем. Усю ніч він не промовив ані слова, та нині він був під землею, перед столом із уривками своїх колишніх записів, зі спекуляціями та самообманом і новими записами за минулий тиждень, і кричав. Він гарчав, скаженів, трошив, ба навіть забивав дерев'яні тріски собі під шкіру ударами сум'яття, ніби лють могла тут зарадити, відтак перечепився об уламки і так і лишився лежати між ними й папірцями, що здійнялися в повітря і в повільному танці опускалися знову на підлогу обіч нього. Він був заручником цього місця. Небіжчики в цьому підвалі — вони єдині являються йому, інших уже не потрафить побачити; та він випустив навіть їх. Він дав їм піти, тепер він був сам. Колись-то вони, без сумніву, повернуться, та зараз, коли він їх потребував, їх не було поряд. Лишень старий сидів на стільці з розгорненою на колінах газетою і позирав на годинник над дверима. Коли Тіль глянув на нього, старий похитав головою. «Ти диви, як пізно. Так ти нічого не встигнеш. Якщо не поквапишся, усе скінчиться, не розпочавшись».

* * *

Трон підніс його до бога. Статуя, що стриміла в небо, мала його риси, пустеля за стіною дедалі впевненіше буяла життям. Він відібрав владу в безживного піску й затопив його густою рослинністю. Багатство, таке незрівнянне, що кожен чоловік і кожна жінка могли назбирати на податок. Човни плавали широкими каналами між земель, які тепер було не впізнати. Кочовий народ розрісся до держави, розтягнувся від моря на заході до гребенів найвищих дюн на півночі та сході, а також соляних озер на півдні. А що було за соляними озерами і дюнами? Пустка, варварство. Колись горде берегове царство звивистої справжньої річки занепало через свої лють і заздрість. Поля лежали

неорані, а рибалки веслували в дірявих суднах, щоб витягти з її вод ту рибу, що ще в ній лишилася. Поблякли міські золоті дахи, лише ковальні виблискували день у день: там готували зброю для великої війни. Чужинці голодували й приписували провину за це королю за стіною з його штучними водоймами. На десятий день коронації ціла армія, якій не було рівних, сотні тисяч чоловіків, верхи та пішки, перебралася через дюни й штурмувала стіни. Вони перетворять країну на пил, із якого та постала, вони позасипають вириті рови, вони підпалють фальшиві врожаї і зживуть місто зі світу. Землевласники знову стануть пастухами, а самого короля вони зіпхнуть в один із його колодязів, які замкнуть назавжди.

Проте божественний король уник людського самосуду. Вирок сусідів його не обходив. Коли їхні війська билися об стіни, мов те море, що принесло свою сіль на його родючі поля, на голови їм лили гарячу олію. Найновіша військова машинерія поливала заздрісників дощем із каміння, і ще перед тим, як сонце дня опустилося за межами королівства, переможені відступили, лишивши по собі отруєні води й випалені лани. І поганяючи вкрадені стада. Король-переможець довго дивився їм услід із корони укріплень, гнівно стискаючи кулаки. Поряд стояла жінка, яку він тримав найближче до себе з-поміж усіх. Вона розм'якшувала його серце й обертала його погляд додому, де, зіщулившись у нього спиною, тепер голодував його народ.

III

Ціле літо Персефона провела під гнітюче затишним дахом у своєї матері. День у день вона мовчазно просиджувала при столі або походжала садами й гаєм. Їй треба відпочити, казала мати, треба схаменутися й вирішити, як жити далі. Податися, може, на біологію, а може, на медицину, лише не знову на археологію, аби на щось путнє — у такий час це вкрай важливо. Нащо марнувати дні зі стариганами та їхніми картами й знахідками, вишукуючи сліди й датуючи уламки або чим там таким безглуздим зайняті археологи. Мати не мала зеленого поняття, чим, та й байдуже, навіть тим, хто має якесь поняття, це в житті ще ніяк не допомогло. Варто нарешті налаштуватися на серйозний лад, спілкуватися побільше з молоддю її віку. І щоб оце останній раз її заскочили десь із Тілем! Адже вона розуміє, що їй бажають лише добра і зв'язок із цим чоловіком зовсім не для неї. Авжеж, авжеж, біологія, а поки — тривалі канікули.

Персефона кілька разів намагалася сконтактувати з Тілем, та даремне. Він не брав слухавку й не відповідав на повідомлення. Він зник невідь-куди, можливо, у самого себе. Схоже, не впорався зі своїм приниженням, а може, його з Персефоною, крім її тіла, пов'язувало лише дослідження. Попри це, вона раз у раз потай, наодинці, пробувала налагодити спілкування, аж поки десь посеред літа, коли настала спека, облишила свої зусилля і заходила поратися на городі й у квітнику, а погожими днями читати на ганку; вона насолоджувалася перевагами свого нового становища й водночас бридилася ними. За поганої погоди, а також ночами вона сиділа перед екраном, відволікаючи себе іграми, фільмами й серіалами. Великими історіями, утім вона вважала, щоб їхнє сприйняття не потребувало від неї духовного напруження, бо їй не вистачало концентрації. Тут, на природі, у морі ланів, коли місто — лише далекий обрис, а пил — за вікном, існували лише мати і Персефона, робітників дівчина сливе не помічала, а світ, університет і будь-який прояв дійсності, навіть війна, були витіснені за двері. Тут було таке безгоміння, що Персефона інколи починала говорити сама з собою, споглядаючи листя трави, що тяглося до її підвіконня і, пожовкле, припадало назад до землі.

* * *

Таке сухе літо видається геть нечасто, казали селяни. Навіть літні грози не приносили вдосталь дощу, й усе живе марніло, дрібнішало, пітніло й випаровувалося. Проте вони страждали й працювали, стурбовані своїми заробітками. На головних магістралях міста цього тижня марширували тисячі протестувальників під чужими прапорами. Шляхи розчищали сльозогінним газом і водою. Робітники відчували страх і трималися тихо, хапаючи ротом повітря, мов демонстранти-втікачі. У грудях аж боліло, мовби зараз задихнешся. Що ж нам іще робити, хіба працювати, як уже звикли. Необхідно обробити землі. Зрештою, доведеться і на війну піти, щоб прогодувати наші родини. З цими словами вони позирали на будинок. Вони побоювалися матері Персефони. Також і домашні слуги, схоже, були тільки раді, що та лише зрідка приїздить із міста. По її від'їзді кроки ставали не такі обачні, рухи — вільніші. Проте коли її масивне авто заїздило крізь ворота й вона прискіпливо оглядала двір, робітники вшивалися подалі. Тоді всі в садибі робилися, як ніколи, зайняті й водночас тихі. Немовби німе кіно про колонію мурашок. Персефона довгі роки носила в собі цей страх, який раніше плутала з шанобою. Після випуску зі школи дівчина розтанула в ночі й тумані. Того разу мати відпустила її на волю. Та тепер материна послаблена хватка знову взяла її в лабети, і Персефона почувалася неспроможною на новий бунт, тож поки підкорилася. Хоч сумління і мучило її подекуди, чи то через зручне безтурботне життя, чи то через марнування часу, Персефона дещо відпустила контроль, відволікалася, раз у раз напивалася з місцевою юнню і не казала й не думала нічого значущого, аж поки усвідомила, як сильно захопилася пустотою днів, що віддаляла її від самої себе, і поверховістю бесід, аж поки злякалася і відчула, що її від цього починає нудити. Це летаргійне самовдоволення ставало їй дедалі нестерпнішим. Якби поряд із нею в ці дні хтось був, він побачив би її поступовий розпад. Щоким в неї запали, попри ситні обіди, під очима пролягли глибокі півкола. Ночами вона прокидалася, не здатна в своєму неспокої тверезо мислити. У неї всередині мовби нічого не було, навіть спогадів. Вона пробувала думати про свою роботу, про зрошення пустелі, та щойно дівчина доходила до назви й до того, чому та видавалася їй гарною дотепер, думка губилася. Тіль, цей дратівливий літній чоловік, п'яний, пихатий і раптом знову такий

тонкошкірий і вразливий, зі своїми сивою плямистою борідкою і подекуди ще темним волоссям, із опущеними вниз, глибоко вниз кутиками губ і жвагими, широко розплющеними, уважними очима — усе, що вона бачила, коли намагалася згадати про своє відкриття, про своє осяяння. Він накрив і поглинув її собою, дав їй укорінитися в собі, жити собою, саме так вона виросла. Віднині вона не могла думати про те, що колись вигадала сама і тільки для себе, без думки про нього. Він був частиною цього, а вона, така далека від міста і своєї свободи, — не більше ніж розбалуваною поневоленою дитиною, якою була в минулому. Щось мало відбутися, щось, що вийде за межі її самої.

На ранок, коли все й досі дрімало, коли сонце ще не вповні викотилося з-за обрію, у напівтемряві Персефона наважилася. Вона поклала до сумки кілька книжок, трохи їжі й води й тепер крокувала протоптаною стежкою до лісу. Село лишилося позаду. Хутко зникла вона з поля зору потенційних спостерігачів у полі колосків, що вирости під палючим промінням. Книжки, які вона прихопила, були старими підручниками з археології та історії, які прочитала колись, був серед них і один роман: вона не знала, що їй буде ближчим у дорозі. За годину вона вирішила вперше перепочити. Дівчина вже пододала два пагорби та невелике узлісся і сіла тепер на валун побіля наступного лісочка. Садиби звідси було вже не видно. Нарешті вона відчула, що за нею не стежать. Цей гай її матері не належав, тут вона була чужа і вільна. Межу рідних полів було перейдено, коли вона ступила з вузької вулиці на траву перед валуном. Книжки раптом здалися такими важкими, що Персефона розкрила сумку на камені перед собою й почала обирати. Історія держави. Орел і його політ. Великий птах — проте вилитий із бронзи. Сидячи отак на валуні, вона заходилася читати про давній народ, про рано посталу цивілізацію і врешті про переселення. Люди покинули свою батьківщину, своє місто біля майже зниклого пустельного озера. Група мисливців перетнула цю пустелю і перепливла море, аж поки вийшла на берег недалеко від батьківщини самої Персефони. Вони торували собі шлях крізь хвойний праліс, вони оселялися тут, виганяючи корінні племена або змішуючись із ними, й по якомусь часі заснували, авжеж, королівство, адже знали — завжди знали, — що є народом королів. А потім, потім, три тисячі років після них Персефона сиділа на своєму камені й читала про героїчні вчинки

та новаторські винаходи, про різні звірства, але передовсім про прогрес, культуру та мистецтво. А також про «темні десятиліття», сховані за коричневими обтяженими пилом завісами, пофарбовані на чорно-біле, закопані в неглибоких могилах, сором'язливо затулених гілками та листям повалених родових дерев. Про страшно знайоме і відірване для уяви. Описи, що оживлюють нереальну епоху з на позір нескінченно далеких часів. Слова покоління безбатченків. Персефона помічала порожнини в реченнях, мовчання між рядків. Вона знала, що там чогось не вистачало.

Тракторист відкотив свою громіздку машину набік, поступаючись дорогою колоні військової техніки. Солдати сиділи у відкритій вантажівці, співали й курили, сміялися, горлали, тоді завважили Персефону на її камені й засвистіли, засвистіли й почали вигукувати дівчині компліменти, пристойні й не дуже, та вона не надто вслухалася, хоч і підвела погляд від читання. Вона махала їм відсторонено, її не полишало відчуття, що вона щось недогледіла, щось упустила. Спогад про якийсь поганий сон абощо. Молодики вже втратили цікавість до дівчини, щойно снопи на полях затулили її від них. Їхні думки заносилися вже біля наступного дня, що приведе їх на новий фронт і в нові могили. Один із них зробив знімок напівзруйнованого міста. Персефона втомлено відклала книжку. Це не історія її витоків, не може того бути. Вона не впізнавала себе в ній. Дівчина стулила повіки й занурилася в полудневий сон, і їй привиділася вона сама, хай ким вона зараз була. І при цьому вона лишалася в Зараз, могла бачити лише те, що відбувалося тут і тепер. Із кожним її кроком світ за спиною розвалювався, а перед нею з уламків поставали вежі. Поле і місто, більше нічого. Вона не могла наблизитися ані до першого, ані до другого, снила лише про своє місце на валуні, який тепер став такий високий, що й не видерешся. Він ріс і ріс під нею, вивільнявся з ґрунту — і ось уже вона на верхівці гори, на висоті шести тисяч метрів, похованих доти під піском. Коли Персефона насмілилася поглянути вниз, завіса з хмар на мить розступилася, відкривши землю, білу пустелю, і знов вона була на своєму валуні, на вузькому округлому вершечку острова посеред туману.

Зі сну її висмикнув грім: вона спіткнулася і зірвалася вниз із гори, крізь хмари, крізь дощ на землю, об яку розбилася і прокинулася.

Небо, багряно-помаранчеве, пошрамоване слідами бомбардувальних ескадр, розкинулося між сонцем, що заходило, і місяцем, який саме з'явився. Вона не розрізняла ані прапорів, ані зброї, ані бомб, яким ніколи не впасти. Куди вони летять: на місто чи з нього? Може, вони зависнуть прямо в повітрі над нею. Хіба це передбачиш. Вона впізнала лише звук, вищання й громовий гуркіт моторів, немовби якийсь плавильний завод раптом осатанів. Вона покинула книги, покинула все, усе поза собою і побігла наосліп. Один раз вона завмерла на місці. Лише один раз, немов знерухомлена; та треба було бігти далі, навіть якщо навкруг неї скінчиться світ і вона потоне в своїй крові, у тіні його руїн. Нічого не могло зрівнятися з пам'яттю про біль, і ця пам'ять підганяла її глибше, глибше у хащі.

* * *

Місто помінялося за перші воєнні місяці. На околицях траплялися подеколи покинуті квартири загиблих, утеклих і розшукуваних, про які було прийнято мовчати; ці квартири перепродавали, здебільшого біженцям, які втратили свої домівки на окупованих, випалених прифронтових землях. Лінія фронту простягалася далека і геть не пряма. Друзі та вороги різали світ, ділили пиріг на сотню зубчастих шматків; міста щастило досягти лише обраним утікачам. Допущені владою чоловіки та жінки оселялися в осиротілих житлових будинках, інші зникали в тилу боїв, сідали в затемнені потяги. Як з очей, так і з думки. Однак чимало мешканців столиці не приймали прибулих краян. Як наслідок — нові демонстрації і нове насильство. Адресати гніву змінилися, а містяни й не були проти, адже озлоблені люди, що їх спочатку на кільцевій дорозі збиралося попервах лише жменька і які з часом, що довше тривала війна, знай, множилися й накопичували сили, відволіклися тепер, маючи одного, та ще й досяжного, ворога перед очима. Мало хто дивився на вогнища, розкладені вночі противниками війни в пустих казармах на міському кордоні. Жорстокість народу і його воля відтепер цілили в різні боки. Ті, хто не хотів ненавидіти ані одних, ані інших, відступили у внутрішній світ. Заніміли, заклакли.

Зміни ці проходили повз Тіля, який іще ніколи не зважав на людей у своєму оточенні або на настрої перехожих, на яких наштовхувався по дорозі в університет чи додому. Його погляд був спрямований

усередину. Пізньої осені, перед самим початком нового семестру, він наштовхнувся на незвичну статтю і прочитав про речі, що зламали хід його думок. То була не якась незначна новина, не дріб'язкові політичні чвари, не побутові поради і не належна вже до повсякдення пласка воєнна пропаганда, що замовчує будь-які порушення, особливо зі свого боку. Ні, це було повідомлення про мертвого солдата. Про того, хто фактично припинив воювати. Про солдата, від якого вже годі сподіватися героїств. Некролог на цілу сторінку. Це була історія людини, більше, ніж фронтовий звіт; тут оприлюднили лист чоловіка, який він написав перед смертю у польовому шпиталі до редакції щоденної газети. Лист надійшов нерозпечатаним, хоч і не електронний, він знайшов свій шлях у світовій мережі, потрапив до цензорів, а відтак у друк і в кожен дім. Жирний шрифт, кричущий заголовок, настирлива реклама чи трирядкове брехливе повідомлення, про яке швидко розгориться запекла дискусія і про яке так само хутко забудуть, — нічого з переліченого. Ні, це був аркуш паперу, пожмаканого, справжнього, сторінка, яку читаєш, яку свідомо береш у руку і так само самохіть можеш проігнорувати, відклавши набік. Ця стаття, цей лист був порушником, що прорвався до ретельно огороженого інформаційного світу. На відміну від інфовкиду, на який у мережі одразу знайдеться контрінфовкид, — при цьому обидва без посилань на джерело або, навпаки, з нескінченною кількістю посилань, — цей текст викликав довіру самим своїм гідним, поважним оформленням. Думки збурював навіть не неоднозначний зміст цього тексту, а саме його існування, те, що його пропустили, і те, що це не спричинили жодних наслідків. Ніхто не згадував його в розмові, ані в метро, ані в автобусі — ніде. Тіль спостерігав, лише на мить випірнувши зі співчуття самому собі, групу старців у їдальні. Вони у сум'ятті опустили погляд на свої чоботи, один із них відклав газету. Поновили розмову лише по якомусь часі. Просторікували про футбол, напустилися на чужинців в автобусах, відмінних від них в усьому. Жоден із них не забув про газету. Один із чоловіків і досі тримав її в міцно затиснутій руці, не випускаючи протягом усієї бесіди. Потім, коли вони розійшлися, старий перечитав газетну шпальту в глибокому мовчанні. Досі Тілеві здавалося, що лист солдата лишився непоміченим, та тепер зміни виринали перед ним з-за кожного рогу. Закам'янілий неспокій.

* * *

За два тижні до нового семестру, на ранок після великої університетської наради і Тілевого п'яного усамітнення в пустелі свого підвалу, доктор прокинувся на килимі з навдивовижу ясною головою. Жодної нудоти, ніяких памороків. Лише бадьорість. Сонце зазирнуло до його підвального вікна о шостій — і враз він звівся на ноги без скарг і зволікань та попідбирав скалки пляшок. Розтрощив остаточно руїни стола і наповнив ними й іншими свідоцтвами своєї нищівної майстерності сміттєвий пакет, який виставив у коридор за двері помешкання. Тільки тоді сів. Точніше, упав у крісло свого батька, старого домоврядника, і сливе сподівався почути протест, проте дух поводився тихо. Інші весь час лише стовбичили поряд, витріщаючись на нього, немов чекали ще один, іще жорстокіший напад люті, щоб посміятися з його розгубленості. Проте Тіль лише сидів, дивлячись прямо перед собою, на плямистий килим і стос паперів, що утворився в нього на ліжку. Марнота усе. Нехай собі лежить, де лежав. Робота Персефони, єдина цінна річ, зберігалася у таємній шухляді над узголів'ям. Там вона й укривалася пилом, замацана, поміж напівпустими пляшками рому й мускату. Павук розтягнув свою пастку між титульною сторінкою і дешевою горілкою, і хоча мереживо його було бездоганне, у цей шедевр не впіймалася ще жодна мушка. Духи між стінами не озивалися ані словом, батько теж примовкнув, тож Тіль нарешті розслабився. Він глянув на двері й крикнув: «Не страшно. Нікуди я не запізнюся».

Ніхто не відгукнувся. Тіль знав: якщо заплющить очі, світ замакітриться, захочеться спати, а по пробудженні його зустрине головний біль. Йому ж хотілося натомість дещо зробити. Поїхати до Персефони. Рушити з міста по далеких пагорбах, густих полях, до палацу її матері, в якому вона — хоч і лише словами — тримає доньку в полоні. Ну й жінка. Хоч як він її зневажав, та все одно шкодував, що так легко нажив собі ворога в її особі, та й заради чого? Заради молодого дівчиська, заради дзвіночків, аромат яких відчував поряд із нею, заради її м'якої шкіри і тендітних рук чи своєї дурної, сліпої жаги? Треба було від початку триматися на відстані, як він завше робив, взяти її роботу й працювати над нею — звісно, разом зі студенткою. Може, урятувався б тоді від колапсу на винограднику й

приниження перед зібранням академічної еліти. Хоч йому й не залежало на їхній думці, він ненавидів бути отак висміяним. Виходячи з дому, він вигріб усе з поштової скриньки. Рахунки запхав до кишені, рекламні листівки викинув у смітник. Лист із університету відкрив одразу й одразу ж себе за це вилаяв. Це було запрошення на святкування: відзначали початок проекту одного з колег, нестерпного чоловічка, який не пропустив почесної нагоди першим розтринькати надані йому кошти. Такі врочистості були для Тіля мукою. Вони скидалися на дні на винограднику, тільки без приємного хвилювання і прихованого страху, що змушували дослідників поводитись обережніше і стриманіше. Свято переросте в пиятику, а напиватися йому любо наодинці. Та й користі для Тіля з того нема. Гроші роздали, проекти розробляються, усі плескатимуть одне одного по плечі та цокатимуться келишками. Виголошувати комусь тости — це не для Тіля, шанобливо ручкатися з кимось він не має бажання. Він склав листа навпіл і закинув назад до скриньки. Цього ранку сонце ще раз, востаннє спромоглося на тепло. Ряхтіло повітря над розпеченим асфальтом, зааніміли пташки, вився дим з-за міста. Хтось, мабуть, необачно вронив на поле недопалок — от і зайнялося. Тіль розрізнув запах пожежі навіть із того місця, де стояв. Чи, може, то сморід пороху? Здається, десь стріляють, а може, то шум заводу або ж несправний двигун чиеїсь вантажівки. Густе повітря висіло над паруючим життям орендарів і повнилося слабкими подихами змалілої природи, скалічених дерев, щурів та комах. І цього разу він лиш коротко вдихнув, намагаючись розрізнити, про що говорять навкруг нього, та стіни й шибки мовби володіли чужою мовою; відтак він вийшов на вулицю, де вуха йому знову затулив гамір машин.

* * *

Стало прохолодно. Швидко надійшли і, перекинувшись на місячно-ясну ніч, розтанули сутінки. Прадавні дерева — смереки, ясени, в'язи чи ялини, Персефона не відала, — німотно обступили замерзлу дівчину, простягши до неї своє випнуте із землі коріння. Вона сиділа в западині, де протікав вузький потічок. Тут вона скоцюбилася, стуливши руки над головою, шукаючи порятунку чи радше сховку від бомб. Чверть години прокружлявши над полями, ескадра

приземлилася поблизу міста на аеродромі, що мав ім'я президента. Та для Персефони ескадра нікуди не щезла. Вона її не бачила: на заваді стояли-хиталися верхівки дерев. І чути не чула, бо у вухах відлунювало лише пульсування крові у скронях, які, здавалося, зараз луснуть. Плуताючи думки, тиснучи на очі, гаряча рідина розносилася її тілом. Ці нещадні машини й досі були для неї поряд. Чорні вершники неба, війна, смерть, чума і страждання, вони чигали на неї звідусіль; урешті їй таки вдалося заспокоїти серце, гудіння в голові ущухло. Тільки шурхіт і хрускіт, тільки дихання лісу.

Підкралася чорнильна темрява. Дівчина здригнулася, забувши, де перебуває, вона сама стала здриганням. Навпомацки, хапаючись за повисле коріння, Персефона поповзла із западини нагору, відчуваючи шкірою лапки жуків і павуків, хотіла скрикнути, та стрималася. Їй бракувало сил. Нарешті, вчепившись у стовбур роздвоєного, навпіл розсіченого предковічного дуба, корону якого тримали незліченні гілки, вона долізла й упала, провалившись головою в сірий мох, яким обріс округлий камінь. Персефоні здалося, немов вона занурилася в пух. Мох був мертвий. Як і струмок, він висох, вичах у дубовому затінку, і лиш тепер блукачка завважила, яким хворобливим був ліс і якою обтріпаною — листяна долівка. Навіть у цій темряві, на небесному тлі, видно було, яке скручене й кволе над нею листя. Ліс був зморений голодом. Персти дерев, їхнє тонке розгалужене віття, тяглися в усіх напрямках, мовби жадаючи вхопити, дотягнутися до чогось далекого, але вони нашттовхувалися лише на чужі, не менш пожадливі, руки, лише на своїх двійників.

* * *

Доктор Тіль вийшов із замиського автобуса на останній зупинці маршруту. Вже з годину єдиний пасажир у цьому гучливому чудовиську, він нарешті теж виборсався з нього й стояв тепер серед неозорих пшеничних полів. На узгір'ї, недалечко від нього, велично височіла садиба, золота клітка Персефони, озираючи свої володіння. Чоловікові здалося, що її мати стежить за ним саме цієї миті, проте, піднявшись стрімкою стежкою, що двічі обгорталася навколо пагорба, він знайшов нагорі лише жменьку робітників, які вечеряли надворі за видовженим столом. Господині дому нема, а донька її зрана набила

наплічник своїми вченими книжками та й подалася в поля. Отуди. Генген у ліс, осьо через ті луки. Як отою дорогою піде, запевне дійде, а мо хоче зрізати, так тоді полем навпрошки. Він обрав шлях навпростець, перейшов дещо ширшу вуличку, де закарбувалися сліди військової техніки, що проїхала тут, не зупинившись, вибрався на узлісся й спіткнувся об щось, наблизившись до валуна. Він із жахом витріщився на землю. Там лежала книжка, брудна, кинута в куряву, це через обкладинку цього важкого фоліанта він перечепився і ледь не впав. Ти ба, поряд на сирій землі ще одна книжка, а подалі на камені валяється рюкзак. Він попідбирав книжки й захвав їх назад у рюкзак, відтак узяв ношу на плечі. Узявся під боки й пірнув ізнов у траву.

Лише за кілька хвилин думки повернулися, попри холод, здригання, втому й гарчання ще таких близьких двигунів, що погрожували їй бозна-звідки, назад до Персефони. Перемерзла, вона спробувала випростатися, та кінцівки її боліли знайомим болем — так само, як кілька місяців тому, по пробудженні від тривалого марення. Насилу вона таки виструнчилася. Померлий мох учепився їй у волосся. Вона здерла його з каміння, очистивши гладку списану поверхню. Напис на гранітній плиті був витесаний не долотом і не зубаткою; краї плити повідламувалися, гострі її кути сточили роки та природа. Персефона провела пальцями по лініях з надією розпізнати шрифт на дотик. Дарма. Пучки її пальців лишилися глухі. Тоді вона заходилася тягти камінь на себе, допомагаючи собі ногами, відякорити його з хвойної гавані, та цей упертюх, як на те, не поступався. Персефона пошарила в змертвілому листі, розкопала землю довкола, вгризаючись у неї нігтями, глибше, сильніше, ось уже вона черпала двома руками, щоб вивільнити гранітний блок з-під коріння дерева. Їй уже не було холодно. Кров кинулася їй в обличчя та натруджені руки. По ній стікав гарячий піт, застигаючи крижаними краплями на холодній шкірі. Вона не спинялася, доки її пальці, занурившись у сухий пил і залишки коріння, не наштовхнулися глибоко під поверхнею на підніжжя висіченої плити і щось чужорідне біля нього. Колись воно було смертельно-гострим і рівно відшліфованим. Знаряддя вбивства. Багнет.

Тіль продирався лісом, переступаючи через коріння, відхиляючи низько опущені над дорогою гілки. Листяний килим притишував його кроки до такої безгучності, що чути було, як він засапано дихає. Розбурхавши лавину опалого листя, він зісковзнув із невисокого

пагорба й перестрибнув на інший; тут йому довелося трохи зачекати, потираючи стегна й відновлюючи дихання. Тож він не одразу почув люте дряпання й риття, супроводжуване різкими видихами, неподалік від місця, де стояв. У світі, впійманому в гіллясте павутиння, йому було чути тільки себе і те, як груди його судомно хапають повітря. Лише тоді, коли тиск у голові та вогонь у ногах вгамувалися, давши йому змогу зорієнтуватися, його заскочило чиєсь близьке сопіння. Нажаханий тим, що виявився не сам серед самотності нічного лісу, він панічно роззирнувся. Виставивши перед собою ліхтарик телефона, ніби зброю, він спрямував його світло на вузлуватий стовбур старовинного дуба, відтак на його товсте коріння, що вилося, мов черви, на поверхні й заглиблювалося в ґрунт. Унизу, в невеликій ямі, у розритій низині очі його вирізнили дівочий силует, тіньовий обрис Персефони, яка з тріумфом підняла над головою заіржавілий багнет, і широку гранітну дошку під нею. Дотепер її очам, задивленим у чорноту отвору, лише здавалося, що вони читають шрифт, якого торкалися пальці. Та зараз, у слабкому світлі з-за спини, вона, прихиливши зброю до дуба й струсивши грудки землі з голови, вчиталася в напис, не озираючись на джерело освітлення:

*Тут полягли ми,
й немає нам ліку,
ми з пороху й праху,
володарі руд.
Лиш вбивці гострені
стоять коло нас.
Безвільні, безгласі, ми
кровію їх обагрили.
Ми в голій землі,
і очі її бліді.
Вона оповість про нас нині.
Це спогад про те,
що колись ми були королями.*

* * *

Статую потрошили, караючи за голод, розхитали, помстившись за муки, та врешті перекинули, не в змозі простити за сльози скорботних матерів. Поля держави гнили, просякнуті отрутою війни. Орні землі лежали тверді й безплідні, попри марні гарування селян. За стінами міста над брудом вулиць роїлися мухи, а сам мегаполіс став гніздом пошесті, із сірих нетрів якого щодня котилися вози з трупами; мертвих закопували в пустелі, ховали глибоко під дюнами, так глибоко, щоб навіть пересування пісків не могло вивільнити їх із могил. Утім їх посилали так далеко в підземний світ, що вони отруїли великі джерела й тільки поширили хворобу водами держави. Селяни, солдати, книжники і торговці падали, заточившись, у пил. Струпи чуми тріскалися на тілах небіжчиків, випорскуючи заразу в повітря.

Розбитий ворог, і сам бідуючи від свого глупства, спостерігав за цими стражданнями здалеку з неприкритою зловтіхою й повернувся до рибальства та землеробства. Між тим король залишився сам. Найближча з його жінок покинула королівство на нього, померши під час пологів разом із дитиною. Тепер, коли всі вони покинуті, король більше нічого не міг дати ревучому хворому натовпу, який зібрався перед його ворітьми, під тріумфальними арками та на площах. Та й люди скоро перестали просити. Не просили ні води, ні їжі, тільки вимагали його голови. Король спрямував на них зброю, випустив стріли й вогонь, якими напередодні вражав чужого ворога, на власних дітей, на свій народ, і народ розпорошився, бо ліпше прийняти смерть від голоду й чуми, аніж від руки свого батька. Широкі вулиці, обсажені пальмами, тепер посохлими, з коричневим листям, лежали покинуті. Міська стіна захищала тільки жменьку виснажених мешканців, а водяними шляхами плавали човни без керманичів. Король дивився вниз зі своєї стіни на отруєні колодязі, що їх колись викопали за його наказом, і на стару караванну дорогу, на братські могили в передмісті та на безживні поля. Він владарював над помираючими і над померлими. Він був владарем гордого народу, кочового племені, оточеного стіною.

IV

Іще в жовтні, який добігав кінця у супроводі духів і чудовиськ, із міста через поле покотилася й поповзла до лісу, що на краю земель великої садиби, колона всюдиходів, вантажівок і екскаваторів. Належні до садиби землі відділяла дорога. По цей бік звелися намети й тенти, ціле контейнерне містечко, а по інший бік землероби збирали гарбузовий урожай. Невеличкий лісок обчепили по всьому периметру, в заростях прорубали вузький прохід для техніки й нарешті почали розкопки. Віднайдення скарбів культури. Рештки великої битви столітньої давнини і послання від мертвих, немов їхній бойовий оклик до змореного війною народу. Ми були королями! Згадайте про це! Телевізійна команда пробула багато тижнів у таборі археологів і повідомляла у вечірніх новинах про їхні знахідки. На першій шпальті щоденної газети надрукували зображення багнета, а за ним — старовинний напис: *Це спогад про те, що колись ми були королями.*

Сотні фотографій, що їх робочі знімали на телефони, невдовзі заповнили мережу, і всюди, у кожній газеті, на кожному форумі почалося експертне й аматорське обговорення. Археологи давали інтерв'ю з місця розкопок, а Тіль сидів у новому кабінеті, замкнувшись тут і почувуючись так, немов він дав себе обікрати чи продав щось задешево. Він випустив із рук багнет, який йому передала Персефона, і не отримав за це нічого, крім цього кабінету й помічниці. Помічниця, на місце якої він запропонував Персефону, — і його бажання виконали, — сиділа навпроти нього. Схрестивши ноги, вона мляво гортала сторінки письмових робіт, які Тіль мусив оцінити, і розмірковувала про свій переїзд — про те, як би їй не потрапити матері на очі, коли вона забиратиме свої речі. Тиждень тому Персефона дзвонила покоївці й просила спакувати для неї сумку, проте дівчина й досі не змусила себе з'їздити по неї. Персефоні набридло весь час кочувати, ні з ким не розмовляти, когось уникати, навіть якщо це була її мати. Проте їй так само набридло вислуховувати поради, що і як їй слід робити. Потрібно було обирати якийсь бік. Вона не знала, чи лишатися їй на боці Тіля. І чи хоче він, щоб вона лишалася біля нього. Проте він і не висловлювався проти. Тільки наполіг, щоб вона не

повідомляла університету його адресу. Для своїх листів вона використовувала поштову скриньку на головному вокзалі.

Д-р Тіль схилив голову над документами і нервово постукував ногою. Він шепотів щось сам до себе, не підводячи голови. То були лише кілька слів, після яких він знову замовк. Він намагався не показувати Персефоні того сум'яття, яке його повсякчас діймало, коли він сидів у своєму новому розкішному кабінеті й займався чимось беззмістовним. Лаючись сам до себе, він знов і знов роздумував про те, що втратив, у чому йому відмовили, а також про кожну несправедливість, байдуже, коли він із нею зіткнувся: багато років тому чи сьогодні. Їхня знахідка була чудова, це був прорив, культурний здобуток, із цим погоджувалися всі. Пут'єр, міністерство, преса — усі вони були згодні щодо величезної значущості забутого поля бою, щодо манливої сили героїчних історій, що покояться там, і вже невдовзі до цієї нової святині нікого не пускали. У перший день Персефона ще усміхалася передовицям газет, і Тіль разом із нею, втім його самого зупинили на дорозі через поле. Гай обчепили так добре, як тільки змогли, і на узліссі він побачив одного з колег, старого чоловіка, якого годилося б відправити на пенсію і який роздавав накази групі робітників. Тіль близько години намагався привернути на себе увагу з дороги в надії, що хтось його впізнає і пропустить. Урешті звечоріло, серед темряви запалали прожектори, і він мусив забратися додому. А тепер він сидів, оглядав свій кабінет, спостерігав за Персефоною і качався на стільці. Багнет нічого йому не приніс, але принаймні загнав Персефону назад до університету й допоміг здобути ім'я, яке в усіх якщо не на язиці, то на слуху. Він дав їй сили знову звільнитися від матері, удруге показати власну волю, а не коритися тій, яка наказувала їй відгородитися від світу і стати юристкою. Після сенсаційного відкриття Персефони її мати провела цілий тиждень на телефоні. Персефона не відповідала на її дзвінки, хоч і телефонувала іншим. Тіль незрідка питав себе, який вплив її мати могла чинити на рішення міністерства й університету. Хоч як вона намагалася тримати доньку подалі від Тіля, їй доводилося втручатися в обхід багатьох складнощів і ніколи безпосередньо — особливо тепер, коли Персефона ненадовго перенеслася в центр загальної уваги. Вона вже не могла протидіяти бунтівливій, нерозважливій дівчині, яка хотіла повернутися до археології і зажила слави у медіановинах. Подібних знахідок не

робили вже впродовж кількох десятиліть. Літні пани з керівництва інституту відчували приплив життєвих сил та амбіцій. Йому дозволили викладати ще одній групі початківців: «Теорія і методологія доісторичної та історичної археології».

Його гарненька помічниця, як він відтепер називав її, підморгує, — вона не заперечувала — була його єдиним зв'язком із камерами, з глухим громом їхніх спалахів, а її ім'я, яке нині стало відоме, було всім, за що він ще міг ухопитися. Хіба це не та дівчина, що знайшла давню зброю? Так, але вона, імовірно, і гадки не мала, що робити з цією знахідкою. Натомість він — він одразу визначив, що це за гравіювання і з чого багнет виготовлений, саме він переконав її піти разом до Пут'єра й кинути цю знахідку йому на стіл; так вони і зробили. Пут'єр був і справді вражений, якби це залежало від нього, і Тіль знав це, вони обоє, сам Тіль і Персефона, уже керували б розкопками. Проте ректор тут мало вирішував. За знахідки, що стосувалися національної ідентичності, відповідали інші люди, які знали, який сенс надавати знайденому, як його інтерпретувати і презентувати. У такий спосіб із купки кісток і заіржавілої сталі поставав пам'ятник героєві, а з кривавої різанини — боротьба народу за своє існування та за Батьківщину. Тіль був майже радий тому, що не його ім'я стоятиме під цим тлумаченням, що не його призначать відповідальним за накинута цій знахідці сенс. Щоправда, не знати, скільки ще протриває ця війна і коли вона скінчиться. Може, Тілю колись ще випаде нагода вписати своє ім'я: байдуже, що про це напишуть у подальшому, ця знахідка назавжди буде пов'язана з закарбованим під нею іменем, і це ім'я викликатиме повагу навіть за двадцять років, хоч і належатиме, мабуть, уже померлому.

* * *

Вони не розмовляли одне з одним, відколи Персефона поїхала з винограднику. Навіть тієї ночі, коли вони попрямували до міста разом зі своєю знахідкою, то обмінялися хіба кількома словами. Тіль малював собі в уяві, що ще доведеться видобути, визначити й оцінити, а Персефона задрімала.

Після їхньої короткої тріумфальної появи в кабінеті Пут'єра Тіль запропонував це обмити. У барі! Так, треба відсвяткувати, щось

випити, він замовляв напій за напоєм, поки офіціант приніс два келихи у подарунок від закладу, Персефоні стало гаряче, і вона нарешті почала усміхатися й засміялася. Чи не цілу годину Тіль балакав сам із собою, а вона мовчала у відповідь або вставляла односкладні відповіді, а тепер сміялася, та ще й сміхом, якого від неї давно не було чути. Ані влітку, ані в материному товаристві, ані в селі з чужими їй знайомцями, проте зараз вона змогла розсміятися, як іще до літа, і їй стало так само гаряче, як і тоді. Побачене в лісі й у полуденному маренні танцювало під її розпеченим чолом, і до неї досі долинав шум винищувачів, щоправда, уже не ревінням їхніх моторів, а радше тихим гудінням. Басисті ноти прощальної пісні. Вона широко розтуляла рота, шкірячи зуби. Тіль говорив далі і далі, і далі без упину, розписуючи все те, що ще сподівався знайти в глибинах під лісом. Передовсім кості солдатів. Відтак він простягнув їй, замовкнувши на мить, — вона не знала, про що він торочив, вона його взагалі не слухала, можливо, він уже якийсь час нічого не говорив, — свою руку, і вона потягнулася до неї. Груба шерхата долоня накрила її тремтливі пальці, і Тіль підняв її зі стільця та обвів навколо столу до себе. Він поклав важку руку їй на плече, проте вона не зігнулася; прошепотів їй щось на вухо. Дівчина поклала руку йому на талію, і він повторив її рух. Барабанний ритм, спалах вогнів, мелодія, музика, і їхні ноги зарухалися в такт. Вони танцювали. Персефоні здавалося, що вона знайшла багнет уже кілька тижнів тому, і вона покинула думати про якийсь дослідницький грант. Ці гроші прийдуть до них самі, їх уже не потрібно виборювати. Вона покинула думати про якусь роботу, яку колись написала, бо вже не потребувала цих папірців. Тепер вона разом із Тілем займеться розкопками знахідок, і якщо він залишив її біля себе, якщо він лишився біля неї, отже, він із нею не через те її колишнє відкриття, а тому, що він сам цього хотів, і тепер вони стояли рівні одне перед одним. Вони танцювали цей танок разом. Персефона тримала повіки заплющеними, притулившись лобом до його грудей. Пустка цього літа здавалася, як і знайдене лезо, минулим. Питання, що вона ставила цьому минулому, zostалися без відповіді, змаліли, ввічливо відступили подалі. Прикриті очі дивилися повз груди партнера додолу. Він натомість дивився повз її голову над собою.

* * *

Проте вони втратили заіржавілу зброю і втратили авторитет над своїм відкриттям. Вони втратили танець і набули в ньому рівність та лишилися разом у майже покинутому Інституті археології викладати основи фаху й перевіряти студентські реферати. Крім вступних курсів і лекцій, університет підлаштував майже всі учбові дисципліни під розкопки. Практичні заняття. Студенти мусили допомогти звести цей пам'ятник і навчитися, як припасувати викопане правильній меті. Приміром, шолом із дірою від стріли був не символом жорстокості війни, він був згадкою про героїчну саможертвність. Години роботи йшли їм у дипломи, та й загалом студенти відчували приємне колективне хвилювання, коли автобус забрав їх зранку з нового кампусу й вивозив на захід від міста в супроводі знімальної групи, що записувала документальний фільм. Тіль і Персефона втратили інтерес до тієї ділянки лісу, як втратили й усе інше, окрім самих себе, одначе вони лишалися пов'язані обов'язками, щодня обідали разом, а вечорами їхали до Тіля додому й розмовляли, хоча найчастіше їм нічого було одне одному сказати. І тоді вони мовчали, але і це, як усе решта, робили разом. Персефона, в'їхавши до Тіля, звільнила шафу від мотлоху, від рештків життя старого домоврядника, який тут колись мешкав, — якогось дальнього родича, який у цій квартирі давно не живе, — і наповнила своїми одягом і книжками. У ті вечори, коли вони разом мовчали і Тіль випивав, вона брала в руки свою книжку з історії, яку залишила того пам'ятного дня на валуні біля лісу. Дівчина читала ті самі історії, ту саму версію подій, які здалися їй тоді чужими й неймовірними; і все одно вона раз у раз розгортала знайомі сторінки й віднаходила відповідні рядки, аж поки впевнилася, що відкрила все, що тільки могло ховатися в сухих словах цієї книжки. Це була не її історія. Такого бути не могло, бо вона не була серед нащадків цих людей, дитям цих земель. Вона знала інші землі. Землі, які нищили бомбами, які перебували в стані війни. Вона жила в країні, у якій було все і яка, втім, поставила це все на карту, щоб отримати ще більше, а може, щоб нічого не втратити, або ж від нудьги чи оманливого честолюбства. Причина й мета були їй невідомі, так само, як і всім іншим. Пут'єр не знав, навіщо ведеться ця війна, не знали її мати й Тіль, хоча останній і висловлював інколи під час обіду свої підозри про те, що за всім цим стоїть, лише для того, щоб урешті наполягти: йому

це все байдуже. Персефона була певна, що держава, в якій вона жила, не могла збігатися з описаною в цій книжці. Читаючи звіти про найновіші великі знахідки, найновіші скарби із земляних глибин цього маленького гаю, вона розуміла, що це реліквії якогось іншого, незнайомого місця, місця, що живе на цих сторінках. Чому в цих двох країн було так мало спільного, вона не тямала, й одного разу, відклавши книжку набік і завваживши, як Тіль присунувся до неї під ковдрою, вона відчула його дихання, ромовий запах на своїй шиї, і втратила сили дивуватися цій думці, відмовилася від неї й лишила в спокої два світи, що сусідили один із одним. Вона розвернулася до Тіля й поцілувала його, ще сонного, в чоло. Він тремтів, зопрілий, і вертівся в ліжку від перших посланців нічних жахів. Вона бачила, як він страждає від своєї туги, і ця його мука народжувала в ній самій ту саму тугу за відкриттями, розкопками, висновками, бо тоді в них обох була б якась минувшина і якесь місце в часі, яке було би самотнім, таким, що дорівнює написаному про себе.

* * *

Вони чекали цілу в'язку німотну годину, яку могли б провести деінде, а не в цій клітці, цьому підземеллі, на машину, яка відвезе їх на вечірку заради безцільного стовбичення й нічого не говоріння. Вони вирішили туди зазирнути. Персефона переконала Тіля напередодні вечірки, що їм не зашкодить один раз скинути з себе побутові справи, залишити розчарування й нудьгу позаду й напитися задля різноманіття в чийсь компанії. Д-р Тіль поступився. Персефона, хоч їй інколи й було до вподоби знову бути в університеті, брати активну участь у житті, не полишила честолюбного наміру, який пробудив у ній Тіль. Вона і її знахідка стали відомі, і Тіль також, хай і не помічав цього, давно зробив собі ім'я в академічних колах. Усі знали, які механізми й інтереси, а також які помилки завели їх так далеко. Персефона була рішуче налаштована не розчинитися в забутті. Колись у них знову будуть гроші, а також інтереси до чогось поза власною історією. Тож вони чекали, зодягнені в коктейльну сукню та зношений твідовий піджак, на водія, який ніяк не з'являвся. Тілю, який мав звичку позбавлятися чобіт під письмовим столом і раз у раз дрімати на своїх паперах, це було тільки на руку, хоч це й означало, що їх обох чекає ніч

тут, в університетських стінах. Громадський транспорт стояв нерухомо, діяла комендантська година. Тільки машини з відповідними дозволами мали право пересуватися о цій порі ущелинами вулиць.

Надворі за вікнами блимали вогні далекої пожежі. Хмарочос у кінці довгої алеї, що вела від головного входу в університет ген до передмістя, стояв охоплений полум'ям. Вогнений стовп бруднив широкими мазками помаранчевого світла темне небо великого міста, відчайдушно тягнувся обвугленими пальцями до сусідніх веж. Нічого з цього Персефона з Тілем не бачили зі свого підвалу. Вони чули лише уривчастий, оманливо лункий шум із вулиці. Раз у раз до них усередину проривалося виття сирен поліції, пожежників і швидкої допомоги, зливаючись у чудернацький канон, до якого подеколи домішувалися приглушені окрики й прокляття. Кільцевою дорогою повз черв, скорботний марш без труни, щоправда, скорбота знайшла своє вираження не в сльозах, а в ядучому гніві, в плювках кипучої кислоти. Процесія лютувала, як полум'яна ріка, що отруювала своїми бризками світ і заливала його собою. Щось сталося, і тепер маленькі групи невдоволених, поодинокі порушники спокою та противники влади вже не стояли самотньо зі смолоскипами та плакатами. На їхньому боці марширували у серце міста тисячі гомінких матерів і онімілих батьків, не зупиняючись ані перед невеликими загородами, ані перед сльозогінним газом. Натомість вони проштовхувалися, просувалися повагом, тягучі, як розплавлений метал, утворюючи видовжену криву, повз ратушу, університет та оперу в бік парламенту, перед яким вишикувалися тисячі людей, щоб перепинити народу шлях. До барикад вони ще не дійшли.

Ланцюг подій пов'язав того вечора всі ниточки і вивів людей на вулиці: виявилось, що на ворожій території лишився в оточенні солдатський полк, забутий авангард; водночас зацілілу армію підбадьорювали натхненними штампами про вірність товаришам і єдність на війні. Проте часи німотного мовчання давно минули, і звістка про зраду поширилася мережею, як вогонь сухоліссям, заступивши собою навіть передовиці про порослі мохом шоломи, іржаві бойові мечі та славетне геройство предків, зображення їхніх пробитих черепів і відірваних кінцівок. На ці зображення, хоч ті й не містили нічого нового, змінився погляд у світлі теперішнього замовчування. Чоловіки на цих зображеннях утратили героїчний

серпанок і перетворилися на жертв. Пожежа, розбурхана цими зображеннями, лава, що заклекотіла в мережі, вирвалася на поверхню того вечора, коли перші родини, переважно жителі охопленого вогнем хмарочоса — сірої колоди в оці, символу бідності, ницості й тліючого гніву, — отримали передчасні листи про смерть своїх дітей і здогадалися, а невдовзі й дізналися напевне, що їхні сини ще живі, але покинуті напризволяще. Спочатку це були, отже, батьки, старенькі чоловіки та жінки, які зібрались у дворах і галасували так, що невдовзі до них доєдналися сусіди, здійнявши крики до неба незгірше за перших про вчинену щодо них несправедливість. Отоді ж, хоча ніхто не знав, як до цього дійшло, і запалав вогонь, і коли люди побачили полум'я, відчули його так близько на власній шкірі, ні в кого не з'явилося бажання його потушити. До нього, навпаки, додавали оливи. Люди кидали сміття, деревину, рушники, усе, що траплялося під рукою, в багаття, щоб його язика сягнули вежі; натоп, невпинно множачись, рушив маршем. Цей марш і це кострище з мотлоху, скалок та уламків нагромадилися на спогад про, здавалося б, давню статтю, майже забутий лист, який тоді ще без наслідків всотався у повсякдення. Лише тепер про нього згадали, немовби тільки вчора взяли до рук цю газету, і кожна жінка відчула себе мамою померлої дитини, кожен чоловік — татом відданого війні сина. Настрій кожного окремо і сліпе чуття, інстинктивна лють юрби розколихали людей до вибуху. Для осиротілих батьків і займистих співчутливців більше не існувало перепон. Звідкись узялися плакати з іменами оточених і старі газети з копією вручну написаного листа. Той, чиє нещастя завелике для нього самого, надав зрадженим, до яких не належав, своє лице, причетним свій голос, а протестувальникам, які маршували й скандували, — поштовх, останню краплю, якою переповнюється келих терпіння.

Надто пізно поліція зреагувала на події, що розтяглися на кілька годин; пожежники ж мусили врешті визнати, що хмарочос не врятувати. Їхні машини не могли проїхати. Коли стемніло, на тлі небесної чорноти світло вогню здавалося стократ яскравішим, і палкі демонстранти дійшли до центру. Гучна процесія наштовхнулася біля університету на групу сп'янілих від ненависті мешканців, які збиралися на кільцевій дорозі чи не щотижня, щоб виганяти чужинців із міста погрозами та побиттям, а потім самовдоволено розходитися по

домівках. Поліцейський ескорт відступив перед натиском моря смолоскипів і згрупувався відповідно до квапливо відданого наказу перед парламентом. Там поліція разом із армією виставила загороди, паркани, решітки, а також лінії охорони й чекала наближення розбурханого населення. Із усіх провулків і бічних вуличок до широкої ріки стікалися потоки демонстрантів, і їхня течія несла людей уперед. Роздратування, ненависть і жорстокість підганяли їх ізсередини. Дехто лишився лежати розпростертим на асфальті. Спецпризначенці зарядили зброю бойовими патронами. Цього вечора вони не гаятимуть час із гумовими кулями.

* * *

Персефону і Тіля заскочив стукіт у двері їхнього підвального приміщення. Ритмічне стакато енергійних ударів, супроводжуване знервованим, тремтливим голосом чоловіка, який умовляв їх поквартитися. Він-бо не хоче лишати свою автівку стояти надовго без нагляду за будівлею університету, де її припаркував, бо водій несе відповідальність за будь-яку шкоду, яку вчинили за його відсутності. Тіль вагався, чи відчиняти, і скептично запитував, щоб упевнитися, що цей чоловік — і справді той шофер, на якого вони очікують. Персефона зібрала свої речі й зітхнула, тож Тілю нічого не лишалося, як нарешті прочинити двері. Дівчина протиснулася в коридор повз нього, поки Тіль скористався нагодою останнього ковтка з однієї із пляшок комоду біля дверей. Його обпекло, його горло та піднебіння горіли, хоча вміст пляшки вже відстоявся й видихався. Він кинув її в кошик для паперу, де вона безшумно розбилася. Ані Персефона, ані водій, який, неспокійно видивляючись на вікна позаду Тіля, пітнів у червоно-синій прилиплій до тіла сорочці, не озирнулися. Шофер, від якого пахло вогнем, згорілим деревом, олією, сіркою, поспішив уперед, на вихід із підвалу й через двір університету до задніх дверей. За ними лежала знелюднена вулиця, і мертва осіння ніч була на позір подібна до усіх тих, що спливали після введення комендантської години. Лише хвіст диму й ревіння та гуркіт з іншого боку будівлі зраджували неспокій посулого міста, виявляли його нічні жахи. Водія не було лише кілька хвилин, саме досить, щоб, повернувшись до лімузина, побачити вибите заднє скло. Чоловік вилаявся і рвонув на

себе дверцята. Персефона і Тіль, щільно притиснувшись одне до одного, вмостилися на задньому сидінні. Іще одне місце зайняла боката валіза. Шофер натиснув на педаль газу так, що колеса завищали, ковзаючи шинами на мокрому асфальті. Тіль задумався, чи сказати відвезти його додому замість цієї безкорисної, бездумної вечірки. Але він прогавив слухну мить. Він обтрусив піджак у себе над колінами й вибив трохи пилу зі штанів. Глянувши на годинник на панелі приладів, він переконався, що в них іще вдосталь часу, хоча водій і зауважив, що йому доведеться зробити велику дугу, щоб об'їхати демонстрацію. Тіль не мав нічого проти запізнення. Можливо, короткі розмови вже вщухнуть, і вони з'являться якраз на бенкет. Удалині почувся постріл, хоч, може, то просто луснула шина.

* * *

Персефона і Тіль musiли бігти до безпечного фойє, нахилившись і прикриваючи голову руками. Будинок стояв в оточенні на шляху демонстрантів. Фасад був уже зусібіч розмальований і пошкоджений, а у вікна раз у раз летіли каміння та пляшки, даремно цілячи у верхні поверхи, з яких, мов на глум, лилися на вулицю світло й відлуння різуче інакших голосів гостей вечірки. Шибки здригалися від кожного удару, але трималися. Вони лишалися нетріснутими і сліпими.

Перед дверима квартири на четвертому поверсі в них перевірили запрошення. Охоронець провів їх повз зачинені двері коридором, освітленим енергоощадними лампочками, у дальню частину квартири, що займала чи не весь поверх. Їм допомогли зняти верхній одяг, який персонал відніс до спальні, переробленої під гардеробну. Тіль намагався непримітно прокласти і проштовхати собі шлях крізь натовп до кухні, поки Персефона, тиснучи руки, просувалася лише на два кроки вперед і три назад. Він лишив її позаду, під навалою формальностей і обміну люб'язностями, щоби потік невимовної беззмістовності оминув його. Нарешті він опинився один і в безпеці, обперся, стискаючи свою склянку так, що аж побіліли кісточки пальців, на одну з кухонних стійок і кидав погляди крізь щілину кухонних дверей на свою супутницю. Вона стояла в центрі кімнати, а навколо неї юрмилися літні пани з дружинами, захоплено й неприховано розглядаючи її вбрання або й попросту загорнене в нього

юне тіло. На іншому кінці вітальні, між просторою площею для відпочинку і телевізором, мов на імprovізованій сцені, виступав Пут'єр, говорячи до кількох слухачів. Він, як завжди, виголошував якісь промови під кивки присутніх. Він сміявся. Люди сміялися з ним, заглядаючи йому до рота. Хазяїн квартири, якого Тіль уміло уникнув, увійшовши до зали, ручкався з гостями на вході й мовби ненавмисне притискав до грудей стос паперів із добре розбірливими назвою та іменем автора. Зі свого місця Тіль не міг нічого прочитати, проте був певен, що ім'я цього чоловіка збігається з тим, що на титульній сторінці. Цей пихато, підбадьорливо усміхнений клоун колись був йому другом або принаймні знайомим. У нього був кабінет поряд із Тілем у часи, коли вони були набагато молодші, і Тіль пригадав наївність і недалекість свого сусіда, до яких ставився колись із поблажливістю. Коли колегіум збирався на якесь обговорення, Тіль завжди з усмішкою слухав жалюгідні спроби цієї людини аргументувати власну позицію і знаходив у цьому приємне підтвердження своєї вищості й неодмінної успішності. А тепер цей чоловік тримав біля серця свій особистий, справжній успіх у вигляді цього негрубого стосу, і Тіль зневажав його за це. Невже *за це* він одержав повний дослідницький грант? За ці нікчемні аркуші з банальними, дрібничковими ідеями? За це йому надали помічників і приміщення, лабораторії та, що найважливіше, гроші; у Тіля ж, який міг би досягнути чогось великого, справді важливого й істотного для усвідомлення цього світу й розуміння власної історії, цей безглуздець відібрав усе. Так, він його обікрвав, і це зібрання згорблених постатей перед ним — його спільники. Потурачі бажанням дитини, яка чаклує над напоями з калюжі та ягід горобини посеред шкільного двору. Тіль ще міцніше стис свою третю склянку. Кісточки його рук білявіли під шкірою. Гості заходили до кухні й виходили звідти. Тіль не зважав на них, хоч вони з ним і віталися. Персефона зникла з його поля зору. Він замовив іще випивки.

Тіль уже й не пам'ятав, що досліджує його колега-нездара. Його проект гордо презентували іншим кандидатам на великій святковій вечері на винограднику, і це був мов ляпас по обличчю. Імовірно, він і тоді не вслухався, про що він. Його це ніколи не цікавило. Четверта. П'ята. Кухню наповнили офіціантки, які виносили і розставляли по столах цілий витвір мистецтва: лосось, ковбасна нарізка, різноманітні

соуси, кав'яр, пахкий свіжоспечений хліб, м'ясо, сир — та зігнали Тіля з його місця. Вони неодноразово перепросили в нього за це, і він різко поставив на стіл пусту склянку та віддалився без слів. Тіль і досі був неохочий до розмов, тож прокрадався вздовж стіни, опустивши очі, назовні в спорожнілий коридор. Охоронці стояли тепер на сходах або у вітальні, тож він причинив двері до святкової метушні; гамір стих, поступившись приглушеному масивними дерев'яними стінами шуму, і він опустився на стільчик поряд із зачиненими дверима. Йому туманіла голова. Він нічого не їв, до того ж його нудило від злості. Де запропала його супутниця? Вона не мала права лишати його самого, знаючи, як йому тут буде тоскно. Він глибоко зітхнув і знову підвівся, хитнувся назад, відновив рівновагу, обпершись об розписану орнаментами стіну. У ногах поколювало, мовби він їх відсидів, тож він мусив пройтися туди-сюди, щоб розігнати кров по судинах. Хтось посмикав двері, які він щойно причинив за собою. Здавалося, у непроханця з того боку не виходило їх відчинити. Тіль нічого на ключ не замикав, але, вочевидь, не тільки він сьогодні хильнув зайвого. У раптовій паніці від того, що йому доведеться з кимось спілкуватися чи стикнутися лицем до лица з тим, чийого обличчя він не пам'ятає, Тіль кинувся до ручок дверей коридору, аби лиш забратися, забратися подалі, і знайшов одні, що були незачинені. Вони вели до затемненого кабінету, на безмежному столі якого поряд із широким екраном вивищувалися, загрозливо зіперті одна на одну, вежі списаного паперу. Вони нагадували житлові будинки передмістя. Такі ж викривлені, такі ж покручені й скалічені. Вони трималися одна за одну, злиті в неймовірну споруду неможливої форми.

Тіль знав, чия це споруда і хто над нею тут працював. У променях світла, що падали позаду нього, танцювали сполохані порошинки, немов тисячі маленьких мошок або передувні піски. Якусь секунду Тіль сумнівався, чи втручатися йому в їхній спектакль, проте зачувши, що чиясь п'яна рука нарешті незграбно, непевно прочинила на шпарину двері з вітальні, він ступив у кабінет і рвучко замкнувся у ньому.

В один момент, у момент удару дерева об дерево, з грюкотом, що почувся від важких дверей, коли їх захряснули, і свято, й увесь світ нестерпних людських обмежень і розчарувань опинилися так далеко від нього, як той виноградник, як розкопки чи його підвальна квартира,

сповнена тріснутих пляшок. Коли він замкнув двері кабінету, ця кімната відгородилася від усього, зробилася відчуженим від усього місцем, місцем, що в ньому більше ніхто ані зайде, ані вийде. Тут Тіль був один, і в розрідженому світлі, що прокрадалося сюди крізь дверні щілини, його очі не бачили нічого, крім обрисів паперових колон, які хилилися в його бік. Тіль почувався так, немовби стояв біля підніжжя хмарочоса і намагався охопити поглядом ряди однакових вікон. Угору й униз. Він випростав руки перед собою, немов захищаючись, ніби ці вежі могли щомиті обвалитися на нього й поховати його навек під собою. Відтак, роззирнувшись, він викотив з-за письмового столу офісне крісло й упав у нього, відсунув набік фіранки й відсахнувся, примруживши повіки. Так яскраво світив крізь віконне скло, лютуючи, вогонь, що пожирав житловий будинок, що стримів, мов лезо, спрямоване у нічне небо. Унизу Тіль зауважив армію смолоскипів, вогненного черва, який тягнув сам себе вперед метр за метром. Перед парламентом людський потік уже нахлюпнув на поліцію. Ті з демонстрантів, хто наразі марширував під його вікнами, цього ще не помітили. Вони ще не просунулися так далеко, ще не постали перед вибором між боротьбою і втечею додому. Те, що лежало перед ними, притягувало їх уперед, те, що було позаду, підштовхувало в спину. Вони перебували в постійному русі.

Урешті Тіль відвів погляд від вікна. Засліплений вогнями, він розвернувся на своєму кріслі до паперової споруди, пофарбованої в сьайливий помаранчевий колір. На споді його повік витанцьовували червонясті плями відблисків. Під столом гудів увімкнений комп'ютерний блок. В одній із шухляд він знайшов флешки, компакт-диски, два жорстких диски, а проте очі Тіля раз у раз поверталися до паперів. Він ухопився за одну думку, яку спочатку пустотливо відкинув, сприйнявши за химеру й дурість, хоч і не покинув порпатися по шухлядах і полицях, шафах і ящиках кабінету, аж поки усвідомив, що ця маленька думка, ця спокуса, нашептана йому сп'янінням, уже давно зміцніла до рішучого плану. Ця ідея вже мала наочне втілення. Вогонь. Вежа за вікном палала сліпучим світлом, та й чому б ні? Ця робота, це дослідження, — безглузді, незначущі осяяння цього кричущого дурисвіта. Чому б ні? Чому не перетворити те, що освітлене полум'ям, на джерело цього світла? Цієї хворобливої ночі так чи так усе горить. Горить усе: квартири скорботних батьків, будівлі

на кільцевій дорозі, вулиці перед парламентом, із фасаду якого скульптури богів незворушно дивляться на хаос із вогню, куль і битих пляшок. Д-р Тіль уже давно наважився на те, що задумав.

Тим часом Персефона покинула свої пошуки серед натовпу, вирішивши, що Тіль воліє побути на самоті зі своїми заздрістю та образою. Лише раз вона ненадовго впіймала погляд свого супутника, коли прочинилися кухонні двері, проте його вже не було, коли вона нарешті дісталася кухні, тож дозволила групі спітнілих професорів, які дещо хиталися на нетвердих ногах, знову втягнути себе в розмову. Один із них торочив про події у місті та на війні, про те й про се — хай про що він говорив, усе, що він ословлював, видавалося несправжнім, таким, що відбувається не просто під їхніми вікнами, за звуконепроникними шибками. Вона ввічливо кивала, й інші чинили так само. Час від часу хтось його переривав, але вже наступної миті погоджувався з його твердженнями. Ніхто з них насправду не вслухався у сказане, і Персефона в цій групці робилася радше невидимою, аніж видимою. Перед тим вона помітила серед гостей свою матір, яка стояла посеред співрозмовників Пут'єра, а тепер, коли його промова, схоже, закінчилася, мати роззиралася вітальною, зіп'явшись навшпиньки. Вона знала, що її донька тут, чи то від Пут'єра, чи то ще від когось. Вона була насторожі, і Персефоні було зовсім не до заялжених напучувань про втрату сумління. Вона-бо твердо все вирішила, вона вирішила не слухатися матері, а тому й не мала чого вислуховувати її кпини зі старигана, алкоголіка, ідіота, з яким пов'язала себе її донька. Вона вже наслухалася материних розмов про те, що та має проти Тіля. Тому дівчина шукала сховку в цих групках, аж раптом гостей опанував неспокій. Із коридора прилинула хвиля шепоту, серед піни якого виринали й одиничні вигуки, а далі — затиснене в легенях повітря й занурення в колективну паніку. Шумовиння хвилі супроводжував чад згорілого паперу, дерева й алкоголю. Спочатку всі подумали, що це відгонить із кухні, проте перші цівки диму просочилися з-під дверей коридора й сягнули стелі, гості сипнули до вікон, і утворилася тиснява. Персефона думала про Тіля, якого ніяк не могла знайти, і штовханиною та стусанами продиралася до коридора, поки всі інші намагалися втекти геть, аби лише подалі від того, звідки уже не було вороття. Тільки перед мішаниною з людських тіл, які панічно металися, немовби зрослися в

одного загнаного звіра, далеко позаду матері Персефони, яку тримав за руку Путьер, дівчина впізнала д-ра Тіля, огорненого товщею непроникного диму, із хусткою, притиснутою до губ. Без жодного слова він ухопив її за руку і потягнув за собою в темну хмару, впихнув її також якусь ганчірку, щоб вона приклала її до лица, і вони помчали коридором. Двері квартири уже були широко розчахнуті, а на сходах збиралися рятувальники, квапливо спрямовуючи мешканців будинку донизу, хоча навіть тут під стелею вже клубочилася м'яка сіра завеса диму, повзучи долі вздовж стін. Не зупиняючись, Тіль накричав на одного з охоронців біля дверей, щоб вони нарешті витягали людей із квартири. Якийсь камінь, шматок бруківки, прилетів у вікно кабінету й розтросив його на друзки. Що він там робив? Напивався. Переховувався. Йому було цікаво, що це за кабінет. За цим каменем через отвір вікна перекинули бомбу, пляшку, з шийки якої стирчало якийсь шмаття. Папери, книги — усе негайно зайнялося вогнем, а тепер давай швидше, швидше на вихід. Біжучи, Тіль заплющив повіки. Очі пекли. Дим виїдав і подразнював їх. Сльози котилися йому по щоках і потрапляли до рота. Їхній солоний присмак здушив йому горло. Дзеркальний кабінет і охоплені пожежею вежі, і паперові, і бетонні, розплавлені підпори й зотлілі рядки. Усе це почало падати, руйнуватися, і він споглядав, як їхні іскри злітають угору й формують у повітрі останній примарний спогад, тремкий контур повалених велетнів.

Тіль обпик собі руку й випустив із неї в фойє коробку сірників. Це були не його сірники. Він знайшов їх в одній із шухляд кабінету і вже їх не потребував. Гості й мешканці будинку вихлюпнули з воріт перед будинком. Дехто з них одразу поспішив під звуки гудків і крики до автомобілів із затемненими вікнами й майже нечутно зник у багатоголосому витті ночі. Тих, хто намагався пробратися крізь демонстрацію пішки, поглинула й потягла з собою юрба. Тіль і Персефона лишилися стояти, закинувши голови й спостерігаючи, як спорожнілу будівлю дедалі щільніше обіймає вогонь, висолоплюючи язик із горішніх поверхів. Гаряче осіннє повітря роздмухувало полум'я і періщило їм у лице. У Тіля пересохли губи. Він облизнув їх, хай це нічим не зарадило, а тоді поклав обважнілу руку на тремтливі плечі Персефони й відвів її на кілька кроків набік, щоб звільнити шлях для тих, хто втікав. Десь далеко озвалися пожежні сирени, проте їхній звук

не ближчав із часом. Цієї ночі гасили так багато згарищ, що будинок лишився догоряти дощенту.

* * *

Народ насміхався зі свого бога, оголосивши його боягузом. Проклятий і зневажений, він спав ночами за своїми стінами й прокидався щосвітанку на самоті, відгороджений від вранішньо-сірого світу колючими решітками на вікнах і широкими плечима свого охоронця. Жодній із його жінок не дозволили ділити з ним ложе. А його синів ніколи не допускали в його покої. У такі одинокі ночі пам'ять підносила йому образи завітлої пустелі й жвавого міста, серце якого пульсувало, розганяючи тисячами каналів живлющу воду по пустелі. Цим марили і він, і його народ, однак, зголоднілі й хворі, його люди відчували не тугу за втіленням цієї мрії, а безсилу лють і наконеччя стріл зі стін палацу в своїй плоті, а перед очима у них застигли смерть і війна, і пошесть, і обличчя їхнього короля. Колись вони були заможні. Колись вони були володарями світу, пересуваючись крізь піски на величезних човнах, а тепер вони замкнені в цьому місті, серед розпаду й перетвореній на болото пустелі. До чого все це багатство, якщо воно таке нетривке? Ліпше вони лишилися б пастухами. Ліпше жили б, як шляхетні кочовики, якими в Писанні постають їхні предки. Нащо вони подалися за цим шаленцем, нащо змінили світ і пустили йому кров, із якої тепер ловлять рибу? Цей чоловік спокусив їх усіх і накликав на них біду. Король і його народ блукали поглядами від моря на півночі до солоних озер на півдні й далі на схід, туди, де їхнім очам на заваді ставали високі дюни. За цими дюнами буяло свято, проте і чужий народ ходив невдоволений, бо мав не все, бо хотів мати більше, ненатлий, як і тутешній народ короля. Потай і вони, ці невдоволені, озброювалися до бою, поглядаючи вбік високих дюн, тим паче, що саме там лежить украдене в них багатство. Вони більше не обробляли відроджені поля. Більше не виходили рибалити в щодалі чистіші води. Вони кували зброю, і король спав у морі голосів, які підначували його на війну.

Частина друга

V

Пообіднє сонце на аеродромі в кількох хвилинах їзди від Масуда було таким сліпучим, що Тіль мусив постійно мружити очі, і таке спекотне, що він застигнув на трапі, відпустив Персефону й підняв руку, затуляючи собі обличчя. Ззаду його підпихали інші пасажери, поки Тіль, наосліп намацуючи поруччя, не почав спускатися вниз. Між ним та секретарями, функціонерами, міністром і почтом міністра в одностроях утворилася відстань, яку він не поспішав скорочувати. Так розділилися дві групи, що подорожували разом: університетська і та, яку делегувало Міністерство оборони. Їхнє розділення на летовищі Масуда, мабуть, здалося солдатам, оркестру, політикам і пресі, яка записувала державний прийом для загалу, спланованим заздалегідь. Унизу ці групи стягнулися в дві вузькі колони, які, й досі відділені кількома метрами одна від одної, промарширували повз ряди озброєних людей, неоковирно намагаючись тримати однаковий темп, по червоному килимі, що його розстелили саме для них, аж до козирка ангару, під яким на гостей уже чекав колега прилетілого міністра. Асфальт злітної смуги, безхмарне пустельне небо, пісок і місто сяяли так, що Персефона й Тіль хоч-не-хоч опустили очі долі, на багрянний оксамит під своїми ногами. Засліплений і розгублений, Тіль, утім, вловлював видихи, шепіт, звуки фотокамер, кількаразові виступи оркестру. Він був не певен, чи це привітання призначене саме йому, чи це *його* фотографують, для *нього* грають, *його* вітають із прибуттям. Та все одно він підняв руку й помахав, змушуючи себе усміхатися попри спеку й піт, що тонкими цівками стікав йому на брови, шкіритися й кивати в той бік, де, на його думку, стояли репортери. Якби промені сонця не палили так його шкіру, якби в його легені не потрапляло сухе розпечене повітря, йому могло б здатися, що він стоїть біля чорної шахти й новеньких вагонеток і демонструє розкопані скарби. Він тицьнув Персефону ліктем. Най помагає! Най також усміхнеться у камеру! Вони нарешті прилетіли! І цього вечора відсвяткують у готелі! Тіль уже й геть забув про свою нудоту. Забув, як щойно, під час приземлення, стиснув руку Персефони так міцно, що їй довелося її висмикнути. Пам'ять Тіля поблідла супроти звуків камер і лихоманки власного ослаблого тіла.

Вони хотіли переночувати в Масуді, перш ніж продовжувати подорож. Персефона підшукала для них готель у центрі міста, біля водяних садів, ринкової площі й нічних клубів. Вона хотіла ще хоч раз поспати в зручному ліжку, перш ніж проводити решту зими в наметі. Волонтери — троє студентів Тіля з п'ятого семестру — посплять цю ніч у готельних номерах, які подорожнім надає аеропорт. Зранку вони всі разом зберуться біля аеропорту й попрямують далі в свою експедицію. Виїзд о десятій. Доти Тіль зі своєю помічницею мусять дещо залагодити. Треба спакувати харчі й повантажити їх у позашляховики. Намети, спальні мішки, килими, парасолі, молотки, щітки, зубила — усе це треба було ретельно перевірити. Потрібно переконатися, що в них є важка техніка і що місцеві помічники, робочі, присутні у повному складі. Персефона хотіла упевнитися в цьому до сніданку. Вона збиралася витратити цей день, який у них іще залишався на це місто, його культуру й історію, її затінені сади, площі та провулки, щоб насолодитися цією цивілізацією разом із Тілем.

Одночасно з їхнім літаком на аеродромі приземлилися три важких транспортери. Із них вивантажували військову техніку. Міністри потискали руки. Танки зустріли радісними вигуками й поставили в ангар. На склад занесли запечатані ящики, щоб пізніше вразити ними суперника на кордоні за тисячу миль звідси. Тіль натомість отримав свої екскаватори й трактори-плазуни, а міністр — чималий грошовий переказ.

Ніхто до пуття не знав, нащо цей зопрілий старий професор, його дівчина і троє диваків сюди взагалі приїхали. Що їм знадобилося в Масуді, в останньому великому місті перед дюнами, якщо не торгівля і не втеча від світу в розкішних готелях? Та, схоже, вони були частиною делегації, тож ці питання лишалися невисловленими, а їх самих зустрічали з такою ж шанобою, як і високоповажних гостей. Вони злилися з шанованими особами, тисли руки й шикувалися на фото для преси. Лише згодом дві розділені на трапі й возз'єднані перед камерами групи розсілися по різних лімузинах.

* * *

Масуд, молоде місто-оаза, постав протягом останнього десятиліття на берегах нововіднайденого джерела на північному краю Сахари,

просто серед пустелі. У цьому місці, від якого машиною одна година від столиці й від метушні, шуму людських мас і справжнього світу, оселилися заможні родини, політики, промисловці й відомі митці: у центрі, в баштах із білого піщанику, або на околиці міста в бунгало удень насолоджувалися пишними водяними садами, порівняно м'яким кліматом біля озера, що виникло на місці джерела, а ночами походжали в елегантному одязі від клубу до клубу. Із околичних містечок і сіл, а також із нетрів столиці сюди приїздили наймані робітники, слуги, у які подалися торік біженці з далекої війни. До тутешніх любителів погуляти приєднувалися і туристи. Коли на вулиці темніло, їхніх мешканців більшало в кілька разів, та їхнє число меншало, коли підіймалося сонце. Той, хто тут мешкав, жив без будь-яких сумнівів. Тож і Тіль піднесено оглядав пустелю, що простягалася аж до крайнеба, обриси далеких передмість, швидкісний потяг, що здіймав за собою піщану бурю, колони автомобілів, що купчилися на в'їзді до міста. Та краса Масуда лишала його байдужим. Він не завважував ані майстерної архітектури, ані природної грації садів. Сучасний вигляд меблів, дорога уніформа порт'є нічого для нього не означали. Кожна секунда, яку він проводив у чеканні на те, щоб нарешті поїхати далі, коли все буде готове, мучила його, точила й виїдала нерви. Хай як охоче Тіль купався в спалахах камер, зараз, як і напередодні, він знову став неспокійний, підозріливий і нашорошений. Неначе він не міг повірити, що нарешті потрапив сюди; він почувався так, ніби вкрав свій дозвіл, фінансування розкопок, цей літак, помічників і робітників, ніби в нього з хвилини на хвилину можуть усе це відібрати. Він повсякчас зацьковано поглядав на двері. Ось зараз у них постукають, ось зараз, і він знову прокинеться вдома зі своїми духами, яких тільки побільшало за ті тижні, коли він готувався до вильоту, знову прикладеться до пляшки зі сховку й розтратить кухонний стіл. Тіль не міг ані незворушно сидіти, ані стояти, хоча йому боліло стегно. Мов звір у клітці, він походжав туди-сюди зухвало збудованим у формі дубового листка балконом готелю, лишаячи на білому кахлі піщані сліди. Не в змозі це більше терпіти, втомившись озиратися в пошуках переслідувачів, він перевів погляд у далечінь, туди, де, якщо Персефона вгадала тоді, багато місяців тому, і якщо все те, що вони вдвох розшукали, виходячи з її правоти, також підтвердиться, лежить попід дюнами замкнений саркофаг. Південний

захід. За сотню миль углиб пустелі, вздовж старої і занедбані караванної стежки, а потім на південь, більше не орієнтуючись на жодну вулицю, поки досягнеш таємної позначки на карті, що вказує на забуту королівську гробницю під пісками Сахари.

* * *

Персефона лежала на ліжку і витріщалася на долівку, стежачи за гіпнотичним обертанням почіпного вентилятора. Хоча їхня поїздка не видалася їй складною, вона таки почувалася надто втомленою, щоб перевдягтися. Вона хотіла вмовити Тіля на спільну прогулянку садами, яка їх відволікла б, а потім вони могли б піти кудись випити, байдуже куди, у якийсь із клубів, та ліпше в той, що розрахований на туристів. Тут, у Масуді, їдучи в лімузині з аеропорту до міського центру, Персефона чулася так упевнено, як уже давно не почувалася вдома. Серце забилося частіше, і йому було тоскно від радісного передчуття, а не від страху. Небо було вільне від хмар і таке однорідне та ясне — тут не могло чигати нічого, жодного винищувача, жодної ракети. Навіть вуличний гамір — і той різнився. Перехожі сміялися, ніхто не кричав. По дорозі їм не трапився жоден жебрак, не було ані солдатів, ані кратерів від бомб, лише неушкоджений тротуар і бездоганні фасади. Персефона розвернулася до радіоприймача та обережно розплющила одне око, поглянувши на годинник на його екрані. Полудень. У них іще є час. Вітерець зі стелі, приємне тепло та гладеньке простирадло під спиною вколисали її в дрімоту без снів.

Тіль розбудив її в сутінках, та й те випадково: зашпортався й ухопився за один зі стовпчиків ліжка. Він був п'яний, та вони все одно зібралися разом кудись пройтися. Вони не хотіли проводити цю єдину ніч сам на сам у цьому на позір чужому місті неонових вогнів і вечірнього гомону, блискучого білого каменю і води. І ці неонові вогні, які здавалися з їхньої кімнати роєм миготливих світляків, виблискували з-за сталєво-скляного моноліту за дві вулиці від них, звідти, де лежало, заховане від зовнішнього погляду, справжнє серце Масуда; могутні лазерні промені то висвітлювали обриси хмарочосів на тлі неба, то зникали зі світу, не відбиваючись від жодної поверхні. Не встигли вони пройти й кількох сотень кроків, як серце міста заповнило собою все небо й поле їхнього зору. Місто немовби тримало

оголене серце в ламких пальцях будівель, а між ними невпинними припливами й відпливами курсувала його густа кров — потоки нічних роззяв.

Вони хотіли туди, де було на перший погляд чудове життя. Де можна було вільно дихати, де на ранок повертаєшся додому пересичений враженнями. Вулична течія була така ж стрімка, як потік лави на кільцевій дорозі, що приніс їх сюди, і така ж гамірна, криклива, збуджена й гаряча — та все ж відмінна. Тут не відчувалося люті й сум'яття, замість світла смолоскипів — блимання лазерів. Хіба що алкоголю вистачало і там, і тут. Лють, катарсисна лють афекту, ще прийде, коли зійде сонце. Люди ще переб'ються між собою і не пам'ятатимуть причини. Персефона й Тіль трималися за руки, щоб не загубити одне одного. У Тіля пітніла долоня. Персефону охопила незрозуміла відраза, але вона не розтискала пальців, навпаки, притягнула його поближче й поклала його руку собі на стегно. Він розкашлявся і почав терти око, в яке потрапила піщинка. Також він щось говорив, але вона його не чула. Тільки вдавала, що розуміє кожне слово. Тіль збадьорився. Він тицяв пальцем то в той, то в той будинок, то на захід, то на південь. Він знову заходився пояснювати і навчати. Вона раділа, що може його не слухати. Цей клуб зветься «Скарби пустелі», переклав Тіль. «Скарби пустелі», фасадом якого вгору й униз перетікали світлодіодні краплини. Скляний дах із діамантовим шліхтуванням немовби коливався разом із рухомими прожекторами.

Черга на вхід починалася ще за рогом. Вони прочекали півгодини, аж поки Тіль втратив терпіння й проторував собі шлях серед натовпу до викидайла біля дверей; там Персефона загубила його з очей. Вербечка людей нікуди не рухалася, тож вона опустила на бордюр і відпила з пляшки, яку прихопила з собою в дорогу з готельного номера. Нічого. Ніякого смаку. Вона понюхала свою сукню. Від неї тхнуло потом Тіля, і дівчина обтрусилася, провітрюючи сукню, проганяючи цей сморід. Надто вже він їй нагадував про те, як їй самій спекотно. Ще один ковток теплого вина. Нарешті вона щось відчула. Легкість у голові, хвилююче запаморочення, перш ніж притупиться все чуття. Знову ковток, аж ось Тіль, з'явившись нізвідки, вхопив її за руку й ривком поставив на ноги. Він сміявся, увінчаний успіхом, і прокрокував повз людей у черзі, зарозуміло вдивляючись їм в обличчя, повз клубного випихача, до загороди й через золоті ворота, тягнувши

дівчину за собою вниз кількома сходинками, а звідти — у море стробоскопічного світла. Усередині «Скарбів» час уповільнився. Світло й тінь нарізали кожен рух на фрагменти дійсності. Танцівники ковзали залом. Офіціанти стрибкоподібно телепортувалися з місця на місце. Персефона опустила погляд, щоб не втратити землі під ногами, проте навіть її власні кроки пристосувалися до нереальності оточення. Тіль лишив її саму, відійшовши по випивку; він переміщувався крізь заїкуватий часопростір із піднятими вгору руками. Далеко позаду, так далеко, що вона заледве її бачила, розтяглася на всю задню стіну танцмайданчика, аритмічно пульсуючи вогниками по периметру, скляна барна стійка. Раз або два вона впізнавала сивувате волосся Тіля, коли його голова виринала з розбурханої юрби, немовби він — кит, що впливає на поверхню по черговий вдих. Відтак, вона геть загубила Тіля і відсърбнула зі своєї пляшки, яку в них не забрали на вході. Їм запропонували єдиний довжелезний стіл у безлюдній VIP-зоні, за яким міг би уміститися всенький гурт. Один із працівників закладу з легким уклоном відчинив загороду перед Персефоною. Здається, вона прийшла з паном доктором? Якщо вона чогось бажає, їй це негайно принесуть.

Доктор Тіль показав на вході свій дипломатичний паспорт. А тепер він, виявляється, геть даремно посунув по напої, Персефона ж ниділа з пляшкою шампанського одна в кутку, відмежована й відрізана від веселої решти. Дівчина силувано всміхалася тим, хто проходив повз, кивала, салютувала келихом, всіляко привертала їхню увагу, щоб не бути вповні відірваною від вібрації клубної ейфорії, проте інші гості не вдостоювали її навіть поглядом; вона була вже зреклася будь-якої надії, аж раптом завважила знайомі обличчя. Їхні помічники цього вечора подалися до того самого клубу, найбільшого й гонорово освітленого аж до неба. Насправді Персефоні годилося б розізлитися, адже вона розраховувала, що студенти в готелі, зайняті підготовкою до поїздки, натомість вона жестом запросила їх до свого столу й почала з ними беззмістовну розмову, підносячи келих за Масуд, за себе, за Тіля, за них усіх і за пустелю.

* * *

Д-р Тіль насилу витяг себе з готелю. Пітніючи й кречучи, злегка похитуючись, він сунув крізь потік туристів. Похід через місто був неабияким випробуванням, проте з кожним ковтком біль у суглобах і в голові меншав, а втома відступала. Тож коли монотонний низький грім музики й стакато, короткі блискавки лазерного шоу розколихали й розфарбували цю ніч, Тіль уже цілком очуняв і був готовий відсвяткувати їхній приїзд. І хоча він не до кінця довіряв своєму щастю, у нього принаймні пропав страх, що його несподівано усунуть і відправлять додому. Тепер він був такий вільний, такий далекий від університету, що сміявся зі студентства та професури, які порпалися в нікчемному гаю серед полів, десь за містом. Хіба вони знайдуть там щось вартісне. Може, кілька кісток — рештки полеглих воїнів. Натомість *він* розкопає кістки короля, хай навіть доведеться витягати їх із піску голіруч.

Тіль торував собі шлях до барної стійки, розштовхуючи всіх колінами й ліктями, ховаючись від поглядів і знову виринаючи назовні, щоб замовити собі пляшку. Віскі з льодом. Це своє бажання він викрикував у напрямку баристи кілька разів, доки той нарешті розчув його й поліз під стійку по його напій.

— А ви знаєте, що сьогодні знову скинули бомби? — звернувся хтось до нього.

Тіль незворушно грався соломинкою, прокручуючи її між пальців.

— Невже! Докторе Тіль, чи це ви?

Доктор Тіль? Атож. Звичайно, доктор Тіль. Але хто... він роззирнувся так різко, що в шії хруснув в'язок. Лиця розпливлися від рвучкого руху, і він, не в змозі впізнати обличчя ліворуч від себе, звузив очі, неначе видивлявся співрозмовника в далечіні, чекаючи, поки почіткішає зір. Один із секретарів міністерства стояв за кілька кроків від нього, обпершись на скляну стійку бару, і намагався докричатися до Тіля, перехилившись через трьох нижчих за нього чоловіків, що, розвернувшись до танцмайданчика, рухали головами в такт музики.

— Так. Доктор Тіль. Підійдіть-но ближче, я вас майже не чую.

— Як ваші справи? Як перший день у Масуді? Ви тут надовго?

— Ні-ні, завтра рушаємо далі. У нас щільний графік. Навесні ми вже маємо повернутися. У нас повно роботи: ще б пак, за два місяці

треба перекопати всю пустелю.

Секретар розсміявся. Тепер, коли він стояв безпосередньо навпроти Тіля, виявилось, що він переріс його ледь не на дві голови, проте із ввічливості всівся на стілець біля стійки, щоб говорити з ним на одному рівні.

— Цілком уявляю, — кивнув він. — Ми теж за два дні полетимо назад. Наразі повітряний простір небезпечний. Власне, як я й казав. Бомби впали неподалік від міста... Та й гарно ж тут. Хоча й спекотно. Я думав, що пустелі вночі остигають, — він витер змокриле чоло рукавом. — Де ви лишили свою чарівну супутницю? Вона вам хто: донька, помічниця?

— Помічниця — так, донька — ні. Вона мені дуже допомогла з тим, щоб узагалі сюди дістатися. Вона десь там, позаду, — він квапливо змінив тему розмови. — То як, зраділи тут нашим чудовим т́анкам? А нам вони що, уже не треба? — Тіль прокашлявся й попросив цигарку.

Молодий секретар відказав, що не курить.

— Ні, — серйозно сказав він відтак. — Т́анками в нас не зарадиш. А тут усе ще мирно, та якщо все не вгамується в нас на батьківщині, війна скоро дійде й до цих земель. Ну тобто не до цього міста, а до кордону. Тут нам поки що нічого боятися. Узагалі-то це якесь божевілля: у Масуді панує така ідилія. Це нечувана річ. А от ви: ви ж у цій пустелі, мабуть, прорієте кілька шарів не надто давніх кісток, перш ніж відкопаете свою стару гробницю. Не ображайтеся, але я себе питаю, чому ми зараз, посеред війни, посилаємо археологів світ за очі. Я поважаю те, що ви робите, але ви ж розумієте, про що я кажу.

Тіль розумів і не казав нічого. Бариста саме виставив на стійку тацю з льодом у відерці, пляшкою та кількома склянками. Тіль показав на свій лід, пробурмотів якісь вибачення і попрямував із тацею назад крізь натовп. Який бовдур! Секретар лишився стояти, щось гукнув йому в спину, певно, щось на прощання, проте Тіль не хотів більше нічого чути. Нехай турбується своєю війною; Тілю і ця війна, і розмови про неї вже остогидли. Нащо посилати археологів світ за очі? Бо він виборов собі право поїхати світ за очі, ось чому. І не мусить тепер вислуховувати чийось дурню. Тіль хильнув із пляшки й поставив відерце з льодом на підлогу. Що йому, власне, з того льоду: він видудлить напій, перш ніж той узагалі встигне зігрітися. Він заслужив

собі це право і ці кошти, він зробив усе, що є і було необхідним. У каскадах світла, палаючи вогнем, затанцювали відлуння рухів — Тілеві духи. Вони спантеличували підстаркуватого професора, вели дедалі глибше в розхитаний бурю ліс із людських тіл, що сам собою розступився перед Тілем, викорінюючи рухливі стовбури й звільняючи широку стежку. Периферійний зір вводив його в оману, він бачив перед собою тільки проспект, у кінці якого бринить силует башти з червоного світла. Духи, які невідклично подорожували за ним, відображалися сьйвом на фасаді цієї башти, так ніби вона стояла в язиках полум'я, і найяскравіша з химер притискала до грудей стос якихось папірців, потискала невидимі руки, підморгувала доктору Тілю, розповідала йому про своє відкриття. Примара обігнала Тіля та опинилася по інший бік вогнища. Тіль зі спустошеною пляшкою в руці намагався зрозуміти, що вона торочить, проте дивна тінь торочила лише щось про хімію і про воду. Попри це, він таки ішов за нею туди, куди вона його тягла, лишаючи позаду центр міста й водяні сади. Його пляшка була то наполовину повна, то знову порожня. Під ногами в нього хрускотів пісок, він проникав у взуття, лоскотав ніздрі. Дух у нього на очах розсипався на чорний попіл і відлетів із шумом Масуда. Зранку Тіль прокинувся в готелі. Сам-один.

* * *

За дверима номера, в коридорі, Персефона розклала свої книжки й нотатки на придиванному столику під вікном і намагалася читати. Вона намагалася зосередитися на обчисленнях, аргументах, історичних посиланнях, які сама розробила, виявила й записала, але вони були їй надто знайомі, тож вона звернулася до іншомовних слів і розгорнула книжку з історії, яку залишила в себе після того вечора в лісі. Вона пам'ятала її не такою важкою. Можливо, це просто слабкість після безсонної ночі.

До вчорашнього вечора вона ледве чи перекинулася кількома словами з їхніми помічниками, проте, сидячи навпроти них у легкому сп'янінні, передаючи по ряду келихи й радіючи несподіваній компанії, вона почала поволі впізнавати їхні обличчя. Вона ходила з ними на спільні пари, ось цього якось перестріла в інституті, іншому одного разу попросила про ручку. Із цих моментів, цих випадкових зустрічей

посеред гупання та коливання клубу раптом постала взаємодовіра, і вони виголошували тости, розповідали анекдоти, підспівували знайомій мелодії, здіймали руки вгору й падали в чужі. Неочікувано виявивши, що вони між собою знайомі, студенти назвалися: Мінті, Гек, Підо — та роздали одне одному прізвиська, скорочені імена, бозна-навіщо...

Персефона того не розуміла й не застановлялася над тим. Раптова ейфорія тривала, аж поки Персефона запитала себе, куди це подівся Тіль, який кілька разів виринав біля бару. Його голову з сивиною вона побіжно завважувала там і тут серед людської товщі, та хтось повсякчас вкидав якийсь жарт у розмову, Мінті підіймала свою «Кайпіренту», Гек — «Криваву Мері», Підо салютував шнапсом, і вона бралася за келих шампанського та забувала про Тіля. Лише згодом, коли гамору трохи поменшало й заграла повільна танцювальна мелодія для тісніших обіймів, вона підвелася й роззирнулася клубом від туалетів по один бік до діджейського пульта по інший, проте не побачила серед молоді жодного літнього чоловіка. Вона поділилася своєю тривою з іншими, і вони вихилили свої напої та рушили гуртом на пошуки Тіля. Персефона і Мінті повернулися в готель, щоб перевірити, чи нема його там, тим часом Гек обійшов пішки територію біля клубу, а Підо викликав таксі, щоб покружляти вулицями, що вели від міського центру. Усіх їх помітно хитало, коли вони вибралися на свіже тепле нічне повітря. Кисень сильно вдарив у голову. Персефону знудило. Вона мусила спертися на Мінті. Дівчата ввалилися у вільний номер, Персефона впала на ліжко і заснула, попри всі свої намагання опиратися сну, після того, як Мінті принесла їй склянку води і вийшла з кімнати. Гек також поплентався майже спорожнілими бічними вуличками й повернувся на світанку до свого номера, щоб трохи урвати собі сну. Врешті саме Підо, протинявшись годину, розшукав Тіля майже на виїзді з міста, там, де пригород плавко переходить у пустелю. Мабуть, він увесь час пробіг — розгублений і п'яний до безпам'яття, Тіль тримався за садові ворота й малював носком черевика обриси якоїсь башти, такої кривої, що вона б уже завалилася, якби і справді існувала. Підо гукнув його, узяв попід руки й повів до машини. Тіль його, здавалося, зовсім не впізнавав. Але й не пручався. Хлопець поклав професора на готельне ліжко й стягнув із нього повне піску взуття, відтак розбудив Персефону. Підо пояснив, де знайшов

Тіля, і викликався наглянути за ним до ранку, проте Персефона відправила його спати. Сама вона не вклалася на ліжко поряд із Тілем, а провела решту ночі в кріслі навпроти балконних дверей, спостерігаючи, як сонце поволі виповзає з-за обрію. Коли посвітлішало, вона вийшла з сумкою в коридор, щоб Тіль не подумав, ніби вона провела безсонну ніч, піклуючись про нього. Нехай подумає, що всі його покинули, і начувається за те, що знову запропав — байдуже, через алкоголь чи ні. Вона витягла з сумки книжку, яку заштовхала була туди разом із іншими паперами, пізно прокинувшись і квапливо збираючись у день перед вильотом. Усе промайнуло так швидко від дня демонстрації і пожежі до того ранку, коли вони примчали в аеропорт, щоб не затримувати інших пасажирів, делегатів від міністерства. За день після трагедії Тіль зайшов до кабінету Пут'єра й близько години вів перемови з ним за зачиненими дверима, переконуючи, що саме він заслужив собі знову вільний дослідницький грант, що його і Персефону зневажили під час розкопок у лісі і що Пут'єр мусить тепер швидко ухвалювати рішення. Він точно знає, що жодна комісія не профінансує його археологічні пошуки, та після кількох десятиліть гарування на цій роботі Тіль вважає, що Пут'єр завинив йому принаймні спробу здобути необхідні кошти. Тіль іще раз підкреслив значення можливої знахідки. Ця війна колись та скінчиться, і тоді відкриття, що послужать поступу наук, стануть знову важливіші за зброю. Та й хіба це не те, чого пан ректор хотів би за майбутніх мирних часів? Тримати в голові не тільки війну? І диво таки сталося: по обіді Тіль покинув ректорат із сяйливим лицем та, влетівши до свого кабінету таким легким кроком, якого Персефона в нього зроду не бачила, обійняв її, підняв на руках і поцілував; того ж дня, дещо пізніше, його, втім, знову охопив нез'ясовний страх, що в них можуть знову відібрати гроші. Ці його побоювання перекинулися і на Персефону. Вона спромоглася втамувати свій неспокій тільки тоді, коли їхній літак прорвав туманну завісу над містом, натомість Тіля цей страх так і не полишив.

* * *

Нечисленний почет Тіля покинув Масуд на буксирі колони пустельних будівельних і транспортувальних машин, що складалася з

майже п'ятдесяти тракторів і вдвічі більшої кількості вантажівок та тяглася колишньою караванною дорогою в напрямку Бордж-Мохтар. Обвіяні хмарою пилу й піску, вони повзли на схід у Сахару, не помічаючи неймовірного ландшафту навколо себе. За кілька годин шляхи будівельної бригади й археологів розділилися. Тілева процесія робітників і екскаваторів звернула з вулиці різко на південь і заходилася торувати собі шлях по бездоріжжі; машини раз у раз застрягали, їх доводилося відкопувати й викочувати з ям, підсовуючи під шини металеві пластини. Персефона озирнулася з гребеня першої високої дюни і проводила поглядом хмару, аж доки, спускаючись дедалі нижче, не загубила її з очей. Д-р Тіль спав на задньому сидінні. Він задрімав, щойно вони виїхали з Масуда, і відтоді лише ненадовго прокидався, коли вони зупинялися, щоб звільнити техніку з піску. Що до неї, то вона пробувала забути про нудоту — подібну до морської хвороби — від ненастанних підйомів і спусків за допомогою історичної книжки. Історії другої батьківщини. Їй досі не вдавалося поєднати в голові те, що написано на цих сторінках, із країною, яку вона знала. Вона впізнавала схожі риси, проте вони здавалися їй фантомними образами, підкинутими кимось іззовні. Постійний протяг із кондиціонера й нерегулярне коливання й трусіння не давали їй посправжньому зосередитися, і вона раз у раз переводила погляд на траєкторію їхнього руку, що відображалася на екрані навігатора, простежувала на папері пожмаканої мапи їхнє наближення до поховання серед пустелі, до того місця, на якому вони з Тілем нарешті створять власний однозначний світ. Серед пустелі, у якій, здавалося, не існувало нічого, крім минулого, міг постати лише один, її світ, саме той, який вона — за відчуттями мовби вічність тому — зобразила на сторінках письмової роботи в тиші великої читальної зали університетської бібліотеки та наділила чіткішими обрисами спільно з Тілем. Вона ще й досі відчувала його дихання у себе на шиї, його руку, тоді легку й ніжну, — на своїх плечах, вона чула голос, яким він розводився про королів, про державу, яка колись існувала й нині забута, державу, яку вони витягнуть із забуття. Раптом Тіль підхопився зі свого сидіння і попросив негайно зупинитися. Машина загальмувала посеред дюн, Тіль розчахнув дверцята, і його знудило на пісок. Відтак він попросив Персефону сісти біля нього й поклав голову їй на плече, де невдовзі знову заснув. Персефона також заплющила очі, щоб

змусити свій неспокійний вир думок замовкнути до часу. За дві години їхній караван дістався координат, що їх приблизно визначили Тіль і Персефона; тут вони сподівалися знайти те, що шукали. На півдні з однієї із дюн стримів у небо скелястий стовп, релікт гірського хребта, який поглинула пустеля, а ще далі на південь вгадувалася долина солоних озер. Уже у присмерках робітники з Масуда разом із помічниками, Геком, Підом і Мінті, почали зводити наметове містечко. Тут вони збиралися провести доволі тривалий час, дорога до Масуда була надто далека й важка, щоб кататися туди-сюди, а копати, перш ніж щось віднайти, доведеться глибоко. Навет для д-ра Тіля та Персефони побіч одного з всюдиходів поставили першим, і вони одразу усамітнилися в ньому. Замість відпочити тепер, коли в нього з'явилася така змога, Тіль, знову бадьорий і схвильований, розклав стіл і витягнув свої папери та плани. Він притягнув Персефону поближче до себе. Завтра з першими променями сонця екскаватори почнуть роботу ось тут і ось тут. Королівського гробу там запевне немає, але їхнє першочергове завдання — прочесати всю площу в пошуках слідів цивілізації: фундаментів, уламків, залишків каналів і колодязів, решток флори та фауни, — словом, чогось, що підтвердить їм, що вони копають у правильному місці. Проте він переконаний, що відтепер усе складеться якнайліпше. Ота скеля — він показав крізь відчинений вхідний отвір намету на вершину моноліту, — згідно з відомими їм описами, свідчить про те, що вони мають рацію в своїх розрахунках. Та потрібно все перевіряти, ретельно перевіряти. Часу обмаль, та й, зрештою, вони ж не хочуть даремно рити землю аж до ґрунтових вод. Вони-бо хочуть розкопати старий колодязь, а не викопати новий. Щось їм та трапиться, і то найближчим часом. І поки вона наглядатиме за робочими, він стратегічно обійде місцевість, щоб скласти уявлення про цей ландшафт. Хіба це не дивовижно? Нарешті. Нарешті вони тут. Такої широкої, зубатої усмішки Персефони не бачила в Тіля ніколи, хіба що раз, коли вперше зізналася йому, як її надихнула його лекція. Його радісне збудження передалося їй, як перед тим — параноя.

Цієї ночі д-р Тіль спав не в наметі з Персефоною. Натомість він сидів, загорнувшись у ковдру, на даху всюдихода, уп'явшись очима в пільму поза конусом таборового освітлення. Персефона також не могла заснути. Вона крутилася в своєму польовому ліжку й раз у раз підносила до лица свій супутниковий телефон, немовби з нього

щосекунди міг пролувати дзвінок із батьківщини. Решту ночі вона провела, намагаючись вловити кишеньковим радіо бодай якийсь сигнал, щоб не почуватися тут, у цьому відлюдництві, зовсім загубленою. Проте вона чула лише білий шум, а за ним — уривки голосів французького шансону.

* * *

Король крокував на чолі колони озброєних вояків, що тяглася повз ряди голодних, які прославляли свого полководця. Багатство, яке в нього вкрали, земля, вода, якої він уже не бачив, — усе це він поверне собі назад. Ніхто не проводжав його поглядом зі спорожнілих стін. Стічні води линули до вод каналів, які заледве-ледве почали прозорішати. На ринковій площі повісили торговця з далеких країв. Перед стіною дюн, природним східним кордоном свого королівства, король перепочив разом зі своїм мстивим полком, поговорив із будівничими, які викопували джерела у землі для його коней і людей, і, здавалося, опам'ятався. Проте на світанку, взявшись за зброю і перейшовши на інший бік піщаного гребня, він побачив, як під ним простяглася річкова долина зі своїми й досі потворно занепалими через заздрощі багатствами, і впізнав у її пальмах, човнах, селах і полях усе те, що вважав утраченим для себе. Від цього видовища і король, і воїни, і будівничі, ба навіть учені мужі забули про розсудливість і кинулися палити вогонь, як це нещодавно робили їхні вороги, розсипати сіль, від якої настраждалися їхні землі, та вбивати, як убивали їхній народ. Наступного дня вони схрестили мечі з силами виснаженого війною ворога, який вийшов захищати місто, що ледь не викликало жаль у короля своїми неукріпленими палісадами й архітектурною вбогістю. Утім, коли армія тих, хто насмілився вдертися до його королівства, почала кричати, проклинати і опиратися його справедливій помсті, король утратив рештки доброти й дав наказ виступати.

VI

Це була єдина скеля, єдиний орієнтир, що вивищувався серед дюн, хоч як довго роззираєся, — аж до горизонту, за який уже не сягало око. Саме тому вони зупинилися тут, розставили намети та почали, щойно зійшло сонце, перевертати важкою технікою піски, будувати з дерев'яних дощок греблі, щоб убезпечити себе від постійних припливів підземних вод, що грозили заповнити кожен тяжко здобуту яму. Тіль і Персефона склали довгий список ознак, за якими можна упізнати й визначити це місце — місце поховання короля, — проте тепер, коли опису цих місць виповнилося багато тисяч років, під струпами, що росли над померлим королівством, не можна було впізнати нічого, поки не очистиш його від них. Тільки цей моноліт і стирчав із незагоєної рани. Те, що вони шукали, мусило ховатися десь поблизу. Тіль наказав своїм людям починати роботи на навмання обраному місці, щоб чимось їх зайняти, позаяк табір був уже закріплений і розбудований, і щоб Персефона разом зі студентами повчилися, як треба вести розкопки, не руйнуючи знахідок, як застосовувати теорію на практиці, вправляючись там, де вони не могли нічого зіпсувати.

Рано-вранці Тіль видерся на ближні дюни, щоб ліпше роздивитися місцевість. Та це йому не вдалося. Хвилі піску лежали так рівномірно, що його погляду, хай де він перебував, відкривалася тільки сусідня долина. Натомість йому бракувало повної картини, цілісної структури цих земель, він шукав якихось іще якорів, окрім цього самотнього каменя. Він усівся в по-пообідньому коротку тінь цього гіганта й окинув поглядом відшліфований вітром і передувними пісками, де-не-де відколотий бік моноліту, провів по ньому долонею, немовби хотів щось розпізнати на дотик. Тут, у тіні, скеля була прохолодна, холодніша за пісок чи повітря. Тіль приклав щоку до каменя і оббризкав собі лице теплою водою з пляшки. Узагалі-то він був смертельно стомлений, проте не наважувався за такої спеки прилягти, та й, зрештою, не мав на це часу. Він невпинно водив пальцями вздовж рівчаків часу в камені, і роздумував, чи була в цієї скелі колись власна назва, чи в ті давні часи, коли тернина цієї скелі ще височіла на повен зріст, хтось на міській стіні чи біля гробниці вказав на неї пальцем і

дав їй ім'я. Імовірно, що так колись усе й було, хоча вони не знайшли жодного натяку на її назву, лише на форму. *Башта земна, із верху якої видіти все ген до солоних озер.* Це вони вичитали в перекладі одного старовинного тексту. Це була єдина зачіпка, за яку вони трималися, поки зберуть більше доказів. Якби він міг видертися туди, звідки побачив би далі за гребінь найближчих дюн, бодай на вершину цієї скелі. Проте експедиція не мала відповідного спорядження, а сам Тіль боявся висоти. Він подумав був послати нагору одного з робочих, але, хай що той робочий побачив би, хіба він зможе оцінити це так, як Тіль?

Персефона також бродила дюнами. Студенти лишилися біля машин. Тіля це цілком влаштовувало, принаймні не доведеться з ними панькатися. Він ліг на спину, натягнув капелюха на лоба й споглядав сонячний вінок, що ліг на голову кам'яного велетня. Невдовзі перед його зіницями затанцювали червоні цятки, і він склепив повіки. Цятки нікуди не поділися. Він знову розплющив очі, коли ці цятки перетворилися на іскри й підлетіли в небо. Йому треба поміркувати. Йому потрібен день. Тоді все проясниться. Можливо, доти робочі наштовхнуться на якусь підказку. Або йому щось спаде на думку.

* * *

Гак, третій поспіль, який Тіль цього раннього ранку забив у гладеньку шкіру скелі важким молотком в уже дещо тремтливій руці, щоб потім, на висоті двох із половиною метрів, зачепитися за нього і в муках подертися далі вгору крутим колосом, не хотів триматися, трусився під його масою, але лишалася в камені. Студенти, робочі, а Персефона й поготів пристрасно відмовляли його від спроби підйому. Так, вона навіть назвала його шаленцем, стомленим від життя ідіотом, якщо він справді намірився лізти на цю каменяку; ніхто з них у це насправді не вірив. Тіль же спершу гадав тільки запропонувати підйом, а потім пустити вперед якогось іншого, молодшого чоловіка, щоб той проклав йому дорогу з гаків та мотузки, проте ніхто не викликався, усі лишень дивилися на нього з подивом, майже зі співчуттям до його вигадки, тож він мусив туди видертися вже з протесту. Він уже кілька разів у житті займався скелелазінням, його ще дитиною брали з собою на довгі маршрути, та й на попередніх розкопках його спускали на

канатах в ущелини невідомої глибини. Оце батько посміявся б із нього, якби побачив, як Тіль вовтузиться зараз на своїй мотузці, б'ючись за кожен міліметр. Та він не хотів показувати, що йому боляче або страшно. Він відчував свій вік у кожному русі й намагався не думати про те, хто страхує його із землі на імпровізованих ременях. Якийсь неук із передмістя Масуда. Та принаймні достатньо дужий на вигляд.

Персефона не розраховувала, що Тіль і справді на це наважиться, вмовляла його, що це безглуздя, а тоді, коли він відмахнувся від неї, сказавши, щоб вона не заважала йому це зробити, — він-бо знає, що робить, — пішла геть. А він був навіть не проти: не хотів, щоб вона бачила його жалюгідні потуги чи вимушений спуск на канатах на землю. Тіль не сумнівався, що ці чоловіки, які під ним, уже потішаються з нього. Він не озирався і дивився лише на вістря скелі й на сонце, — на останнє радше силував себе дивитися. Піт цівками стікав із чола й сліпив йому очі ще нестерпніше за світло. Наосліп угору, метр за метром, поки він нарешті знайшов опору — рівне місце, де зміг встати на обидві ноги, забити останній гак і опуститися на камінь. Звідси скеля тягнулася гострим наконеччям іще на кілька метрів на північ і круто уривалася з вершини вниз туди, де Тіль ховався напередодні в затінку. Перенапружені зап'ястки палали, у плечах, у пальцях пульсувала кров. Усе тіло оглухло. Немов у древнього старигана, у нього хрустіли коліна й хребет, коли він кудись тягнувся. А сітківка, здавалося, вже ослабла через катаракту, хоча насправді його очі сльозилися від сонця. Коли ж він повністю виструнчився, у них мало не потемніло. Кров ринула в нього з голови до кінцівок і прилинула так швидко, що він забув, хто він і звідки. Вода. Тіль ковтнув теплої рідини з польової фляжки й, і досі оперезаний мотузкою, обережно рушив далі, ставлячи одну ногу перед іншою й розчепірюючи руки, мов канатоходець; цими руками він махав у повітрі, намагаючись утримувати рівновагу, — великий птах у довгому польоті. Коли ж він нарешті — за його відчуттями, підйом тривав багато годин — дістався вершини, найвищої точки над пустельними пісками, з якої більше нікуди, окрім як донизу, не рушиш, Тіль оглянув місцевість поза дюнами, поза їхнім табором із екскаваторами і ямами, розгорнув маленьку карту, дістав записник і спробував розшифрувати це місце, віднайти підказки, свої та Персефонині осяяння серед цієї одноманітної рівнини, врешті,

прип'ясти їх до дійсності. Зараз, дивлячись на пустелю згори, він почувався так, ніби знав це місце завжди.

Персефона кóпала ногами пісок на гребені дюни. Раз у раз вона оберталася до скелі, і щоразу Тіль був на трошки, завжди тільки на трошки вище. Вона була певна, що він колись здасться, що сили його полишать, а робочим доведеться знімати його вниз. Яка божевільна ідея — видертися туди. Адже він, і останніми днями вона бачила це дедалі виразніше, усе-таки підстаркуватий. Її увагу не оминуло те, що в нього крутить суглоби, хай як він намагався це приховати. Дівчина мусила наполягати на тому, щоб він випивав достатньо води, і заборонила йому будь-який алкоголь, хоча й знала, що він потай прикладався до пляшки, коли вона за ним не стежила. Коли вони дискутували про мапи і він роздратовано виходив назовні на кілька хвилин, від нього по поверненні пахло спиртним. Він мав таку потребу, і вона зачіпала цю тему лише для того, щоб очистити свою совість. Якщо він сконає від цієї спеки, то не хоче почуватися винною за те, що його не застерегла. Коли ж Тіль, попри всі побоювання, доліз нагору, Персефона надовго втратила його з очей. Вона спустилася з іншого боку дюни й відсторонено пропускала жменьку піщинок сипатися крізь пальці; тут її і наздогнав Гек, з'їхавши з дюни навсидячки, як зі сніжної гірки. Хлопець обтрушував і вибивав пісок, що потрапив йому під одяг. Тілеві вдалося, він її кличе. Та Персефона не хотіла вертатися. Нехай Гек передасть, що її не знайшов. Має ж хтось нарешті присвятити себе справжнім пошукам, розгадати підказки, піти з ними туди, куди вони приведуть. По землі! А не з повітря. Вона розповіла Геку про своє припущення, що гробниця лежить десь на півдні від скелі; Тілю вона про це теж неодноразово казала. В одному з уривків, який вона собі виписала ще рік тому, ішлося про те, що перст тіні ніколи не має вказувати на цю могилу. Сонце прокидалося на сході й засинало на заході, а між тим світило з півдня. І ніколи не кидало тіні з півночі. Тут ніколи, тим паче в часи короля, не було нічого, що могло б кидати тінь, схожу на вказівний палець, — тільки цей моноліт, на якому тепер тронував, потерпаючи від запаморочення, д-р Тіль. Отже, тут і лише тут можна щось знайти. Напевне. Принаймні це могло б стати зачіпкою, чимось таким, на що вони могли б орієнтуватися, якщо розкопки навколо наметового

містечка, ці випадкові ями, не видобудуть на світло нічого, окрім пустельних пісків.

Своїми ідеями Персефона поділилася з Тілем іще вчора ввечері, і він покивав, мовляв, усе це дуже кмітливо, проте насправді не слухав. Вона знала: коли він занурений у себе, коли світ минає повз нього, у його вухах звучить тільки білий шум. У нього був свій здогад, який його повністю поглинув: його думки, його увагу, все його єство. Він хоче спочатку оглянути все згори. Того вечора вона пішла спати сама, а Тіль невдовзі заснув на даху джипа з пляшкою в руці.

* * *

Копати треба тут! Викрикуючи це, Персефона підступила до Гека так близько, що він мусив позадкувати від неї. Дедалі схвильованіша, дівчина врешті кинула свою питну пляшку об землю, і від удару звідти почала по краплі витікати вода, просочуючись у пісок. Вона лишить цю пляшку тут, а Гек нехай запам'ятає це місце, може, вони колись прийдуть сюди копати, і якщо тут щось знайдеться, він знатиме принаймні, що вона це передбачила від початку! Гек піднявся дюною назад до табору, де масудські робочі з невтомним запалом розгрібали тонни піску. Прямокутна яма, яку вони вже розкопали, сягала значної площі завдовжки й двох метрів завглибшки.

* * *

Тіль здолав безіменного велетня. Поки він сидів під пекучим сонцем, його думки неunikно верталися до його тріумфу та до цієї безіменності. Він хотів би дати цьому каменю ім'я. Він поніс би цю назву з собою додому, байдуже, знайдуть вони щось чи ні, він залишить хоча б цей слід у пустелі. Утім як же назвати цього покруча? Яким іменем охрестити цей колос? Йому спадали пихаті, кітчові назви: Королівська вежа, Сонячний спис, Божественний перст, — та жодна з них йому не була до смаку. У цій назві має міститися сенс. Важливість відкриття, велич короля, значущість цих розкопок. І попри це не звучати так, немовби Тіль запозичив її з якогось роману. Ні, те, що тут відбувалося, було реальним, це була його, Тілева, дійсність, а отже, нічیه ім'я не зіллється з цим гордим каменем, окрім його власного: Тілева скеля? Тілева вежа? Перст Тіля? Ні, хай буде коротше,

простіше: Тіль. Важкий відзвук його імені, стислість, словесна точність і водночас округлість вимови — це бездоганна назва. Це ім'я, його ім'я, нерозлучно з'єднається з позначкою на мапі побіля королівського поховання, з цією панорамою. Одначе не зараз, пізніше, коли він буде знову вдома й увічнить своє відкриття на письмі, закарбує, визначить сам, що було, а чого не було в цій історії. Тіль підтягся до вершини скелі і ще раз обвів поглядом сусідні хвилясті долини, кожне відхилення від безкінечного візерунку, всі вершини та низини пустелі, поки нарешті, — і Тіль знав, що це станеться, — цей погляд зачепився за одну м'яку нерівність, за пагорб у глибині однієї з долин, ковзнув ним, відірвався і знову прилинув туди. Ці дюни були горами, долини — рівчачками, врізаними в землю рівноглибокими зарубками, а проте там, саме там їхній плін на щось наштовхувався, течія піщаного моря відхилялася й заломлювалася, немовби омиваючи самотній айсберг. Копати треба там і більше ніде.

Мерці чекали на нього під тріснутим люстром зневодненої землі. Вони щойно явилися йому.

— Ось ти й дістав те, що хотів. Невже для цього треба було мене вбивати? — дух зі стосом паперів перед грудьми переступив через заокруглений край скелі й пропав. За ним засміялися й заплескали інші. Не вистачало тільки його Старого. Тіль зачинив його дома, в його труні.

Коли його, майже зомлілого й помітно схвильованого, нарешті спустили на мотузках такі самі майже зомлілі з утоми робітники, Персефона провела його в тінь одного з позашляховиків, подала пляшку води й відіслала помічників, щоб вони не заважали Тілю відпочивати. У нього трусилися руки й ноги, як у передсмертних корчах. Вона наказала Геку побути біля нього та обмахувати його віялом, а сама повернулася до розкопок, щоб не бачити Тіля таким, — вона боялася забути, ким він був.

Персефона бажала б одразу спрямувати всі екскаватори на той бік дюн, туди, де вона позначила нове місце, проте не хотіла в такий спосіб вирішувати щось у Тіля за спиною.

Натомість вона опустила поруч із іншими помічниками, які сиділи півколом на розкладних стільцях, і перевела очі на копачів, які від ранку ревно збільшували ширину ями замість глибини, щоб оголити більшу площу. Тут вони так чи так нічого не знайдуть, але

нехай уже працюють, бо так підтримується робоча етика. Увечері прибув важкий транспортер із водою, провізією та газетами з Масуда, лишив у них частину свого вантажу і поїхав старою караванною дорогою у напрямку, в якому зникла інша колона — їхні подорожні з минулого тижня. Спрагла до новин, Персефона розгорнула місцеву англomовну газету, проте за мить відклала її набік і потягнулася по щоденну газету з батьківщини, яку замовила тиждень тому по приїзді в Масуд. Дата над заголовком збігалася з днем їхнього приїзду, однак вона буквально проковтнула новини з дому, хай як вони її шокували. Кривава демонстрація, сотні арештів. Зміщення лінії фронту, бомбардування, але місто встояло. Похорон героїв і бадьорі гасла. Імовірно, треба навіть радіти, що вона зараз так далеко. Так чи інак, настав час діяти. Уже не ставало сили зносити нудьгу й безглуздя робіт під сонцем біля наметового містечка; вона саме збиралася ненадовго відійти щось поїсти, втамувати спрагу, можливо, навідати Тіля, аж раптом над розкопками почали перешіптуватися, а тоді й гукати робітники. Їхній хор на різні голоси твердив одне арабське слово: «алайзам», яке Персефона, спершу відчужено, намагалася витлумачити. Кістка!

Мінті й Підо підхопилися й поквапилися, ледве не шпортаючись, до краю ями, а звідти через піщану дамбу — в роззявлену глибину. Підо нахилився, щезнувши на мить Персефоні з очей, а тоді тріумфально випростався, високо тримаючи відполірований піском череп, що сяяв під полуденним сонцем. Тут угору злетіла ще одна рука: Мінті знайшла кістку передпліччя. Вона викрикнула щось, чого Персефона не розібрала, і голосно засміялася. Робочі підхопили її сміх, і Персефона також скрикнула від радості й подиву. Невже? Невже й справді? Ні. Уся її логіка, усі напрацювання суперечили цьому, у цьому не було сенсу: не може бути, щоб над королівським гробом, серед піску, без надгробного каменя чи обтесаних валунів, лежав скелет раба, вартового, ба навіть простого землероба. Мінті та Підо тримали кістки пучками пальців і врешті турботливо поклали їх знову туди, звідки взяли, так бережно, немов це — тріснуте скло, і вилізли з ями на сипучий край. Переполохані криками, Гек і Тіль вийшли із затінку й підбігли ближче. Д-р Тіль, і досі непевно тримаючись на ногах, миттю кинувся до ями, в яку йому допомогли спуститися, відтак зітхнув і засвідчив те, про що Персефона вже здогадалась і сама. За його

оцінкою, ці кістки лежать тут не більше десяти років. Протягом наступних годин робочі витягли на світло ще сотні кісток, і стало цілком зрозуміло, що йдеться про рештки жертв не надто давньої війни, які загинули під дощем із куль тут, серед пустелі. Гільзи в костях мерців під важкими пісками і діри від пострілів у черепах, шматки одягу.

Тіль жбурнув подалі кістку, яку підняв, і, клянучи, кóпнув ногою один із черепів.

— Викиньте їх геть! Заберіть на одній із вантажівок, та й квит. Завтра копатимемо в зовсім іншому місці, — він повідомив владу Масуда про свою знахідку через супутниковий телефон. Проте вона нікого не цікавила. Так, це правда, у тій місцевості армія кілька років тому придушила повстання, мала зіткнення з борцями за свободу. Небіжчиків закопали в пісок і відразу забули.

* * *

Увечері, лежачи на польовому ліжку й завваживши, що Тіль уже лаштується втекти з намету зі своєю пляшкою, з документами та ковдрою, щоб іще трохи попрацювати, Персефона зважилася ще раз розказати йому про те місце за дюнами, де, як вона передбачала, можна щось відшукати і на яке ніколи не падає тїнь від Тїля; вона ознайомила його з перекладеним нею уривком і попросила розглянути до завтра її пропозицію. Виходячи, Тіль відсторонено кивнув, пообіцявши це обміркувати. Вона хотїла віддати йому свою теку, проте її записи впали на землю, коли Персефона випустила їх із руки, а Тіль не простягнув по них свою: він-бо вже знав, про що вона говорить. Відтак він розвернувся і вийшов із намету, встав на один із розкладних стільців і засапано виліз на дах позашляховика. Руки ледве не зрадили під масою його тїла, ще трохи, і він зірвався б спиною на пісок. М'язи його тулуба горїли. Він ковтнув із польової фляжки, щоб дещо заглушити цей бїль. Він уже й забув, про що йому розповідала Персефона, і думав тїльки про місце, де, вставши вдосвіта, робїтники почнуть завтра копати. Цей майже невидимий злам серед хвиль пустелї. Так, саме там. Розчарований фальшивою знахідкою, сьогоднї він майже забув про те, що вже вирішив їхню проблему.

Персефона перевернулася набік і притисла радіо до вуха. Знайома симфонія із батьківщини віком із сотню, ні, двісті років, записана п'ятдесят років тому. Давно померлі митці інтерпретували цю мелодію інакше, грали її м'якше, ніж вона звикла, і цей твір здався їй раптом чужим, так ніби вона чує його чи не вперше. Та роздратування відлетіло, коли нова музика осіла в її голові й усі варіації того самого твору злилися в єдине ціле: якась із них швидша, якась повільніша, якась гучніша, якась тихша, — немовби диригенти оркестрів змагалися між собою. Злети й падіння були приголомшливі, виснажливі, проте водночас вона загубила себе серед цієї музики, дозволила різним музикам перетягувати її щоразу на свій бік.

* * *

Короля в день повернення уславили як завойовника і проводжали на чолі процесії з тисячі колісниць під вигуки натовпу аж до воріт палацу; він виголошував промови з балюстради своїх покоїв, поки стемніло і його лишили на самоті з руїною у власних думках. Він не спав, цілий тиждень його діяло безсоння, а їв він тільки тоді, коли не міг цього оминати. Вороги сплатили гірку ціну за свої злочини, їхні поля солоні, ріки отруєні, жінки збезчещені, а діти спалені, — тепер їхні королівства лежать поранені біч-о-біч. Невдовзі й ейфорія від перемоги зійшла на пси, бо ця війна не принесла обіцяних трофеїв. Король повернувся з голодними полоненими, іржавою зброєю та зогнилими в дорозі плодами. Протверезівши від свого безумства, народ почав укотре скаржитися на скруту. Матері й батьки питали, де полягли їхні сини; поля знову лежали неорані, канали занедбані, хвора риба невиловлена. Натомість майже зотліле багаття вуличного бунту запалало з новою силою, вогонь вдихнув важке повітря і потягнувся до палацу, в якому король — нарешті заснувши — мучився лихими снами. Він марив, як полум'яні язики лизнули поля нещодавньої битви, вступили з ними в божевільний двобій, і заплакав уві сні. Бальні зали палацу стояли пусті, коридори — вимерлі, тільки зала засідань повнилася голосами, які суперечили один одному, кричали, винувалили і погрожували. Король втомився від гризні, втомився від гнівливих і боягузливих радників, від невдоволених перед його воротами; він наказав своїм вартовим очистити залу, викинути поважних чоловіків і

жінок на вулицю і зачинити для них усі двері. Він лишився, покинутий усіма, в нововіднайденій тиші дому, в сирому теплі якого роїлися думки про відразу і жаль до себе. Вікна своїх покоїв він тримав зачиненими, щоб зберігати тишу, яка видавалася йому рятівною, насправді ж лише закорковувала в ньому гнів. Поволі з варива його снів постав отруйний задум.

VII

Як і щоночі відтоді, як вони поставили намети, Персефона вставала за кілька годин до світанку і нетерпляче чекала сходу сонця. Ночами вона заплющувала очі, уриваючи лише кілька шматків знеможеного безпам'ятства, що звалося снами, та що довше вони тут були, що довше вона не читала нічого з батьківщини, окрім застарілих газетних шпальт, і не чула нічого, крім французькомовних новин, яких не вміла перекласти, то коротшим був її сон. Вона хотіла б поговорити про це з Тілем, проте він проводив ночі окремо від неї, а вдень не любив говорити ні про що, окрім пісків і могил. Нарешті, пов'язавши на голові завивало від палючого сонця, яке обпікало їй шкіру лиця і спину, вона вийшла назовні. Більшість робочих уже покинули табір. Екскаватори й вантажівки також поїхали на розкопки. Іще вдосвіта вони об'їхали серпоподібну дюну, що лежала на сході від їхніх перших розкопок, і заходилися рити нові ями, на які покладали ще більше сподівань, закріплювали їх дерев'яними брусами та металевими підпорами, а також знімали, обережніше, ніж перше, верхні шари пустельного піску. Лише жменька робочих, троє охоронців, двоє водіїв і молодик із Масуда, якого їм надали як перекладача, zostалися в таборі. Персефона повернулася назад до свого намету. Вона почувалася іще надто слабкою, спраглою і перевтомленою, щоб перейти через дюни, тож дівчина лягла знову на польове ліжко та опустила завивало на очі, щоб захиститися від світла. Під цим покривом вона глибоко зітхнула. Крізь намет до неї долинули Тілеві накази, його викрики на тлі ревіння моторів. Гамір заглухнув, перетворився на шум, гуркіт, а вигуки раптом здалися їй криками болю; вона скинула завивало з лиця. Звуки стали розбірливішими. Голоси відокремилися одне від одного й від ревіння моторів. Персефона покрутила радіо, пошукала сигнал, та врешті відставила апарат набік. Якийсь час вона ще пролежала нерухомо, поки голод і спрага вигнали її до накритої їдальні, де Гек, Мінті та Підо розставляли коробки, пакети й пляшки, що їм привезли на світанку на фургоні з Масуда, який тепер щодня постачав їм щонайменше свіжу воду. Вона допомогла їм, перемовилася з ними кількома словами, випила холодної кави і розсміялася з незграбності Мінті, в якій випав

із рук адресований Тілю пакет; спробувавши його перехопити в падінні, Мінті промахнулася й у кумедно скоцюрбленій позі приземлилася долілиць. Картон надірвався від удару об пісок, і з нього висипалися тісно сплутані дроти для пересувної радіостанції, які Тіль, мабуть, замовив із Масуда. Може, їм удасться нарешті почути актуальні новини з дому, ба навіть рідну музику, потанцювати під неї. Думка про зв'язок зі світом у реальному часі викликала в неї таємне хвилювання впереміш зі страхом. Хоча вона і стежила в газетах за перебігом війни, цей досвід буде інакшим, більш справжнім: дізнатися про події з перших джерел, почути знайомі імена, місця, голоси. Персефона взяла всі складові частини радіоприймача і перенесла їх до свого намету, вставила дроти і під'єдналася до генератора на багажнику позашляховика, проте лишила радіо вимкненим. Вона хотіла дочекатися Тіля і торкнутися цієї теми під час обіду, тож провела решту ранку з документами, які винесла з намету, щоб якось згаяти час, та запросила Гека і Підо, які також лишились у таборі, приєднатися до неї. Вони читали про цю місцевість, про пустелю навколо себе, про саванну на сході, над якою вони пролітали, та племена, які мешкали в цій частині Сахари, та про тутешню державу, — словом, про багато такого, що вони мали б дослідити раніше, іще до поїздки сюди. Із того боку дюн не стихали ревіння машин і крикливі накази Тіля. Персефона в них більше не вслухалася, їй уже чулися голоси радіоведучих, коди радіооператорів міністерства, яких вони можуть досягти з цієї пустелі своїми приладами та запитаннями.

Поки вони марудилися з кнопками, підсилювачами й показниками радіоприймача, сподіваючись знайти ідеальну частоту й довжину хвилі, щоб їх могли розуміти й там, куди прямуватиме їхній сигнал, щоб з'єднатися з кимось за півсвіту від себе, — завдання, яке легше вдалося б на батьківщині або навіть із Масуда, — Тіль пояснив, навіщо йому радіо. У них був тільки один супутниковий телефон, а до нього — дві додаткові батарейки, тож він боявся, що їх відріже від Масуда, якщо телефон раптом відмовить. Одного разу він був у цій пустелі, щоправда, далі на півночі, на не таких значущих розкопках, і досвід навчив його, як важливо в разі чого терміново встановити зв'язок із зовнішнім світом. Відповідно, цей прилад потрібно якомога швидше зібрати й увімкнути. Не встиг він закінчити останнє речення,

як шуми в гучномовцях послабшали, а відтак зробилися ледве чутні. Їхній сигнал прорвався додому через кілька ретрансляційних станцій на південному й північному узбережжі Середземного моря. Фонове випромінювання заступив тоненький жіночий голос. Вони додзвонилися до випадкової радіостанції якоїсь державної установи, їм було байдуже, до якої саме, і Тіль спитав, чи можуть його з'єднати з міністерством або з кимось із тих, хто відповідає за комунікацію з їхньою експедицією. Їх не змогли ані з кимось іще з'єднати, ані підказати іншу частоту. Тільки запевнили, що, мабуть, візьмуть цю відповідальність на себе, бо більше нікому. Усе, що вони їй повідомлять, вона переповість, а на їхні запитання сподівається дати відповідь.

— Як ви живете? — вихопилося в Персефони.

— Прошу?

— Як живете. Я вже давно не питала про це ні в кого.

Тіль нетерпляче перервав її.

— Забудьте. Що там нового в країні? Розкажіть про це! У нас, — якщо змога, передайте це університету, безпосередньо тамтешньому ректору, — усе йде за планом, є прогрес. Ви почули? Прогрес! Проте строк виконання потрібно переглянути! Нам бракує часу, а коштів, безперечно, вистачить на довше. Гаразд, тепер ми слухаємо вас.

Місто минулої ночі бомбардували вдруге, почала радистка, проте збитки незначні. Армія добре тримається на фронті, загалом, якби не бомби, новини були б виключно радісні. Місцеві вірять, що зволікання ворога свідчить про його слабкість. Персефона спитала про свою матір, і Тіль кинув на неї невдоволений погляд, гадаючи, що вона не помітить, та різко відвернувся. Пані держсекретар кілька днів тому звільнила посаду, так казали по телевізору. За сімейними обставинами, більше вона нічого не знає. Ні, зв'язатися з нею вона не може. Та й не знає як.

Персефона завагалася. Їй не спадало на думку жодне запитання: думки потьмарилися через новину про відставку матері. Можливо, поцупити ввечері супутниковий телефон і спробувати їй додзвонитися? Тіль уже вийшов із намету, і в запалій тиші Персефона озвалася знову:

— Як ви живете?

Мовчання.

* * *

По обіді Персефона трималася й досі осторонь від розкопок, загорнувшись, як на світанку, у ковдри, попри суху спеку дня, і пітніючи під ними; аж тут із радіо почувся низький голос, який говорив виразним арабським акцентом і уривчастими через проблеми зв'язку реченнями: із Масуда питали д-ра Тіля. Персефона підскочила, підбігла до стільчика з радіоприймачем і відповіла, що може говорити за Тіля та щось йому передати. Кілька секунд радіо не озивалося, відтак із нього залепетав інший голос, набагато вищий і з правильним британським акцентом; наче водоспадом, на неї полилися слова про погоду, спеку, їжу в Масуді, про те, як вражають їхні розкопки, про настрої в місті і настрої на півночі, про війну та її безглуздя, щоб раптом звернути на серйозний тон: справжній привід цього дзвінка — кістки, які вони нещодавно знайшли. Кістки годиться перепоховати, а про відкриття зберігати мовчання.

Персефона квапливо запевнила, що кісток уже позбулися і ніхто про них більше не згадає.

— Добре.

До речі, промовив голос, і досі суворий і діловий, про будь-які дзвінки місцевих мешканців, а також зустрічі з невідомими групами необхідно одразу доповідати, бо це можуть бути бунтівники або контрабандисти. Та й загалом просуватися далі на південь, попри наданий їм дозвіл на розкопки, ніяк не можна. Надто вже там небезпечно серед хаотичних і не повністю знешкоджених мінних полів, а також нерозірваних гармат, які можуть лежати там от уже сорок років. Там, де вони наразі копають, остерігатися нічого. Служби безпеки, яких відправили з ними, знають, що робити в таких випадках. Це лише застереження, щоб нагадати їм, археологам, про правила поведінки під час таких розкопок. Ризики дуже небажані. Особливо вдалині від дому в такому небезпечному для життя місці. Голос прояснів так само несподівано, як і потемнів, та побажав Персефоні, яка, сиділа вражена, не добираючи слів, перед радіо, витріщившись у стінку палатки, хорошого дня.

Зв'язок увірвався, Персефона ще кілька хвилин не ворушилася, відтак допила воду зі своєї пляшки й вийшла шукати Тіля, щоб розповісти йому про цю розмову. Кожні щокілька кроків вона

озиралася через плече на далекий горизонт і, здавалося, бачила в миготливому повітрі колони, лицарів, цілий озброєний похід, які то зринали, то знову ховалися від погляду.

Д-р Тіль розвіяв її підозри. Це повідомлення зробили лише з метою її попередити, а в найгіршому випадку можна покластися на службу безпеки. Міністерство й університет не пошкодували грошей на забезпечення їхнього добробуту в пустелі. У Масуді, мабуть, бояться за свою репутацію. Ці кістки в пісках лежать тут щось із десять років, і він запевнив зіщулену студентку, яка видавалася зараз набагато молодшою за свій вік, майже переляканою дитиною, що останній збройний конфлікт у цій місцевості стався так само давно. Вона здригнулася, коли він пригорнув її і погладив по спині. Ця неочікувана ніжність сполохала її майже так само, як і застереження з радіо. Вона відчула дотик його зопрілої сорочки на щоці й не змогла опиратися його обіймам. Навпаки, навіть зраділа цьому знаку уваги. Він відпустив її, цмокнув у лоба, лишивши мокрий слід у неї на шкірі, який посушливе сонце зцілювало з неї вже за кілька секунд. Та Персефона все одно потерла це місце рукою. Щось вона втомилася, мабуть, довго пробула на сонці, пробурмотіла вона, не глянувши на Тіля, і вернулася в намет.

З'їхавши дюною вниз і повернувшись до табору, дівчина спробувала впорядкувати в голові все, що почула, розставити новини про відставку й мовчання своєї матері, про бомбардування міста, про кістки в піску та можливі небезпеки за сусіднім гребенем дюн по місцях відповідно до їхнього значення й нагальності, проте все намарне. Раз у раз її мати виступала перед гвинтівками одягнених у маски бедуїнів, а над ними злітали, не скидаючи бомб, ворожі винищувачі. Їхні ротори кричали їй, що їй із Тілем не по дорозі, що вона мусить негайно їхати додому. Кістки хрускали й розсипалися під її ногами. Вона вирішила наглядати за небом, а також за горизонтом, перевірити, куди робочі віднесли знайдені скелети, а ще викрасти з Тілевої сумки супутниковий телефон, щоб зателефонувати матері. Усе це вона вирішила водномить, забувши про місце, на яке ніколи не впаде тінь від Тіля. У неї не було часу на короля і його могилу. Вона заходилася порпатися в Тілевих речах.

* * *

Д-р Тіль не відволікався ні на далекі бомбардування, ні на невідомоликих повстанців, а на мовчання старої жінки тим паче. Так, загроза нападу, неспокій у місті — усе це його колись займало, займало б і зараз, якби він не був так далеко від будь-якої цивілізації, від нарікань на війну та даремні хвилювання про те, на що ніхто не здатен вплинути; Тілеві очі дивилися тільки в дедалі більшу і ширшу прірву, з країв якої сипалися каскади піску, який одразу ж відкопували назад. Він спостерігав за молодиками, які виблискували на сонці від поту й пов'язали завивала на голови, на своїх студентів, які давали собі раду з кожною нерівністю землі за допомогою новенької техніки, він озирав загальну картину з ласкавістю і з нетерплячкою. Якби натомлені кінцівки йому сьогодні дали змогу, він уже застрибнув би до них у пил і боровся, стоячи на колінах, руками й ногами з цим піском, щоб їхня робота просувалася швидше. Вони ще встигали за графіком. Минув лише тиждень, а він уже виявив, позначив і ідентифікував місце, на якому вони, безперечно, щось знайдуть. Він і сам дивувався зі спритності свого розуму, адже йому траплялося брати участь у таких розкопках, коли археологи по кількох тижнях знали не більше, ніж на початку. Тіль похвалив себе за ідею залізти на скелю, навіть за відвагу це зробити, хоча наразі за цю ідею від платив болем у суглобах і м'язах, через який заледве міг рухатися. Двоє робітників закріпили мотузкову драбину з одного боку понищеної ерозією руїни, з того боку, де він сам забивав гаки в камінь. Можливо, цього вечора або цими днями він іще раз відереться туди, цього разу вже вправніше, щоб поглянути на розкопки згори. Між тим один із робочих зайняв позицію нагорі, щоб спостерігати за місцевістю. Тіль, звісно, вважав паніку Персефони через застереження з Масуда дуже надуманою, проте розумів, що в цих широтах не завадить бути насторожі, тож вартовий був не такою вже й кепською ідеєю. Його непокоїло лише те, що у зв'язку з цим доведеться відмовитися від пари сильних рук. Із дня на день, — щоправда, без робочої сили одного з найманців це триватиме трохи довше, — і вони обов'язково на щось натраплять. Тепер у пісках не було тієї нерівності, що раніше. Вони копали безпосередньо на ній і зчищали невеликий піщаний наріст шар за шаром. Відтепер навколишні гори дюн, перехрещених і серпоподібних, утворювали однорідний візерунок, велику картину, в центрі якої зяяла зроблена

людськими руками діра. Тіль не міг дочекатися, коли побачить свій шедевр ізгори. Хіба комусь є діло до повстанців і мінних полів, коли перед очима така місцина? Він забув про спеку, про те, як палали його щоки й плечі. Хоч який змучений він був, та спати не збирався. Та й не зміг би: він не мав спокою вночі; що вільнішим він почувався вдень, то щільніше його затискали в лещата ночі. Він не хотів снити про дім, не хотів нікому дозволяти себе судити, нікому надавати причини над собою сміятися. Духи, які переслідували його тут, переважно мовчали, поки в них не було приводу для радості, але Тіль знав, що їх розважають його нічниці. Дедалі частіше він засинав на кілька хвилин в тіні широкої парасолі під дією випитого в обід або надвечір, хоч сам він і приписував свою втому виключно високим температурам. Цих коротких дрімот пополудні йому вистачало, і коли сонце невблаганно тонуло в морі дюн, а робітники відкладали свої інструменти й чвалали назад до наметового містечка, шикуючись перед наметом їдальні, коли Персефона, нарешті оговтавшись від страху через радіоновини, приєднувалася до них і студентів, Тіль зоставався на місці розкопок і обходив його кілька разів по колу, вивчав, поки в нього кінчалися сили в руках і колінах. Щойно западе темрява, він ізнов зійде на свою скелю. Минулі ночі були такі яснозоряні. Коли останній робочий перейшов серпоподібну дюну, щоб потрапити в табір, Тіль подався до мотузкової драбини. Цього разу підйом був не такий тяжкий, і вже невдовзі він усівся на похиленій вершині, опустивши ноги над нічною тінню цього гіганта та зачепившись за один із гаків, які він прибив сюди ще під час першого сходження. Тут, угорі, він чув звуки з їдальні, плутанину голосів і мов, породжених нудьгою наприкінці довгого робочого дня; із портативного радіо водіїв екскаватора йшла в наступ, горлала одноманітна музика. Він увімкнув ліхтарик у себе на голові, розклав на колінах свої матеріали, мапи місцевості та глибоко зітхнув. Тіль невпинно поправляв окуляри й гриз свої нігті. Від утоми рядки розпливалися в нього перед очима. Замість шукати в них сенс, мабуть ліпше насолодитися вмістом пляшки й злізти донизу, коли всі поснуть. Лікер у пляшці випарувався й мав хімічний присмак, проте обпікав горлянку незгірш, може, навіть іще дужче, ніж раніше. Так чи інак, він допомагав Тілю розслабитися. Лишивши в спокої свої матеріали та ями, Тіль відпустив свій погляд блукати за три, навіть чотири гребені дюн і долин ламкою лінією горизонту, такою нерівною, що його очі не

одразу завважили, як ця лінія ворухнеться. Якийсь час він сидів у полоні самозабуття, пив і говорив сам із собою, потім почав малювати пальцем у повітрі траєкторії загрозливого руху далеких фігур. Тіль пригадав попередження масудської влади. Він відчував не страх, ні, радше цікавість. Їх тут ніхто не побачить, він і сам заледве впізнавав тих, хто був унизу, зі свого воронячого гнізда. Щоправда, він забув про музику, електронні ритми з наметового містечка, припливи й відпливи низького шуму, які, вочевидь, було чути за кілометри. Із інтересом і недовірою до свого зору він дістав із нагрудної кишені маленький бінокль і спробував відшукати завважених незнайомців. Не встиг він їх знайти й підкрутити бінокль для наближення, як силуети поховалися за дюною. Він іще трохи побув на варті, відтак осушив польову фляжку й заснув сидячи, прив'язаний мотузкою до каменя.

На світанку д-р Тіль прокинувся заціпенілий і з потьмареною головою та, трусячись, немов від обмороження, спустився драбиною назад у долину. Поки він спав, побачені ним мандрівники, повстанці або туристи — хоч хто вони були — ще тричі з'являлися вдалині, проте не підступали ближче, хоч і не йшли геть. Вони обійшли розкопки дугою в напрямку півночі в той час, як Тіль, вронивши голову на груди, марив, як бачить крізь себе омріяний трон чи труну. Він бачив це крізь пісок і стіни гробниці. Коли він знову встав на рівну, сипучу поверхню пустелі, то вже забув про нічні спостереження і розповів Персефоні про них аж тоді, коли вона сама зауважила чужі силуети, ще менші, ніж бачив він цієї ночі, через свій бінокль із північно-східного боку та схвильовано прибігла про це розповісти. Нехай її це не бентежить, але добре, що вона була уважна. Персефона розсміялася, зрозумівши, як важко йому було витиснути з себе бодай таку похвалу.

* * *

Цього вечора служба безпеки вперше вийшла патрулювати місцевість. Вони обходили табір по колу, раз у раз зупиняючись і озираючи ближні три дюни, за якими простягалася межа горизонту. Вони були покликані не підпускати нікого до табору. Тіль домовився з Масудом про п'ятьох додаткових охоронців. Удень вони вартували на хребтах найвищих піщаних хвиль і на вершині скелі, яка потай носила

ім'я Тіля. Невідступна присутність озброєних чоловіків заспокоювала Персефону, хоча вона відмовлялася це визнавати. Та й Тілю, схоже, полегшало на серці. Тепер він менше напивався, а одну ніч навіть проспав у наметі, накривши її однією рукою. Персефоні стало нестерпно гаряче, й вона вивільнилася з його хватки та відсунулася подалі до прохолодного брезенту. Перш ніж заснути, вона відчула, як Тіль мокро сопе їй у спину. Які в нього запалі щоки. Яке худе й шерхате лице. Він нехтував їжею і майже не пив води. Хай яку ейфорію він удавав протягом останніх днів, йому було кепсько, чого він, вочевидь, не помічав, цікаво, чи помічав він щось узагалі, поринувши в свої перебільшені сподівання. Проте вона це помічала, коли він був так близько, як оце зараз, і не зносила цього видовища. Персефона здригнулася, уявивши, як зазирає в дзеркало і бачить таке саме виснажене обличчя. Скелет, обтягнений шкірою, оголені ребра, усмішка на кістлявому обличчі, обличчі д-ра Тіля, її обличчі. Вона ще раз поглянула на нього, перш ніж відвернутися і задрімати, — хотіла пересвідчитися, що він іще живий і що ці жахливі картини намалювали щойно її власні втома і страх. Так, Тіль був іще живим, іще людиною з м'яса та кісток, та це не відігнало її жахить.

У садибі посеред полів, серед по-зимовому вимерлої біло-коричневої просторіні невисоких, набагато рівніших пагорбів, аніж пустельні, минулої ночі безперестанку дзеленчав телефон, марно домагаючись уваги домашніх. Персефона чекала на тому кінці дроту, зачарована гіпнозом гудків, не маючи й гадки, що вона скаже, коли хтось таки візьме слухавку. Її мати, схоже, була не вдома. Покоївки також. Садиба стояла сиротою. І ця самота, знайома Персефоні надто добре, постукалася в її сни.

* * *

На відміну від перших, очікувано безплідних розкопок безпосередньо біля наметового містечка, які Тіль пояснив перед робочими й у документах як експериментальні розкопки для визначення ймовірності стану ґрунту навколо можливих знахідок, тепер вони копали й рили землю з настановою збільшувати глибину замість ширини. Д-р Тіль вірив, що до цілі вже недалеко, вірив, що кожне відхилення на метр праворуч або ліворуч зайве, особливо з

огляду на брак часу. Йому пообіцяли масштабне дослідження, а потім обмежили його двомісячним строком. Лише два місяці, щоб натрапити на якусь знахідку та ще й дістати її на поверхню. Спливло менше чотирнадцяти днів, а Тіль уже відчував тиск майбутнього. Перед загрозою від'їзду, який здався йому таким близьким, він закликав кожного робітника, студентів і навіть Персефону, на яку тутешні сухість, передувні піски й сонце діяли якнайгірше, працювати в дедалі глибше розкряній ямі. Сам ще він споглядав їх із висоти піщаного пагорба, на якому поставив розкладний стілець, щоб стежити за кожним рухом лопати. Невдовзі робочі почали заважати одне одному в тісноті ями замість допомагати. Вони копали плече-в-плече, затуляли один одному шлях і пхалися. Тиснява, піт і пісок, який муляв тіло, хоч куди потрапляв, позначалися на настрої копачів. Персефона не могла перекласти слів, якими вони перекидалися, проте відчувала те саме, що й вони, тож, наштотуючись на когось із них, ледве стримувалася від докірливого вигуку, ба більше — від випадку в його бік. Тіль пропускав її побоювання повз вуха. Треба попросту ліпше координувати свої дії і нарешті показувати результат. І спритність! Спритність, кінець кінцем! Проте вони й надалі працювали повільно. Яма лишалася вузькою, хоча її стіни вже височіли над рівнем голови. Ці клаустрофобні умови і виснаження від нав'язаної роботи призвели до неухильності. Копачі стали необережні. На шостий день розкопок в ущелині один зі збайдужілих робочих розмахнувся кайлом і потрапив сусіду збоку в праву руку; гостре наконеччя від важкого удару пройшло через одяг, шкіру та м'язи і роздробило кістку передпліччя. Зойк пораненого пронизав усіх присутніх, вони підвели очі, здригнулися, затамували подих. Ті, хто стояв поряд, відчули запах крові. Вони з'юрмилися навколо скоцюбленого чоловіка і його ненавмисного кривдника, який розпачливо лепетав слова вибачення. Один із водіїв екскаватора вистрибнув із кабіни й кинувся до ями. Він гарячково щось заговорив до скривавленого робочого, пробуючи його заспокоїти, проте голосіння, гучні стогони й крики лилися з нього так само невпинно, як і кров. Тіль спостерігав за нещасним випадком зі свого підвищення. Спершу він лишався нерухомим, не маючи охоти робити те, що від нього вимагалось. Відтак він незграбно витягнув супутниковий телефон, який тепер усюди носив із собою, та покликав по допомогу для пораненого.

Постраждалому надав необхідну першу допомогу безнадійно переляканий важкістю рани санітар, перш ніж його забрав до масудської лікарні рятувальний гелікоптер. Цього дня до розкопок більше не поверталися. Ніхто більше не змахнув лопатою. Екскаватори стояли нерухомі, а Тіль надудлився так, що врешті безтямно впав на польове ліжко поряд із Персефоною, яка вдавала, що спить. Перш ніж заснути, він шепотів щось про кам'яну вежу й полум'яний папір. Персефона лежала й міркувала про червоний колір скель, про смолоскипну ходу на кільцевій дорозі за вікном, яка наразі, з-поза завіси часу й піску, видавалася такою далекою, майже забутою як тут, так і на батьківщині. Її сонячні опіки палали на шкірі, як жар тієї нічної пожежі. Вона більше не страчатиме на це своїх думок, вирішила вона, немовби це можна ось так просто вирішити. Вона зосередиться на тому, щоб іти вперед. Головний біль і непозбувна спрага, всюдисутній, усепроникний пісок і обпечена шкіра обличчя придушили її початковий ентузіазм. Її надії на миттєві результати розсипалися, як пісок, через Тілеву непоступливість. Їй хотілося поклатися на те, що Тіль зі своїм досвідом, про який він їй так часто й красномовно розповідав, може виявитися таки правий і вони щось знайдуть у його так званому зламаному візерунку. Вона йому допоможе. Вона копатиме разом із іншими, шукатиме підказки, для розгадки яких потрібні м'якші засоби, ніж лопати й мотики, а спатиме вона там, де знайде тінь, і не дозволить пустелі краяти їй скривавлене серце. Якщо вона не має рації, якщо припустилася багато місяців тому серйозної помилки в роботі та ввела нею в оману навіть доктора Тіля, це не буде для неї трагедією. Звісно, вона сподівалася, що, попри все, правда за нею, бо інакше — і це вона знала напевне — це означатиме кінець для нього. Хоч які байдужі ці розкопки зробилися для її випалених, зів'ялих амбіцій, заради Тіля вона мусить постаратись не повернутися після зими на батьківщину з порожніми руками.

* * *

Протягом усього дня д-р Тіль не виходив із намету. Він наказав не заважати йому, лишив розкопки в спокої, відіслав від себе навіть Персефону, коли та принесла води. Його бачили схиленим над столом, радіо і розгорненими паперами, але переважно випростаним на

польовому ліжку з одним із дорогоцінних пакетів із льодом на чолі, беззвучно ворущачи губами. Робочі скористалися відвойованою свободою і зійшлися до їдальні. Там вони влаштували імпровізоване свято, жадібно їли, співали, але й жваво спілкувалися між собою про нещасний випадок останнього дня. Вони переймалися безпекою умов своєї праці. Дехто з них після цієї розмови покинув їдальню й заходився укріплювати місце розкопок.

Троє студентів разом із Персефоною провели чи не весь день також за розмовами в наметі-їдальні. Та вони говорили про дім, про те, як сподіваюся, що війна скоро закінчиться, перераховували знаки, що вказували на можливість їхньої перемоги, і мовчали про те, що натякало на можливість поразки. А втім, як вони могли судити про це звідси, відтяти від батьківщини. Вони лише прикидалися для самозаспокоєння, що певні своїх знань. Вони ділилися одне з одним дитячими спогадами та сміялися, коли знаходили перегуки. Уночі по радіо повідомляли про бомбардування, поминальні процесії, напади. Далекі пожежі. Європа потерпає від граду — погода збожеволіла. Робочі з Туніса й Масуда не чули про місця, про які йшлося в повідомленнях, названі імена лишалися їм чужі. Один із чоловіків почав співати. Він підспівував голосам із радіо, узявши за руку одну з жінок, і решта слухачів розгойдувалася під його спів, підмугикуючи пісні. На якусь мить вони забули про попереджувальні постріли на кордоні. Потім, коли стало надто пізно, студенти знічев'я пішли перевірити, як там Тіль. Та він відігнав їх геть. Спокій! Йому потрібен спокій. Нехай працюють далі без нього!

* * *

Розділити обов'язки! Шестигодинні робочі зміни! Три зміни: з шостої до дванадцятої, з дванадцятої до вісімнадцятої і ще одна до півночі. Від півночі й до шостої ранку перерва на сон! Тіль вишикував своїх копачів, особисто поділив їх на зміни, сів на свій розкладний стілець на маленькому горбочку та випнув, як міг, слабкі груди. Його голос, завжди такий грубий, розбірливий, але неслухняний, сягав тепер неба, ширяв над долиною, над Сахарою, немовби він тут — пан, командувач війська, який віддає наказ маршувати. Робочі заплескали в долоні. Більше вільних годин, більше відпочинку в тіні, а понад те —

сподівання на те, що вже ніхто нікому не перешкоджатиме. Д-р Тіль провів увесь день у роздумах про те, чи доцільно вводити робочі зміни, чи не послати частину робочих копати десь-інде. Але ж він був певен, що правда за ним. До кожної зміни він приставив по студенту і ласкавим жестом прикликав до себе Персефону. Нехай обере собі п'ятьох робочих. Він надасть їх у її розпорядження, щоб вони копали там, де їй заманеться. Він-бо знає, що був останнім часом надто впертим і взагалі нестерпним. Персефона, врешті, доклалася до того, щоб вони зараз шукали тут плоди своєї роботи, тож заслужила на його довіру. Може, вона теж щось та знайде. Щось. Не короля, який, безперечно, лежить десь у вже розкопаній ямі в них під ногами, але також щось цінне, така знахідка, з якою віднині пов'язуватимуть її ім'я. Вона проковтнула свою відповідь і лиш подякувала Тілю, який, здається, пропонував це з добрих намірів. Може, він і справді в неї вірить. А може, лиш кидає їй кістку, як собаці. Хоч що буде, отримати кілька пар рук для здійснення свого задуму їй не зашкодить.

Персефоні хотілося вірити, що він їй і справді довірився. Тож вона поманила до себе найближчих п'ятьох чоловіків і без зайвих слів зійшла на невисокий пагорб ліворуч від розкопок, копачі — слідом за нею. Вона показала їм на місце, спробувала донести, чому саме його обрала, і лишила їх самих рити, копати, укріплювати. Її участь у цьому була зайва. Натомість вона повернулася на гребінь дюни й спостерігала, як Тіль диригує своїми робочими. Він уже ганяв першу зміну разом із Геком туди й сюди, щось кричав своєму помічникові, раз у раз зістрибував зі стільця і пітнів так, що вона це помічала навіть із відстані. Потім він знову сідав, і все повторювалося спочатку. Персефона розклала на піску рушник і також вмостилася, почепила капелюшок від сонця і поправила на носі сонячні окуляри, свердлячи очима діру в Тілевій потилиці. Вона намагалася згадати, яким він був тоді, коли ще не читав її роботи, вона-бо здогадалася, що зробив він це вже після бомбардування, коли вона лежала сама в лікарні. Тіль цього ніколи не визнавав, проте його несподіване пожвавлення і довгоочікувана поява в її палаті свідчили про все без слів. Ця спроба була приречена на невдачу. Енергійний літній чоловік, який усьому надавав пояснення і придумував передісторію, був їй уже не такий чужий, щоб і далі дивитися на нього так, як їй подобається, як їй хочеться його сприймати. Нині, здавалося, вона вивчила вже обидва

боки медалі, але майже забула лицьову. Ці боки належали різним світам. Один вона могла бачити і відчувати. Про іншу вона знала. Персефона виплеснула теплу рідину зі своєї пляшки на пісок і зліпила маленьку башту, яка вмить висохла на сонці й почала осипатися грудками, звіяна пустельним вітром.

* * *

Не минуло й тижня, як Тіль остаточно впевнився в мудрості свого рішення. Ця друга яма, вирита на сході за одну дюну від третьої, порівняно маленької, розверзлася наразі на три метри завглибшки в пустельний пісок, який тут, унизу, щільний і утворює коридори різні й рівні, за якими можна розрізнити за кольором і консистенцією ледь помітні відмінності осадових шарів. На цій глибині, в яку робочі спустили драбини й позносили лампи, наприкінці нічної зміни — о пів на дванадцятю, коли Тіль, у якого вже втомилися очі, зібрався був оголосити перерву на сон, — раптом виявили кам'яний валун. Коли перше кайло несподівано відскочило від землі, а лопата, замість опуститися глибше в пісок, зісковзнула, з іскрами шкрябнувши по чомусь твердому внизу, всі робочі на секунду затамували подих. Навіть не дзвін інструментів, що вдарилися об камінь, а подальша тиша пробудили Тіля від його дрімоти.

Розступіться! Помічники, хутчіше, інструменти, щіточки, зубило, — все сюди! Світло! Йому потрібне світло! На копачів нічної зміни зійшли святковий настрій і водночас тяжка втома від знайденого. Лишімо це на потім.

На потім? Немає жодного потім!

Уже пізно!

Проте д-р Тіль був жвавий, як ніколи, і вже присів із прожектором за спиною і ліхтариком на голові над каменем, оглядаючи його шрами й відламані кути і не припиняючи говорити. Він ковзнув пальцем уздовж його тріщин, зчистив із нього пісок і пил, обмацував його майже наосліп. Штучне нічне світло сліпило йому очі. Він ховався у свою тінь. Нараз його охопив панічний страх, що він щось зруйнує в своїй сліпоті. Що, як він розтратить цей камінь, а то виявиться стеля гробниці, що, як він разом із пустелею вдереться до короля, щоб поховати його назавжди й перетворити на порох. Вийняти все,

розігнати всіх, тут потрібна обережність! Робітникам він загадав копати обабіч від знахідки, оголити якомога більше поверхні, необачно її не пошкодивши. Треба дізнатися, де починається ця кам'яна брила, якої вона форми, а тоді вже він почне шукати в ній якийсь отвір. Крок за кроком, та д-р Тіль чітко застеріг: ніхто не має права наближатися до розкопок без його відома. Він наказав принести йому ковдру і польову фляжку та зручно вмовстився на своєму стільці, прислухався до музики з радіо, яка віддалялася від нього разом із робітниками, які поверталися до табору, і почав ледве чутно насвистувати якусь мелодію, аби лишень не заснути. Коли він нарешті склепив повіки, Персефона принесла йому другу ковдру й подушку. Вона відкрила над ним парасольку і покинула знову самого.

Тіль зовсім не спав. Він лише тимчасово заплющив очі та почекав, коли Персефона піде. Відтак він скинув із себе другу ковдру, виструнчився на стільці, уп'явшись поглядом у яму й незмигнано дивлячись на відкопані старовинні брили, немовби вже міг розрізнити обриси гробниці, і кліпав тільки тоді, коли йому різав очі пустельний вітер. Тоді він мружив повіки, щоб зволожити сухі очі, та знову дивився, мовби боявся, що його могилу хтось украде. Так тривало чимало хвилин. Тіль витріщався до болю в очах. Тоді моргав і знову вибалушував очі, аж поки розчув із заплющеними повіками якийсь звук, не схожий ані на вітер, ані на радіо, ані на голоси з табору чи оклик Персефони. Пісок заворушився, покотився маленькою лавиною під ногами двох або трьох людей. Їхні подихи виривалися з-під завивал. Вони про щось перешіптувалися. Про що вони говорили? Що сказали один одному? Тіль не міг нічого зрозуміти, не знав навіть, що це за мова. Кровообіг пришвидшився. Біль іще не поступився, його очі були досі сухі, проте д-р Тіль розтулив повіки й звузив їх, щоб ліпше бачити, що відбувається. Мабуть, вони в чорних проваллях між освітленими ділянками. Вони там сховалися. Он вона, кваплива тінь перед одним із прожекторів. Куди вона поділася: пірнула в яму? Чи, може, вона з неї випірнула? Тіль підскочив. І заволав. *Геть!* Глухо, нечутно тупнув ногою. Він вибіг наперед, вихопив якусь дошку зі стосу балок і жбурнув у п'ятому між прожекторами. Що це було, кроки? Чи це не шурхіт піску під утікачами? Ось там! Хіба не біжить хтось подалі за дюну? Тіль помчав, поповз, упав і знову поповз за ними, борючись із каскадами піску, врешті засапався, закашлявся і,

махнувши рукою, сповз назад. Проте він не відмовився від погоні. Він наздожене, прожене і відлякає від повернення цих людей, хай хто вони були, — будь-кого з тих, хто зазіхне на його гробницю, його могилу. Хто це був: повстанці, вершники, яких він бачив кілька днів тому, чи караван? Байдуже. Озброєні чи ні, вони сюди більше не придуть! Одна з вантажівок стояла на схилі дюни, усі шини на дошках, щоб вони не провалювалися в пісок. Ключ стирчав у замку запалювання, і Тіль натиснув усією масою, усім, що міг вкласти в ліву ногу, на педаль газу й заїхав на дюну навскіс. Якусь мить шини забуксували, та врешті знайшли достатню опору, щоб винести його вгору й на інший бік дюни. У конусах світла від фар він, здається, розгледів сліди втікачів. Схоже, бігли вони стрімголов, якщо втекли так далеко: він не завважив їх ані на схилі наступної долини, ані в долині, що тяглася на північ. Він з'їхав із першої дюни і використав інерцію, щоб піднятися на другу, роззирнувся замерзлими синюватими й сіруватими хвилями, та не помітив жодної тіні: ніхто не мчав, ніхто не падав у пісках. Мабуть, вони заховали свій транспорт десь поблизу і тепер поїхали на ньому. Але чому тоді він нічого не почув? Його двигун завивав під час кожного підйому так протяжно, що за ним нічого не розібрати. Уперед, може, за наступною дюною, можливо, на краю наступної долини. Д-р Тіль був готовий до полювання. Готовий прогнати того, хто до нього вдерся, хай хто це був. Далі, далі вгору, вниз і поперек долини. Грюкіт, стукіт від стрибка — і зупинка мотора.

* * *

Тепер, коли машини мовчали, поршні й ремені зупинилися, а в двигуні більше не згорало дизельне пальне, коли радіо в таборі заніміло, Тіль чув лише удари мільйонів піщаних зернин об дах і капот позашляховика. Тільки цей м'який перестук, немов град у мініатюрному світі. Ніяких чужих слідів. Ніяких чужих мов, ніякої втечі слів. Жодного іншого двигуна, та й не бачив Тіль нічого, крім темряви, далі конусів світла та обабіч авта. На мить йому здалося, що він оглухнув. Потім, коли згасло світло, — що осліпнув, ба навіть помер, так надовго він затримав дихання. Коли ж він пересвідчився в тому, що існує, що навколо й справді тиша й темнота, та усвідомив, що трапилося, він голосно вилаявся, копнув ногою двері з пасажирського

боку й витягнув із кишені свою фляжку. Хоч яким зоряним було небо, Тіль не бачив нічого на однобарвній текстурі пустелі. Лише невиразні пагорби. Нічого знайомого. Жодного орієнтиру для повернення до табору. Темрява піде аж по кількох годинах, а він не розумів, чи далеко заїхав, не знав, скільки мине часу, перш ніж у таборі помітять його відсутність, не дорахуються однієї машини, і під дією страху смерті розвернувся назад, шукаючи останні ледь помітні сліди від шин, і вже за кілька хвилин дістався туди, де закінчувався слід. Пісок засипав, розгладив проорані борозни. Вітер звів їх і перемістив бозна-куди. Та д-р Тіль усе одно побіг уперед. Ця дюна, так, він пригадує її. Він поїхав навпростець, тоді ліворуч, знову ліворуч, потім праворуч. Він був певен, що інтуїція підкаже йому дорогу. Він точно знав, як далеко від'їхав. Отож, знову зорієнтувавшись і тепер уже дратуючись, а не панікуючи, Тіль почвалав крізь сипучі, свіжі нашарування передувного піску, завмирав, раз у раз із лайкою провалювався ногами, вивільнявся, спльовував. Нехай Персефона віддає своїй п'ятох робочих назад. Щоб ніхто сторонній не підкрадався до розкопок, треба ввести також нічну зміну. Він шпетив себе за необачність. Коліна знову відгукнулися болем. Уже недалеко. Таким одиноким Тіль не був давно. Тут духи його не супроводжували. Не тішилися з Тілевої біди, не сміялися з його дурості. Вони, мабуть, іще довго плескали, проводжаючи поглядом тінь спаленого, коли той зістрибнув з Тілевої скелі, і папери, які, танцюючи в повітрі, упали за ним. Ні, вони давно вже не сміялися. А спалений дістався долу. Знову. Знов і знов Тіль бачив його бічним зором. Він стояв зі своїми листочками перед грудьми то на одній, то на іншій дюні й, простягаючи руку, показував йому шлях, яким Тіль відмовлявся іти. Цьому нікчемі довіряти не можна. Тіль був тим, хто судить про мертвих і виносить свій вирок, а не навпаки. Він знав дорогу. Ще один, ще два пагорби, потім ліворуч. Ліворуч, тобто на захід від місця, де він стояв, а далі він уже побачить прожектори. Може, це вони світять з-за тієї дюни? Безсумнівно, вони. У Тіля забракло сил видиратися на останню дюну, замість цього він пробіг уздовж її підніжжя, поки дістався місця, де її схил меншав і закінчувався. Там він обійшов дюну, підвів погляд від землі, зробив сповнений надій вдих і наштовхнувся на стіну.

Багатометрова стіна зі сталі й бетону, сіро-безбарвна, безпосередньо в нього під носом. Дюна, яку він був не в змозі перейти,

лежала за заслоною, притулившись до неї своїм кривим хребтом. Певно, він з'їхав з глузду, геть з'їхав з глузду, а може, він і справді заїхав далі, ніж думав. Що, як він їхав не на захід, а на північний схід? Що, як він переслідував своїх зайд до самого Масуда? Хтозна, чи ця загорода — не блокпост, не якась пустельне укріплення, яке не позначають на картах для цивільних, дослідників і туристів? Але чому тут, серед порожнечі, на нічийній землі, де не проходять навіть каравани? Ні, маячня якась. Який же це блокпост, це просто стіна, висока, щоб бути чимось іншим, крім кордону. Він обмацав бетон зверху і знизу, притиснувся до нього вухом, але відчував лише бездоганно гладкий і холодний матеріал. Раптом його покинули всі сили. Будь-яка спонука іти далі, шукати шляхів повернення, поступилася глибокій втомі, болю в натруджених м'язах і жахливій спразі. Ліпше він пішов би в напрямку, який йому показував його супутник. Йому уявилося, що стіна починає його оточувати, він перечепився, упав, проїхавшись долонями вниз по стіні, і так і лишився перед нею колінкувати. Спустившись униз по стіні, його пальці намацали першу нерівність, перший шрам на її ідеальній гладіні. Він провів подряпиною згори вниз раз, удруге. Ніяка це не подряпина. Це напис, і різьбили бетон так само майстерно, як і шліфували, — не порівняти з необробленим різьбленням по тому валуну в лісі під дубом. Букви були вигравіювані з машинною точністю. Тіль обвів їх пальцями, і вони видалися йому зрозумілими; він знайшов кінець, знайшов початок і вимовив ці слова сам до себе, спершу тихо, тоді дещо голосніше, — і в нього опустилися руки: *Володар світу.*

* * *

Тіль прокинувся загорненим у кокон із флісових ковдр, коли четверо молодиків підняли його із заднього сидіння маленької вантажівки і переклали на ноші. Він не знав цих людей, у світлі ще низького вранішнього сонця він ледве розрізняв риси їхніх обгорілих облич, єдиним, що було йому знайомим і рідним, був дедалі ближчий голос Персефони. Одне речення. Одне запитання. Це справді він? Тіль знав, що це він. Він оговтався, і його погляд прояснів. До кінцівок поверталася міць, і він підніс ліву руку, помахавши невідь-куди і в усі

напрямки одразу. Він розчув, як Персефона дякує його рятівникам, як запитує, де його знайшли; він залюбки відповів би на це сам, сказавши: *біля стіни, що має чотири метри заввишки і стоїть посеред пустелі*, — проте з його горла вирвався лише хрипкий кашель. Чоловіки не розуміли Персефониної мови. Вони тільки кивали, здогадуючись, що вона висловлює вдячність, тож їй довелося послати по тлумача. Поки вони чекали, робочі віднесли Тіля геть, геть від цієї розмови, до його намету, де про нього мали подбати Мінті й санітар. Д-р Тіль почувався безпомічним. Він дозволив зробити з собою те, що потрібно, і невдовзі провалився назад у м'яку млість. Між тим Персефона за допомогою перекладача спілкувалася з рятівниками; ті були помітно задоволені собою: їх так розхвалили, пригостили їжею, забезпечили водою, пивом, льодом. Вони усміхалися один одному й попивали з кухлів крижану воду. Поблизу стіни, яку вони разом із сотнею інших робітників звели за минулі тижні, — ось де вони натрапили на Тіля. Що це за стіна? Вона має сотню метрів завдовжки і завертає під прямим кутом ліворуч, ліворуч і потім іще раз ліворуч. Тобто велетенська квадратна площа, ґрунт під нею ущільнили й розрівняли бульдозерами та пресами. Навіщо така стіна, такий корпус? Вони не знали. Проте їм добре заплатили за роботу, і вони саме робили контрольну перевірку конструкції, перевіряючи, чи цемент не потріскався між сталевими розпорами і чи букви іноземної мови, — мови, якою говорить Персефона, — чітко прочитувані на кожному з боків фігури. Після цього вони вже лагодилися їхати караванною дорогою назад до Масуда, аж раптом, під'їхавши перевірити останню з чотирьох стін, де помітили цього дідуса, як вони його назвали, зомлілого під пекучим сонцем там, де стіна межує з гребенем дюни. Пощастило ще, що він не шубовснув усередину конструкції. Звідти він би ніколи сам не вибрався. У плані забудови не передбачені ворота. Персефона ще раз подякувала, низько й рвучко вклонившись. Відтак усі четверо посідали у вантажівку, махнули на прощання і поїхали з місця розкопок. Коли Персефона прийшла навідати Тіля, він уже спав. Санітар дав йому сильне снодійне та поставив крапельницю з соляним розчином. Завтра він знову встане на ноги, завірив він її, у нього немає ніяких тяжких ушкоджень, лише зневоднення і легкий шок. Яке полегшення, що Тіль знов біля неї. Мирно спить, майже всміхаючись і тихо хропучи, — майже невинний на вигляд. Усі суворість і жорсткість

стерлися з його лица, вона бачила тільки натхненне обличчя, з яким він раніше їй про щось розповідав, тож вона цмокнула його у спітніле чоло і наказала робочим повернутися на розкопки, ліпше відкопати з піску кам'яні брили, які вони виявили, та обережно перевірити, чи ті стабільні. Вона хотіла здивувати Тіля. Подарувати йому розкопану могилу, яку йому залишиться тільки відкрити, скинувши чи розтрощивши камінь. Коли вона виходила з намету, Тіль, здається, щось відсторонено пробурмотів уві сні, як він часто робив, коли про щось марив. *Володар світу.*

* * *

Він підіймає молоток у себе над головою, замахується, немов на лютого ворога, і щосили гатить ним по зубилу, що здригається у нього в руці. Лише за мить удару, за міліметр, його рука гальмує різкий рух, згинаючи зап'ясток. У сотню разів повільніший, молоток дзенькає об зубило — і все одно забиває його між кам'яних брил. Тіль висмикує металевий інструмент, як альпіністський льодоруб. Кам'яна крихта просипається і назовні, і всередину. *Там порожнина! Усі назад!* Брили зберігали рівновагу, тримаючись одна за одну і навіть за шар пилу, який Тіль щойно видалив зубилом. *Усім відійти на край ями!*

Поки перша брила впала, молотком орудував виключно д-р Тіль. І з останнім ударом молотка, котрий позбавив рівноваги брили, що чотири тисячі років спочивали одна на одній, земля під його ногами затрусилася, забуркотіла, як черево голодного велетня. Тіль хотів посунути камінь, над яким працював зубилом і молотком. Він закріпив у ньому купу гаків, а пропущену крізь них мотузку прив'язав до ковша екскаватора, щоб брила не завалилася в розкрити могилу. Проте хай як довго він простукував камінь і прислухався, його розрахунки і передовсім амбіції завадили йому усвідомити, яким непевним був баланс, у якому перебувала конструкція. Її зводили без настанови на вічність, вона була тут лише тимчасово і лише для того, щоб приховувати під собою смерть. Брилу зсунули. Екскаватор підняв її, проніс над головами; Тіль відступив, відчуваючи тремтіння під підощвами, спочатку він подумав, що це в нього трусяться слабкі коліна, аж раптом та брила, яка спиралася на вилучену і на якій стояв сам Тіль, завалилася вперед і шугнула з вибухом пилу в яму, в порожнину, прихопивши д-ра Тіля з собою.

Світло! Тілю було потрібне світло. Він зробився невидимий: над розкопками здійнялася густа, задушлива хмара порохняви. Ліхтарик і шолом! Д-р Тіль лишився неушкоджений. Він провалився не надто глибоко. Десь на метр, а потім із тріском і ляскотом кудись приземлився. Персефона була першою, хто насмілився підібратися до ями з ліхтарем і шоломом, — зрештою, вона була і найлегшою, — та скинула їх униз наосліп, туди, звідки долинав його голос. Дівчина почула, як ті вдаряються об жорстку, відтак, обв'язавши себе мотузкою за талію, закріпила її на одному з гачків, що стирчали з піднятої брили, і перекинула інший кінець Тілеві в чорноту гробу, бо це, безперечно, була саме гробниця. У промені ліхтарика д-ра Тіля виявилось, що тут упокоєні чи не тисячі людей. Черепи впереміш із ребрами, стегнами, пальцями, гомілками, хребтами, а навколо голі стіни й сухий затхлий запах. Кістки ламалися під його кроками, розсипалися на тлін. Ніхто з них, жоден із цих мерців не був забальзамований. Жоден! А про те, щоб хтось був похований як слід, і казати годі. Ані саркофагів, ані склепів, ані такого поховання, як то буває в катакомбах. Серед небіжчиків не було багатіїв. Проте не було й рабів. Королівських гвардійців тут також не ховали. Це була сира яма для безіменних. На стінах жодного орнаменту, жодного малюнка, на них навіть не було

якихось решток фарби, натяків на те, що тут могло колись бути щось більше. У цій порожнечі ніколи не крилося нічого, крім тіл і жорстви. Тіль стояв посеред морової ями, ями голоду, ями війни. Жоден король не міг би опинитися тут або навіть поблизу. Тіль хотів би, щоб його теперішні пошуки велися в ім'я цих безіменних, потай він знав, що залюбки розвідав би, чому померли ці люди, вирішував, як датувати ці кістки та стіни і описати цю пошесть; про це можна було б написати історію та розповісти її світові, проте його пошуки присвячені не їм. На це йому не надали б дослідницького гранту. На це він не підбив би Персефону їхати до пустелі разом із її рефератом. Байдуже, що він знайде дорогою, — він тут заради короля. Його помічники мусять дати собі з цим раду, сам він у цю печеру більше ніколи не зазирне. Д-р Тіль не уявляв, яке глибоке провалля у нього під ногами, не уявляв, яке це місце завширшки, як далеко на захід, схід, північ, південь простерлася смерть. Він не уявляв, що це масове поховання таки таїть у стінах орнамент. Дуже глибоко, під багатьма шарами, одне речення, одне ім'я, написане чужими алфавітом і мовою.

* * *

Лють перетворила ріку на пісок, засипала колодязі по вінця, а човни потрощила на дошки для кострища, на якому спалила відібраний врожай. Король пробудився від своїх апокаліптичних видінь і почав утілювати їх у життя. Зрадників і з чужої, і зі своєї держави він відправив горіти на багатті з рибальських човнів, а зброю, умиту кров'ю війни, спрямував проти власного народу, він дозволив розгубленим солдатам обікрасти й зарізати своїх сусідів, а дітей узяти в рабство й заморити голодом, — він прагнув зрівняти свій рай із землею. Він знову запросив великих архітекторів з усіх країв, та тепер для того, щоб знищити їхні витвори. Насоси і шлюзи, пам'ятники і стіни за його наказом розібрали на частини; золото розплавили, орнаменти зіпсували. Із живих свідчень його правління мав постати храм їхньої загибелі. Навколо гладеньких стін міста вирили однакові ями, в яких він, накривши кам'яними банями, замурував рештки свого спаленого, страченого племені. Багато з цих бань лишилися пустими. А на півдні від мавзолеїв, над його першим колодязем, будівничі звели меморіал — крипту з чорних обелісків і хитких арок, із драбин, що

вели в нікуди, тягнулися в пустку чи впиралися в стіну. Під ними зміївся піщаний лабіринт із глухих кутів, а вхід був закритий важкою кам'яною брилою. Туди його мали покласти, коли настане кінець усьому. Король озирає своє знищення з висоти палацу. Він спостерігав за випущеними на волю вбивцями, за втікачами, за тими, хто вмирав, горів, страждав від голоду — і відчував глибокий спокій. Його піддані покидали його тисячами, подавалися за дюни на схід, шукали свого щастя біля соляних озер на півдні, ховалися на заході. Ті, хто зостався, розбивали собі черепи в нього на очах. Його правління було помилкою. Тепер він це знає. Кочовики мали б лишитися кочовиками, а вода, яку вони пили, — зостатися в оазах. Нині ж пустеля отруєна і більше ніколи не стане домом для скотарів. Він подбає про те, щоб сюди ніхто й ніколи не повернувся. Це місце стане лиш гробом для нього і його дітей, подумав він, перш ніж убивці підступили до нього і скинули його з палацових стін у п'ятьму.

VIII

Д-р Тіль вирішив: усі копачі, за винятком кількох робочих і двох помічників, мусять перейти на південь, туди, куди ніколи не впала б Тілева тінь. Помічникам він доручив займатися братньою могилою, а частину кісток із неї дістати й передати масудському музею. Потім оглянути кам'яну поверхню брил і датувати, як це вдасться без відповідних точних приладів. А також відіслати деякі зразки на батьківщину, в університет. Нехай цим опікуються геологи, якщо в них будуть якісь результати, їх повідомлять; натомість їм уже скоро доведеться згортати намети. Ділянку навколо нових розкопок треба без зволікань — цього ж дня, якщо це можливо, — укріпити й убезпечити: перевезти обладнання, розставити прожектори й усе інше, що їм необхідно. За це відповідатимуть Персефона і ще один помічник, байдуже, хто саме з трьох. А ще відсьогодні введено четверту зміну! Ніяких перерв у роботі! За допомогою перекладача він коротко звернувся до робочих, щоб мотивувати їх до праці. Вони вже досягли великих, ба навіть дивовижних успіхів. Виявити одразу два поховання — хоч і не ті, які вони шукали, — це видатний здобуток. Тепер їм треба рушати далі, далі до цілі, заради якої їх сюди привезли. Вони вже так близько! Віднині кожен удар лопати, кожен помах молотком, кожен доторк щітки може видобути на світ прадавній склеп! Його слухачі зустріли промову летаргійним мовчанням. Дехто похилив голову на схрещені руки й заплющив очі. Якби згори не світило посушливе і яскраве сонце, Тілю могло б видатися, що перед ним — сотня студентів. Потім збори розійшлися, і робітники повернулися до праці. Тіль, залишившись один, сів і швидко спорожнив свою польову фляжку. Лише зараз він помітив, як тремтять його руки, які мляві в нього коліна, як саднять у нього руки і ноги; його обсіпало холодним потом, перед очима стояла заслона. Він зіщулювався, опустивши голову між колін, так далеко, як дав змогу його зболений хребет, і просидів якийсь час у цій позі, аж поки затерплі м'язи змусили його знову виструнчитися. Він почувався слабким і не хотів навіть озиратися навколо, проте нараз, мовби його хтось нечутно покликав, схопився на ноги, забувши про біль, і поспішив у дюни за

робітниками, вигукуючи їм у спину якісь напучування без надії, що вони їх зрозуміють.

* * *

Протягом тих двох днів, коли розкопки призупинили, робочі грали в карти та ретельно перевіряли новини по радіо щодо танків, які привезли Тіля в Масуд і роблять попереджувальні постріли на східному кордоні; уночі вони, одначе, влаштовували вечірки, а Тіль уперше з того часу, як вони виїхали з міста, зголосився порадитися з Персефоною. Вона знову розклала перед ним мапи, гортала документи. Дівчина пояснила Тілю те, що намагалася донести до нього вже кілька тижнів: про скелю, про тінь, про відповідну підказку в тексті й про свої здогади. Імовірно, король лежить саме там: він хотів, щоб його там поховали. Раніше Тіль не пропускав повз вуха її слова, крізь пальці — аркуші, які вона йому простягала, коли він, не обертаючись, вийшов із намету. Та зараз він її почув. Тепер він кивав і нарешті брав сказане до відома. Він погоджувався, інколи сперечався, хоч і знав, що насправді тут нема про що сперечатися, а в голові складав прокльони. Аж поки збагнув, що вона його вкотре врятувала. Вона натрапила на щось, на щось визначне, на справжню гробницю, а він, як і попередні рази, зневажив її ідею. Ця дівчина, яка навіть не була археологом, лише студенткою з його лекцій, яку він ніколи не помічав. Чорнява красуня, яка пахла дзвіночками і затримала його, вручивши стос нескріплених аркушів. Та, кого він удостоїв своєї уваги тільки через вроду і її манливий аромат. А тепер *він* стежив за рухом її губ, слухаючи *її* пояснення, підкріплені жестами, і розумів, що вже понад місяць копірсається в порожнечі й шукає не те, що треба. Він розізлився, що вона мала рацію, але й зрадив, бо це давало надію, що вони таки матимуть успіх, якщо працюватимуть далі без перерв. На цьому він і волів зосередитися. На тому, щоб продовжити розкопки й поставити своє ім'я під цією знахідкою. *Над* її іменем. Д-р Тіль. Дослідник. Археолог. Великий чоловік і його асистентка.

Коли розкопки поновили, робота пішла у швидшому темпі, ніж раніше. Копачі, яких він нещодавно віддав у розпорядження Персефони, встигли підготувати неглибоку яму. Початок був покладений, прогрес очевидний: невдовзі вони досягли необхідної

глибини та ширини. Праця в чотири зміни була вдалим рішенням, попри втому копачів, і д-р Тіль навіть стримував свій гонор. За вечерею він говорив із Персефоною. Ночами вони засинали разом і міцно стискали обійми, хоч як холодно їм було одне з одним. Холодно й пусто. Радіо в їдальні працювало цілодобово і далі інформувало про попереджувальні постріли, а через радіопередавач вони щодня підтримували зв'язок із Масудом. Тамтешній музей був у захваті від їхньої знахідки і вимагав від них більше проб, бо Тіль не дозволив музейникам приїхати на місце розкопок. Влада прикривала йому спину. Вона ще пам'ятала танки й делегацію від міністерства в тіні ангару. Вони знайшли компроміс.

Наприкінці тижня Персефона встановила проектор, спрямувавши його на стіну палатки, щоб підтримати фільмом дух робочих у таборі. Напередодні показу вона цілу ніч вмовляла Тіля на те, щоб це втілити. У фільмі йшлося про щасливе завершення однієї війни серед пустелі, це мало наснажити їх на наступні дні. Невдовзі третя яма була вже така глибока, що робочі в ній не бачили денного світла, а вечори ставали помітно холодніші. Хоча для чужинців повітря і досі було гарячим, сили тутешніх копачів розквітали в тіні поодиноких хмар. Робота вирувала, але й час квапив уперед. Археологи мали лише три тижні. Три скоробіжних тижні, двадцять один день, — ці дати промайнули в Тіля перед очима. Віяння нових ідей та пустельний вітер у спину болісно штовхали його до мети. А може, це лише біль у хребті? Тіль уже не знав, як це відрізнити.

* * *

Коли на календарі нарахувалися два тижні, а в ямі — майже три метри глибини, усі в таборі затамували подих. Ніхто не наважувався дихати. Це були нерозуміння, подив від того, що можна було б передбачити. Чоловіки та жінки покидали лопати. Водії вихилилися з кабін своїх екскаваторів. Охоронці перервали свої розмови. Помічники підвели погляди від своїх документів. Персефона побігла по радіопередавач, а Тіль вибалушив очі від шоку.

На горизонті, схоже, ще доволі далеко, зате заповнюючи собою все поле зору, рівномірно котячись до них під люте grimотіння, яке невдовзі перетвориться на гучний, отруйний шум, піднявся гірський

хребет. Масивна газоподібна скеля, хмарова стіна з мільярдом маленьких поверхів, які накручувалися спіраллю, вирували, зливалися і, накопичуючи в цьому енергію, стриміли дедалі вище в небо. Підхльоснута західним вітром, до них наближалася хмарова фортеця — всепоглинний *габуб*, піщана буря. Він був не з тих бур, що доволі звичні в цій місцевості: це були не хвилі переметних пісків, чий приплив можна пересидіти в сховку, а по відпливі побачити спустошений, але ще впізнаваний табір. Їхня буря була чудовиськом, штормом із тисячі хвиль, нагромаджених одна на одну і покликаних зрівняти табір із землею та поховати все під свіжими дюнами, пожерши людей і тварин та наново закопавши знайдені кістки.

Люди кинулися панічно укріплювати намети, накривати місце розкопок брезентом із кілками, увіткнути в землю, прив'язувати ящики та машини, посилати молитви в небо, а відтак ховатися в нашвидкуруч накриту яму. Спочатку Тіль послав робітників до наметів, та один із перекладачів заявив, що розкопаний отвір надасть їм набагато ліпший захист від лютування природи. У підземеллі, освітленому лише кількома шахтарськими лампами, вони присіли карачки: Тіль навпроти Персефони, решта дещо збоку, і затиснули вуха або прикрили долонею обличчя, щоб не вдихнути багато піску. Тут, під землею, панує спокій, якому незнайомі бурі зовнішнього світу. Хвилини тяглися повільно. Година здавалася нескінченною. Аж раптом почувся вигук. Робочий із гарним голосом, той, що любив їм співати, викрикнув: *Когось бракує!*

* * *

Скоцюрблені люди захвилювалися на безлічі мов, заозиралися, не наважуючись кинутися на порятунок, поки Персефона не знайшла в собі сили й волю підвестися. Дівчина видерлася драбиною різних осадових шарів і опинилася з щільно стуленими повіками сам на сам із піщаною бурею. Розлючений вітер ударив її і перекинув її на спину, зернини піску болоче врізалися в шкіру, здавалося, навіть під шкіру. Її пекло, волочило, смикало в різні боки, а вона повзла уперед. Персефона не тямала, що робить і що зможе зробити, але не зупиняла руху. Вона хотіла допомогти. Скоро їй здалося, що вона задихається, що пустеля здушила їй рота і носа; її схопили ззаду за руки, потягли за

ноги назад до ями, та вона виверталася з їхньої хватки. Персефона була готова взяти на себе це рішення, це несвідомо прийняте рішення порятувати. Руки відпустили її, і вона пішла, гнана вітром у спину, вгору, вгору, вбік і вниз, раз у раз розплющуючи звужені очі на одну пекучу секунду, поки нарешті відшукала табір із поламаними наметами та зірваним брезентом і розпізнала за ті короткі миті, що переривали її сліпоту, чиюсь фігуру із закритим руками лицем. Ось вона, загублена жінка. Стоїть на колінах, із горла ллється крик. Мабуть, вона вже наковталася багато піску. Коли Персефона дісталася її і, обійнявши за плечі, спробувала зрушити з місця в примарне укриття намету від їдальні, у безпеку, жінка заборсалася. *Я сліпа! Я сліпа! Я сліпа!* Вона повторювала це під виття навколишнього світу. *Я нічого не бачу.*

Персефона не розуміла і, хитаючись, вхопила жінку за волосся і повалила на землю. Стиснула її руку і протягла на метр уперед. *Замовкни і рухайся нарешті! Рухайся, закрив рота!*

Так вони боролися між собою, посуваючись крок за кроком до намету, за яким цей шторм дрібних частинок нарешті поступився і дав їм змогу вдихнути. Тільки тепер Персефона почула, що жінка кричить, і побачила кров, яка стікала по її щоках, що їх жінка роздряпала нігтями. *Я сліпа!*

Вона сліпа! Персефона лишила жінку лежати і почвралала назовні, по пам'яті віднайшла свій намет і zostавлений у ньому супутниковий телефон та нарешті насмілилася розплющити повіки. Чому вона подалася сюди? Бо вона про дещо згадала. Дівчина пригадала падіння статуй, хитання стін, порохняву і зойки. Виття піщаної бурі в двигунах машин і себе в цівках крові, хвилястих, як блискавка, на шкірі. Що, як порятунок прибуде аж уночі? Що побачить уві сні ця жінка, яка залишилась сліпою в житті?

На тому кінці супутникового зв'язку рятувальна служба відповіла на її дзвінок відмовою. Ніхто не приїде. Не за такої бурі. Гелікоптери не можуть злетіти, а позашляховики загубляться в дорозі. Вона жбурнула телефон на стіл перед собою. Крізь щілину входу в намет вона бачила сліпу, яка підвелася, похитуючись, і спробувала навпомацки знову вийти у шторм зі свого прихистку, не відаючи про це. Лиш тепер нагорі дюни з'явилася інша фігура і поспішила до табору. Це був юнак, який розважав їх співами під радіомузику. Він біг

до них, немовби буря йому не завада, навпростець до їдальні, пригнувся під ударами натяжних шнурів і схопив сліпу жінку в обійми. Він притиснув її до себе й поцілував у лоба. Він заговорив до неї, запевнив, що все буде добре, все скоро буде добре. Він заспівав їй на вухо. Персефона не відводила погляду. Ці обійми її розчулили. Чужинець пригортав сліпу і брехав їй, Персефона розуміла це, хоч і не могла чути.

Вона ще раз глибоко вдихнула й помчала назад до намету-їдальні, уклала чужинцеві в руку ключ від автомобіля, який узяла з Тілевого стола, і показала йому напрямок. Вона кивнула на позашляховик, яким вони приїхали сюди чотири тижні тому й на даху якого Тіль полюбляв спати; чоловік не зволікав ані секунди. Він поніс жінку на руках через шторм і поклав на заднє сидіння, запустив двигун і стрімко зник у невідомому напрямку. Вона вирішила переждати, поки вщухне *габуб*, у наметі, який, схоже, витримував пориви вітру, зіщулилася під столом і звернулася в німій молитві до Бога, в якого не вірила. Вона думала про Тіля, який на неї накричить, скаже їй, яка вона дурепа, що так ризикнула, і бажала осліпнути.

Ця пустеля намагалася її прогнати. Ліпше вона поїхала б із чужинцем і сліпою. Лише тепер вона збагнула, як втомилася від цього місця. За годину, самотньо загорнувшись у рушник, вона впала без тямби біля радіопередавача і забула про це.

* * *

Пустельна буря була передвісником. Посланцем холодніших днів, яких у цю пору року в Сахарі не сподівалися. Проте *габуб* приніс разом із піщаними хмарами купчасті, від яких тепер, поки робочі звільняли намети від пустельного піску, чистили двигуни екскаваторів, відновлювали засипані й завалені ями, падали на землю острівці тіней. Д-р Тіль не говорив із Персефоною про її несподіваний самозабутній вчинок, він не бачив у цьому сенсу. Вона-бо й без нього знала, що він про це думає, і хоча він не дозволяв собі якихось коментарів, критики чи насмішки, ущипливий погляд, який він кинув на неї, знайшовши після шторму в наметі, скорченою під столом, не потребував слів. Він тільки допоміг їй зіп'ятися на ноги і кинув: «Ходімо. Робота не чекає».

Вона кивнула і вхопилася за його руку. Хоч якою мстивою була природа, розкопки від її люті майже не постраждали, і якщо чужинець дістався Масуда, що не становило, на думку Тіля, жодної проблеми, вони доволі легко відбулися. Вони повернулися до праці. З Масуда не було жодної звістки. Лінії зв'язку німували, та д-ру Тілю то було байдуже. Він переймався лише тим, щоб наздогнати втрачені й пропущені години роботи, і лагідна погода, що запанувала після пустельної бурі, тільки посилила його певність. Він уже уявив найгірші наслідки, а проте нічого такого не трапилося, хіба що в ямах лежав тепер пісок, якого стане на кілька вантажівок. Його навіть не занепокоїло, що Персефона не брала участі в очисних і відновлювальних роботах. Тіль, звичайно, помітив, що вона відучора задумана, приголомшена абощо, і вважав, що з його боку буде щедрим жестом лишити її саму. Робота не чекає.

* * *

Білий шум, фоновий шум, а потім тільки фонове випромінювання, ущільнене до звукових хвиль, говорили їй так багато. Вони промовляли до неї: *Ти сама. Ти говориши. Ти питаєш, але ми тебе не чуємо.* Вони промовляли до неї: *Ви замкнені серед широкого відкритого простору пустелі.* Вони промовляли до неї: *Світ від тебе такий далекий, як ніколи досі.* Персефона запитувала себе, чи їх іще, часом, не оточили чотириметровою стіною, чи не спостерігають за ними збоку, поки вони шукають давнього короля і вірять, що роблять це з власної волі. Вона розуміла мову цього шуму, але сумнівалася, чи вірити тому, що він їй нашіптує. Вона не насмілювалася визнати, що шуму немає причин брехати, але вона знала, що він бреше, що він хихоче. Цей тріск, цей лускіт, що знов і знов проривалися крізь гучномовці, були хихиканням, кпиною. Вона ненавиділа цей радіопередавач і водночас тримала його біля себе, притиснувши мікрофон до губ, немовби могла вдихнути живі слова в мертву лінію зв'язку. Одного дня, коли сплигло вже багато днів і Тіль, вочевидь, знову закопався у своїй ямі й дивувався, де в цей час Персефона, шум пропав. Ні, він не пропав. Він поступився тлу, поступився тиші, що чекала, порожня, на те, що її заповнять голосом. Так тривало кілька

хвилин. Персефона повторила вітання, тоді свої запитання, аж тут до неї долинуло слово. Алло.

— Алло, — а потім: — Хтось мене чує?

Так! Так, вона чує!

— Алло! Я тут!

— Я вас погано розумію. Говоріть повільно. І розбірливо! — утім не встиг голос договорити, як зв'язок налагодився, посилювався і окреслювався на тлі шумів. Персефона не знала, сміятися їй чи плакати. Від хвилювання у неї навіть пересохли сльози.

— Алло, ми тут, на розкопках, ви знаєте, де це? Ви знаєте, де ми?

— Так, звісно. Ми намагалися з вами зв'язатися. Шторм пошкодив усі передавачі, та тепер, здається, усе знову працює. У вас усе гаразд?

— Ми пережили бурю, але в нас є поранена. Її доправили до Масуда. Вона мала б уже бути в місті.

— Добре. Повідомте нам, якщо ви чогось потребуєте. Відсьогодні вас знову постачатимуть усім необхідним. Цього вечора має приїхати перший фургон. Нам повідомили про це з Масуда, бо з вами не було зв'язку.

Персефона впізнала голос. Одного разу вона вже говорила з цією жінкою.

— Розкажіть мені, як ви живете?

— Прошу? — перепитала радистка.

— Як життя?

— Життя добре, — зависла пауза. — З вами ще дехто пробував зв'язатися.

— З університету?

— Не знаю. Проте я можу передати, що вам знову можна дзвонити.

Зв'язок урвався. Шум повернувся, але бринів уже геть інакше.

На якусь мить, попри безкінечний шум, на Персефону зійшла тиша. Той різновид тиші, який дає людині відновити дихання, відчуття його у власних грудях і розпізнати свій внутрішній голос. Персефона прислухалася до власних думок, споглядаючи мовби збоку, як вони плинуть, перетікають одна в одну чи кружляють навколо одного запитання. *Як-то зараз там, удома*, і з домом вона пов'язувала не підвальну квартиру Тіля, не університет, не своє маленьке помешкання на найвищому поверсі чи садибу своєї матері, а сукупність цих місць. Вона думала про сніговий дощ, що періщив по скорботному маршу на

похороні солдата і про підозріливі, визвірені погляди людей одне на одного. Усе це колись було важливим, а тепер видавалося, що цього ніколи й не було. Усе відсунулося в далеке минуле. Безкінечно далеке. Їй треба якимось чином віднайти дорогу до нього, щоб пересвідчитися, що воно ще існує. І в цій тиші прорізався голос — жіночий голос із гучномовців радіопередавача. Так, ніби він проторував собі шлях крізь заплутану нелогічність її думок. Цей голос Персефона впізнала також і відразу.

* * *

Кондиціонер гудів. Радіо наспівувало арабські мелодії, оспівувало кохання, та Персефона нічого з того не розуміла. Вона намагалася зосередитися на кожному русі керма, на кожному струсі, бо вже довгий час не була на водійському сидінні. Вона повсякчас лишала зчеплення не повністю включеним, ледве видиралася машиною на кожну дюну, покійно об'їздила пагорби й орієнтувалася, їдучи звивистою змією, за GPS, сподіваючись, що справді просувається далі і що наступна дюна не зіб'є її зі шляху — шляху втечі. З часом вона посміливішала і навіть здолала один із таких схилів, яких дотепер уникала, довго тиняючись манівцями. Її нетерпіння перемогло страх. Вона мусить поїхати. Відстань від розкопок більшала дуже поволі. У неї було таке відчуття, ніби ці ями її переслідують, ніби вони наближаються з кожним об'їздом. Більше ніяких бічних доріг. Вона осідлає пустельні хвилі.

Подалі звідси, подалі від Тіля і цього безумства, яке він ширить. Її кликала батьківщина, вона мусила зібрати воєдино те, що ще залишилося від світу, який так легковажно залишила позаду себе. Руїни садиби, руїни університету. Голос із радіопередавача належав її матері, натомість слова — ні. Вона розпитувала про свою доньку і серед схлипів не одразу втямила, що вже з нею розмовляє. Садиба була геть спустошена, поля випалені, усі мертві. Робочих із ферми забрало полум'я разом із полями, а місто стало їй зовсім чуже. Матері не вистачало слів для опису. *Вертай додому!* Таким був зміст розпачливих ридань і кульгавих заклинань. *Що ти собі лишень думала?*

Персефона не мала відповіді, вона й сама не розуміла, що тут забула. Поки вона була вдома, де летючі ескадрильї переслідували її у снах, то думала тільки про те, щоб утекти світ за очі, та тепер, і справді опинившись на краю світу, вона вже не пригадувала, що спонукало її до втечі. Це була не війна. Перемога завжди здавалася їй неминучою. Лише зараз вона збагнула, що її спонукою була обіцянка сенсу. Обіцянка собі вирушити в дорогу Ніким, подружкою Тіля і донькою держсекретарки, і повернутися додому Дослідницею; вона соромилася цих думок. Вона не змагалася з д-ром Тілем, вона розуміла його люту жагу до слави. Їдучи, вона й сама відчула її в собі. Та невже вона й справді мусила поїхати від матері у світ по той бік земної кулі, щоб довести собі, що вона й сама чогось варта? Вона була ладна повірити, що сама накликала винищувачів скинути бомби на садибу, поля, університет і її безтурботний сон. Мати більше не могла говорити й попросту ридала через радіопередавач, поки Персефона, більше нічого не питаючи, не сказала, що повертається до рідного краю. Вона мовчки пройшла через табір, сіла за кермо і покинула Тіля без будь-яких прощальних слів.

* * *

Позашляховик набирал дедалі більшу швидкість, кулею перелітав хребти дюн, м'яко підстрибував, спричиняв піщані лавини й уже зазіхав на наступну висоту, яку врешті з ревінням підкорював. Персефона відчувала, що в неї лишилося обмаль часу: невдовзі її турботи і розсудливість знову притлумлять ейфорію втечі, тож їй треба встигнути заїхати так далеко, що звідти вона вже не зможе звернути назад. Дійти до такої межі, за якою будь-яка нерішучість потягне за собою смерть від спраги. Вона дедалі сильніше затискала педаль газу, машина рвалася вперед. Пустеля смугами пролітала за бічним склом. Північ, казав навігаційний прилад. Північ, і вона їхала, їхала, їхала за його стрілкою, що вказувала північний напрямок, відтак зупинилася, різко вдаривши гальма, врізалася в ремені безпеки, які на мить збили їй дихання, а потім кинули назад на сидіння. Персефона сиділа, як паралізована. І витріщалася крізь піщану плівку на лобовому склі туди, де перед її очима вивищувалася пустельна стіна, на некрутий схил, біля підніжжя якого виднів якийсь насип, схожий за формою на

людське тіло; як піщана фортеця на пляжі, цей насип омивався з усіх боків легенькими подувами вітру.

Виходячи з машини, Персефона вже знала, що тут закінчиться її поїздка. Вона наблизилася до піщаної скульптури і опустила побіч неї, провела долонею по голові мерця, очистила його волосся від піску і перевернула тіло на спину. Рятівник так і не знайшов дороги в Масуд. Він не проїхав далі від неї, а загруз колесами на схилі й помер, розпачливо блукаючи пішки крізь шторм. Вона пішла туди, звідки він прийшов, і їй здавалося, що вона відчуває його сліди під своїми ступнями; за кількесот метрів вона завмерла перед потрощеною машиною, у якій сиділа сліпа жінка. Вона також уже не дихала, коли Персефона дотягнулася до її заднього сидіння через водійські двері. Щоками сліпої стікали налиплі на кров ручаї піску. Рот був широко роззявлений. Персефона закрила жінці повіки пучками пальців; дівчині здушило горло, і вона з викриком захряснула дверцята позашляховика. Вертаючись тепер своїми слідами, вона побігла назад по схилу, заточилася, перекотилася і впала горілиць біля рятівника. Там вона пробула якийсь час, лежачи на спині, як і тіло небіжчика поряд із нею, витріщалася на хмару, тінь від якої сунула над нею, та важко дихала від гострого болю в грудях. Ця пустеля нікого не відпускала добровільно. Не відпускала поодинці. Не відпускала, поки не надходив час. Дівчина мусила поїхати назад і допомогти Тілю відшукати те, чого він прагнув, а потім, коли він нарешті дасть їй піти, вона побачить, що лишилося від її батьківщини.

* * *

Д-р Тіль помітив відсутність Персефони лише під час обіду, не знайшовши її ані в наметі, ані в їдальні. Він лишив її в спокої на цілих три дні, і йому здавалося, що її годилося б уже залучити знов до роботи. Окрім робочих, йому потрібна була пара рук, яка знала, що робить, бо він відчував, що підступає дедалі ближче до чогось зримого. Коли з піску видобудуть перші уламки, перші обтесані валуни, замість лопати йому знадобиться щіточка, а позаяк двоє з його помічників досі займалися безкорисними кістками з попередньої ями, Тіль хотів нарешті перетягти Персефону на свій бік. Коли ж вона повернулася з півночі — позашляховик радше котився, ніж їхав — до

табору, заглушила двигун і спробувала непомітно прослизнути до намету, він її перехопив. Він був насторожі, а також наказав вартовому на вершині своєї скелі не забувати про спостережливість, тож коли вона підбралася до табору ззаду, щоб її не зауважили, він поспішив навпростець через їдальню, щоб наздогнати дівчину, перш ніж вона сховається в своєму наметі. Де це вона була, спитав він її із докором та, не чекаючи на відповідь, повідомив їй, що вона йому зараз потрібна і що вона не має права покидати його самого під час розкопок. Урешті, допомагати йому — її безпосередній обов'язок, до того ж він вважає вкрай безвідповідальним їздити кудись без супроводу. Пустеля небезпечна. Він спізнав це на власному досвіді, і це його навчило.

Персефона лишалася безмовною. Вона нічого не розповіла про знайдені трупи і не збиралася втаємничувати в це Тіля. Най мертві лишаються там, де вони зараз. Вони належать пустелі, і Персефона більше не хотіла думати про них. Вона не сперечалася з Тілем, хоч їй і кортіло дати йому ляпас. Дівчина тільки кивала і бурмотіла, що їй шкода і вона хоче ненадовго прилягти. Уже за годину — скоро — вона приєднається до нього і допоможе.

Радіозв'язок відновили, гукнув Тіль їй услід. Може, нехай подзвонить додому. Це могло б піти їй на користь. Сам він зранку вже переговорив із університетом. Йому сказали, що війна йде успішно. Так, де-не-де трапляються бомбардування, але фронт просувається. Газети пишуть про великий прорив, який обіцяє перемогу. Можливо, коли вони повернуться додому, війна вже скінчиться, а тоді, знову ж, можливо, звернуть увагу на його, Тілеві, досягнення. Дослідник, який повернеться з перемогою — з власною, не військовою. Посланець надії на ліпші часи.

* * *

У небі годинами тримався загрозний туман. Дні після шторму приносили дедалі більше хмар із заходу, що нависали, густі, темніші, ніж раніше, у них над головами. Коли Персефона зникла в наметі, а Тіль, кинувши на неї презирливий погляд, подумки повернувся до короля і до свого майбутнього успіху, відсунувши набік свої роздратування та нерозуміння, найнижче з хмарних простирادل прорвалося, і з її розпоротого черева линув потоп. Це був водоспад, чий

краплі сплелися в розтріпану вітром завісу, що зірвалася з небесного вікна на розриту землю. На пустелю полив дощ. Важкі, мов град, краплини тарабанили по брезенту, повітря стало холодним, майже зимним. Робочі разом із Тілем шукали прихистку в наметі їдальні, натомість Персефона вийшла зі свого намету і, розчепірівши руки, насолоджувалася свіжою прохолодою невтомного дощу. Краплі вкривали її тіло другою шкірою і стікали їй у чоботи, збираючись в маленьке озеро біля її ніг. Персефона ступила в нього. Вона гоцала в калюжі, підстрибувала, бризкалася, як дитина. Десь далеко вода змивала легкий шар пустельного піску зі сліпої і її рятівника, який, озирнувшись на неї, втратив контроль над позашляховиком. Їх поховали. Непроглядний шлейф дощу накрив увесь видимий світ. Усе навколо потьмяніло й поблідло, вгрузаючи в сипкий пісок: екскаватори, вантажівки, позашляховики, намети. Пустеля заковтувала їх у себе. Д-р Тіль, не вагаючись, покинув безпечну їдальню, прочовгав розм'якшеним болотом і почав розгрібати вручну земну товщу, жбурляючи кавалки позад себе, безсило спостерігаючи, як розкопану яму заповнюють тонни мокрого піску і мутні потоки води. Греблі, встановлені тут, затримувати пісок від просипання в яму, були зламані та розтрощені. За спиною в Тіля ширяли примари, яких він не бачив уже багато тижнів; вони знову сміялися. Лише один дух поклав йому руку на плече, випустивши свій стосик паперів у струмок під Тілевими ногами, що плив, проорюючи собі канали; струмок підхопив аркушики, поніс за течією, закрутив і врешті втопив їх у собі, просотавши водою.

* * *

Віднині король панував над мертвими у світі — над остаточно мертвими. Вони були тим, чим були, і не мінялися. Усе завмерло в застої, і він не знав, куди від цього подітися. Вони ж постійно множилися. Мертві падали в підземне царство на море чужих кісток, і король втратив лік тисячам блідих тіл. Багатьох він загнав у це царство сам. Небіжчики мовчали. Вони з ним не говорили, тож ними легко було правити. Жодного слова незгоди. Тільки молебні жести того, хто сюди падав, або смертного, який прийшов просити про волю для чиєїсь душі. Королю бракувало життя, бракувало міста з глибокими

ровами й білим мармуром стін. Можливо, бракувало великої війни. Він тужив за старими часами своєї величі тоді, коли їй іще було куди розростися, проте його держави вже не існувало — і його так само. Він підвівся зі свого чорного трону і рушив крутими, дико закрученими сходами нагору, назад до світла. Корячись закону, який панував навіть над ним, він зачерпнув води з тихоплинної річки, що мляво текла на дні звивистої ущелини, і покинув царство мертвих, вийшов у тепло майже втраченого сонця і сплюнув отруту забуття на пісок собі під ноги: він ніколи не ковтав воду з мертвої річки. Він хотів пам'ятати про свої великі плани, з якими був не готовий прощатися. Та все ж утратив чимало спогадів. Забуття, що потроху в'їдалося йому в кров через слину, ширилося його венами і досягало голови. Він забув своє ім'я. Він забув, звідки прийшов і ким колись був. Його життя по піщинці розвіював вітер, але щось іще залишалось: він іще знав, що був владарем над іншими, що мусить володарювати. Він іще знав, що колись його увінчали короною, якої в нього тепер не було. Решту своєї пам'яті він виплюнув разом із водою в пісок, і коли він рушив далі поневірятися дюнами, після нього в пустелі постала оаза, підживлена його викраденими знаннями. Біля цієї оази знову розрослося місто і постало озеро з вологи, принесеної з підземного царства. Тисячі людей оселилися на березі і їли плоди, що вистигали на пальмах. Вони пили озерну воду й невдовзі відкрили, що всі вони були колись королями. За сотню років озеро зникло, всотане пустелею, а королі розбрелися по світу.

ІХ

На ранок після зливи дюни лежали мовби залиті цементом. Піщаний ландшафт, що жив у неперервному русі, змертво застигнув. Ніяких передувних пісків, ніяких піщаних лавин, жодного вітерцю, тільки мляво обвислі купчасті хмари і крихка поверхня, що тріскалася під кроками робітників. Чвакання лопат, які намагалися розрухати важкий ґрунт. Два екскаватори наполовину загрузли в багнюці. Більшість наметів стояли у воді. Дощ просочився всередину крізь щільний, промоклий брезент і так там і лишився. Позашляховики довелося відкопати і викотити на широкі дошки, щоб вони виїхали з піску. Вантажівки, наповнені до краю і схожі на плавальні басейни, довелося спорожнити, і з них вилилися цілі озера води, яку дуже неохоче всотувала земля. Сонце так жодного разу й не визирнуло до них. Жодної надії на те, що вода швидко випарується з глибоко розм'якшеного ґрунту. Усі займалися ремонтом табору і їдальні. Лише Тіль самотньо присів біля розкопок і розчаровано працював, намагаючись вивільнити засипані ями. Він раз у раз бігав за закам'янілий піщаний хребет покликати робочих на допомогу, проте його ніхто не слухав, і він мусив вертатися назад до своєї жалюгідної трясовини і довбати її лопатою. Персефона також працювала, але не з Тілем, а з помічниками, які всіляко намагалися порятувати те, що могли, з кісток і проб на інших розкопках. Озброєні щіточками, вони очищували знахідки й пакували їх у пластикові пакети, готували проби до пересилки. Так минав перший день після потопу, час від часу з неба мрячив легенький дощ, який Тіль зустрічав лютими криками і прокльонами; за дюною, у таборі, почувши їхнє відлуння, копачі щоразу здригалися. А потім сміялися. Навіть це не спонукало їх мчати Тілю на допомогу. Робочі не розуміли, навіщо їм далі копати, ритися в тих самих окопах, у тих самих ямах, якщо в них навіть не було сухого місця для спочинку. У своїй одностайності вони були непідвладні наказам.

Надвечір, коли всі, як завше, прикипіли до радіо задля новин про зміни на лінії фронту — попереджувальні постріли давно вже зробилися прицільними — та музики, якій більше ніхто не підспівував, Персефона знайшла Тіля у польовому ліжку, нерухомого, апатичного.

Він плакав. Вона завважила сліди сліз на його щоках і почервонілі очі, сіла поряд, поклала йому руку на плече й помовчала з ним. Він не хотів говорити, бо не міг дібрати слів для несправедливості, яку відчував. Які ще перепони чигають на його шляху? Чи готуватися йому до наступної бурі або, може, ще однієї зливи, неприродних ані для цього місця, ані для цієї пори? Це не мало сенсу. Нічого не мало сенсу, якщо робочі збиралися прогавити ще один день розкопок, дбаючи лише про те, щоб їм було зручніше спати. На дні наметів досі стояла вода завглибшки з палець. Тілю було байдуже, де спати. Нехай усе буде сире, колись саме випарується. Час просипався йому крізь пальці. Лишалось тільки півтора тижні на те, щоб почати розкопки з нуля. Його саботували, і якщо це не робітники і не Персефона, то якась вища сила, якийсь заслужено знехтуваний Бог, що втягнув його в свої ігри.

Персефона була не в змозі довго зносити вигляд цих злісно вибалушених, мовби незмигних очей у суцільній темряві й устала, пробурмотівши пусту фразу. Усе якось буде.

Щось та буде. Байдуже, що саме. Коли вона вийшла з намету, вечірнє повітря вже не бриніло такою спекою, як у попередні тижні, а під подошвами вона з подивом відчула опір землі, мовби крокувала м'якою подушкою. Вона нахилилася, вийняла ліхтарик із неглибокої кишені штанів і спрямувала вузький промінь світла на пісок, на якому стояла. З-під нього пнула до сонця квола рослинка, щось на кшталт пучечка похилених травинок. Опустившись ближче, так близько, що Персефона ледве не торкнулася рослини кінчиком носа, дівчина розглядала хворобливі паростки. Стеблини були жовтуватозелені й одягнені в ніжні шоломи бутонів; вони тягнулися вгору, немовби розправляли кінцівки після довгого сну, від якого Персефона пробудила їх, ледь не розчавивши ногою.

Вона коротко повагалася, чи зірвати ці квіти й привезти додому, затиснувши між сторінок якоїсь книжки, та зрештою лишила рослину стояти там, де вона проклінулася із землі.

* * *

Зміни, які спричинив нещодавній дощ, оприявнилися протягом подальших кількох днів. У таборі, хоч куди глянь, забуяли подібні рослини, простягаючи свої бруньки та листочки на стеблинах до неба.

Невдовзі набряклі бруньки розчепірили віяла кришталево білих квіток. Навколо цих квітів рясніли найрізноманітніші трави, спершу на міліметр від землі, та за кілька годин уже сантиметрової висоти. Дощ пробудив цю пустелю. Погода лишалася похмурою, навіть хмари так само висіли в небі, проте їхня заслона проясніла й подекуди навіть давала землі змогу зустріти погляд сонця. Робочі нарешті повернулися до розкопок, проте не корилися Тілевому суворому планові, пропускаючи повз вуха будь-які його крики й лайку. Вони приходили вранці, працювали весь день, влаштовували перерви, коли заманеться, і йшли назад до табору поспати або послухати радіо, коли вважали, що з них годі роботи. Пісень і досі не співав ніхто. Тіль, який, схоже, не зауважив цих змін у навколишньому світі — або свідомо ними маловажив, — мусив відмовитися від розпачливих спроб перевести роботу на врегульований, дисциплінований лад. Зрештою, йому навіть не вистачало сил командувати ними, і він був надто виснажений, щоб і копати, і гримати на них водночас. Та й користі від того гримання не було, схоже, ніякої, тому він задовольнявся тим, що просиджував ночі сам у ямі, риючи далі, допоки його зморить сон і накриє ковдрою Персефона, яка спала в наметі без нього. Д-р Тіль знову шукав забуття в алкоголі. Тунельний зір від сп'яніння допомагав йому зосередитися лише на праці своїх рук і на безпосередніх завданнях. І це діяло — хоч і недовго.

* * *

Персефона не поверталася. Вона спала в таборі, їла разом із усіма, розмовляла з помічниками, які заходилися знову пакувати й очищувати кістки та витягати все, що зможуть, із затопленої братньої могили, але вона не верталася до Тілевої ями на півдні від його скелі, до місця, яке сама йому нарадила. Він мовчки сприймав її відсутність, її велике зникнення. Він узагалі більше з нею не говорив. Відколи Персефона приїхала назад після спроби втечі, вони не перекинулися ані словом. Замість копати, замість продовжувати їхні безцільні пошуки — а вони були саме безцільні, — щоб скоріше дійти до якогось відкриття, вона стала фотографувати відродження флори, яке не задокументувала ще жодна людина в цій частині світу, зберігати картинки на одному зі своїх комп'ютерів, збирати їх у цифрових альбомах, описувати дивні

різновиди й вигадувати для них назви. Гучні назви. Урешті, вона просунулася так далеко, що почала обрізати деякі бруньки, листочки, квітки та стеблини, виривати рослини з корінням і затискати між сторінками книжок, щоб притримати їх на майбутнє. Кожному зі своїх відкриттів вона привласнювала ім'я, дату і місце знахідки, додавала підпис під фото і ретельний виклад своїх висновків. Вона не вивчала ботаніку, але це було й неважливо. Ці рослини дослідить хтось після неї; їм дадуть наукові назви, їх класифікують і увічнять у навчальних посібниках, проте імена, які їм дарувала Персефона, прикрасять сторінки у вигляді заголовків чи підзаголовків. Рослину, що квітла білим цвітом по всьому таборі, зокрема, і перед її наметом, вона охрестила першою, вписавши її назву друкованими літерами на початковій сторінці свого першого фотоальбому. Вона назвала її на честь сліпої та її спасителя.

* * *

На п'ятий день після дощу д-р Тіль прокинувся від коматозного сну, лежачи головою на купці ще сирого піску; його ноги стояли в ямі, а груди притискалися до її заокругленого краю. Він одразу потягнувся по фляжку, яка висковзнула в нього з руки, поки він спав. Він обмацав землю навколо себе, зиркнув на темно-сіре небо, що нависло над ним, і спробував визначити, котра година. Не може бути, щоб уже по півночі, бо він іще чув жахливі, нескінченно повторювані радіопісні: їхній такт відбивався в пульсуванні його скронь. Замість фляжки його пальці натрапили на записник і причеплену до нього ручку, він підняв блокнот козирком над очима, затуляючись від сліпучого світла прожекторів, які палали на його сітківці, витанцьовуючи червоними цятками. Їхній танок не перервався навіть тоді, коли він розплющив очі й відтулив від лица записник, щоб таки пошукати ще раз своє віскі й заснути з його допомогою. Погляд Тіля ковзнув розгорнутими сторінками і мимохіть вихопив календарну табличку, вміщену між обкладинкою і першою сторінкою. Тіль пробігся закресленими днями й підлічив ті, що в нього лишилися. Шість. У нього було шість днів. Навіть менше, ніж тиждень, перш ніж копачі поїдуть із цього місця — і їхня експедиція слідом; перш ніж вони розташуються в масудському готелі й оглядатимуться на пустелю через вікно своєї башти, змушені

визнати свою поразку. Цього не змінять навіть кістки селян і рабів. Від цієї сцени, цього передчуття приїзду з порожніми руками Тілю ставало зле, і наближення цієї події в часі робило її набагато імовірнішою, ніж сподіваний успіх. Він не хотів із цим миритися: так довго вдавати з себе оптиміста, дати Персефоні свободу займатися будь-чим, дозволити Геку, Мінті та Підо, цим нездарам, змахувати пил із кісток і відправляти їх музею, щоб і вони закарбували під чимось свої імена, — а що він отримав натомість? Невдачу, згаяний час і певність у тім, що йому більше ніколи не виграти гроші на свої дослідження. Останній шанс, і той намарне. Колись ця війна скінчиться, і залишені нею руїни проковтнуть усі гроші, які держава ще мала для подібних невдах. У його паніку — цього разу справжню паніку, а не тривогу — втрутилося жалюгідне ритмічне виття з табору, яким розважалися робочі, витрачаючи час і сили, замість копати разом із ним чи принаймні піти спати, щоб назавтра прокинутися відпочилими. За що їм заплатили? Невже ж за їхні розмови, за слухання музики чи історій про ту чи ту війну? Вони не можуть. Не мають права. Як він повернеться в свою квартиру й дивитиметься в пусті очі старигану в своєму кріслі, який сміятиметься з Тіля, поки решта духів — вірний хор — потуратиме батькові? Хіба вони не відлітали геть, не танцювали надворі в снігу? Цього разу він лишить їх у цій пустелі. Нащо йому ці духи, коли він заволодіє справжніми мерццями.

Д-р Тіль увірвався до намету їдальні, як шторм, як *габуб*. Його незрозуміле, плутане белькотіння сполошило присутніх: ті, хто пив, хто бесідував, Персефона, яка крутила між пальців листочок якоїсь рослини, Гек, Мінті, Підо, які саме відкоркували пляшку вина, одну з останніх, — усі здригнулись і розбіглися бозна-куди. Дехто боком відступав до виходу з намету, поки Тіль перевертав столи, підносив стільці над головою і жбурляв поперед себе, вивергаючи нерозбірливу лайку і плювки. Ніхто не наважувався підійти до нього, скрутити і якось заспокоїти. Ліпше забратися геть від цього божевільного! Вони боялися цього кволого, висушеного, кістлявого чоловіка. Зрештою, коли в наметі майже нікого не залишилося, — вони тупцяли зовні, ставши півколом на безпечній відстані, — Тіль помітив у кутку на одному з іще не перекинутих столів переносний радіоприймач, який досі наспівував про мир. Тіль грізно рвонув до радіо, змітаючи все на своєму шляху включно з розкиданими стільцями, схопив прилад за

антену, відламав її, а те, що лишилося, затиснув під пахвою. Відтак розвернувся на підборах і широкими кроками, голосно сопучи, рушив до виходу, аж раптом у нього на шляху виросла Персефона. Вона й досі тримала в руці свій листочок і квітку, від якої долинав нікому не помітний аромат. Вона пахла, майже як дзвіночки, та Тіль у своєму збудженні не розрізняв ніяких запахів, ніяких смаків, усі його нервові закінчення палали від люті. Він уповільнив кроки, але не зупинився. Наблизившись до Персефони, він проштовхнувся повз неї, не дивлячись на дівчину, і вона його не затримала. Люди надворі відсахнулися від нього. Їхнє півколо розімкнулося, пропускаючи його, коли Тіль підійшов до них упритул; усі озирнулися на Персефону, яка, притулившись до однієї з опор намету, застигла біля входу, проводжаючи Тіля поглядом, поки той дістався гребня найвищої серповидної дюни на півночі від табору. Там він зупинився і ще раз зиркнув через плече, засапано викрикнув щось невиразне і з вигуком жбурнув радіо, немовби штовхав ядро; здавалося, секунди перед глухим падінням приймача десь по той бік дюни тяглися нескінченно довго. Після цього Тіль зникнув із опущеною головою та згорбленою спиною — було важко роздивитися щось іще з його силуету — та повернувся до своїх розкопок. Табором пробіг занепокоєний шепіт. Один із тлумачів роз'яснив, що робочі бояться Тіля, бо певні: цей чоловік одержимий дияволом. Персефона відмахнулася. Ні, він просто схибнувся.

Протягом усієї ночі було чути, як д-р Тіль копав собі яму. Це пронизливе тертя заліза об пісок, що розступався під його ударом і падав на високу, як скеля, купу на краю ями збоку від Тіля, переслідувало Персефону навіть у снах; вона марила про в'юнкі квітучі рослини, що обвивають усе навколо. Тіль намагався викопати корені цупких паростків, що чіплялися за опори наметів і ковші екскаваторів, тягнучись вище до неба, ранив лозу гострою лопатою, проте ця рослина буяла так, що він не встигав її нищити. Вона витіснила з Персефониних марень навіть нічні жахіття про закривавлені очі й піщані скульптури людей, утім вони не відступили назавжди, лише зачаїлися в куточку її свідомості, за бруньками й листочками, які проростали з тіл і крізь тіла. Вона підслуховувала чужу, геть незнайому їй мову робочих і вихоплювала з неї дедалі більше вивчених слів і запитань у пустоту. Навіть уві сні вона не могла

їм відповісти. Її губи були зашиті, але вона забувала про це, вдивляючись у білу чистоту квіток.

Ніхто не знав про смерть співця і сліпої. Персефона нікому не розповіла про те, що знайшла під час втечі. Та й хіба це щось змінило б? Нехай уже лишаються поховані між табором і караванною дорогою, нащо дарма втручатися в їхній спокій. Прокидаючись, вона й досі бачила перед своїм внутрішнім зором обриси чоловіка в піску — із цього піску тепер вибрунькувалися сотні квітів, названих на його честь, — та рештки машини, оповитої стеблами завтовшки з дерево і схожої на живий, квітучий, роздутий кокон. Най так і буде, думала вона і не порушувала своєї мовчанки. Персефона обходила табір, зривала, описувала і зберігала щораз інші трави, квіти та крихітні пагони, які могли б розростися до кущів, до тернистих хащів, що колись даватимуть плоди. Краєм ока вона спостерігала за схиленими копачами, які боязко повернулися до придуманих Тілем робочих змін. Ранкова зміна саме заступила нічну, водії екскаваторів передали один одному ключі, копачі отримали мотики та лопати. Гек, Підо та Мінті також перейшли працювати до Тіля. Хоч він про це й не просив, вони лишили свої кістки, замінили щіточки на маленькі лопати і присіли навпочіпки поряд із Тілем, слідкували за його рухами й повторювали їх. Може, вони вирішили, що лишився тільки тиждень, а отже, зовсім небагато днів, короткий проміжок часу, протягом якого ліпше не дратувати свого професора — а копачам — свого роботодавця, — щоб не боятися поганих наслідків для себе по поверненні додому. Студенти переймалися своїми оцінками, робітники — своїм прожитком. Персефона ж не боялася нічого, а тому зосталася каталогізувати пробуджену пустелю і зі смутком спостерігала, як рослини, що рвалися до світла з дна ями, нещадно викопували і жбурляли лопатами на купу разом із піском, прирікаючи ставати перегноем.

* * *

Нові знахідки не припинялися. Щогодини, майже щохвилини Персефона натрапляла на нові квіти незнайомої форми та кольору, пучок трави, якого не помітила раніше, — її альбоми нескінченно грубшали. Увечері вона потай зв'язалася з університетом Масуда й повідомила про своє відкриття; її спрямували до біологічного

інституту. Вона описала науковцям, які зібралися навколо приймача по той бік дроту, форми листя, стеблин і квіток, розгалуження коренів. Її пропозицію надіслати їм проби рослин професори відхилили. Вони хочуть поглянути на місце, де ті ростуть. Побачити це на власні очі. Такого дощу не було більше ніде. Він пощадив Масуд і всі райони на північ від караванної дороги. Та й дощ, що випав в інших районах, не зрівняти з тим, про що повідомила вона. Експерти з ботаніки зголосилися приїхати й лише за допомогою кількох дзвінків розповсюдили новину по всьому світу. Гряде справжня сенсація. *Готуйтеся! Це буде щось масштабне.* За кілька днів вони прибудуть до пустелі з усім, що необхідно для дослідження цього неймовірного, ба навіть дивовижного феномену, і задокументують його за всіма правилами.

Персефона опитала робочих, чи траплялися їм подібні рослини, подібні квіти, і всі вони відповіли запереченням. Ніколи досі не було такої зливи, та й пустеля в цьому місці ніколи не лежала у воді. Тут віддавна не бачили нічого, крім міражів. Персефона заперечалася. А як же король, якого шукає Тіль. Він власноруч примусив ці землі розквітнути чотири тисячі років тому. Можливо, доля дарує їм дещо більше — не самого короля, а світ, який він побудував. Що до Персефони, то вона почувалася так, ніби вони навіть перевиконали початкову ціль. Вона зберегла свій реферат, зміст якого пригадувала вже дуже тьмяно, у тій самій папці комп'ютера, що і фотоальбоми, щоб не забути те, що знала давно: це місце колись було раєм.

* * *

Тіль не сказав нічого, коли Персефона розповіла йому про свою розмову з біологами Масуда. Він не осатанів, не накричав на неї, проте в нього затрусилися руки й забігали туди-сюди неспокійні очі. Йому бракувало сил, бракувало слів, щоб донести їй свій стан. Він намацав за спиною стіл і обперся на нього. Здавалося, риси його худого обличчя стали ще гострішими. Минуло кілька хвилин, перш ніж витиснув із себе прохання: «Води», та його тон сказав дівчині те, що він залишив неказаним. *Ти мене зрадила.* Персефона не розуміла, чому він так думає. А Тіль не міг висловити їй того, на яку небезпеку чекає з-за горизонту. Він уже бачив заголовки. Бачив звіти про чудеса

природи. Бачив обличчя широко всміхнених чоловіків поряд із фотографіями якогось корінця, а під цими картинками текст, у четвертому абзаці якого журналіст мимохіть зазначить про те, що це нечуване відкриття здійснили під час безуспішної археологічної експедиції. Жодної світлини з Тілем, жодного фото саркофага й артефактів за його спиною, жодних спалахів із моря фотокамер. Хто напише про мертвих, якщо їх витісняє життя.

Відколи випав дощ, це була перша ніч, яку Тіль провів у наметі, біля своєї зрадниці, щільно її оповивши. Його грубі крижані пальці ковзали вздовж її шиї та хребта, та вона лежала нерухомо. Долоні Тіля гладили її живіт, її ноги, і дівчині здавалося, що вона замерзає. Персефона стулила повіки, натомість очі д-ра Тіля лишалися широко розплющені.

Він був тут, але не з нею. Її рішення бути з ним, а не на батьківщині, там, де, мабуть, невдовзі святкуватимуть закінчення ще однієї війни, — вона замріяно уявляла, що могла би бути зараз серед живих, замість розкопувати мерців, — цієї ночі це рішення тяжіло над нею щогодини дужче під його шерхатими від пилу руками. Цей чоловік, якого вона не знала, і його сліпе поривання означали для неї дедалі менше; вона давно вже не була б із ним, якби не пам'ятала, яким необхідним він колись був для неї.

День на березі, розмова перед університетською аудиторією. Дрібниці і багатозначні погляди. Похід у кав'ярню, до нього додому, подарунок. День був холодний, ніч була тепла, ба навіть гаряча, і вони дивилися одне одному в очі. Постійно дивилися в очі, поки навколо була зима, зима старої війни, до якої вони були тепер байдужі і в якій замерзав — як оце зараз Персефона — відомий їм світ. Попрощавшись із останнім днем року, з його снігом і сльотою, вони покинули свою батьківщину. Разом вони відкрили це місце в записах і кресленнях на пожовклому папері, накреслили траєкторію похоронної ходи на картах пустелі, ступаючи носіям саркофага буквально слід у слід, а на початку лютого вирушили сюди. Чотири тисячі років тому на цьому місці короля занесли в його склеп разом із сотнями прикутих до нього рабів. Чотири тисячі років тому ці люди пішли за ним і померли за нього в темряві, виснажені голодом. Їхні скорчені рештки лежали тепер за крок від Тілевих чобіт. Їхні скелетовані пальці зі зламаними, сточеними об

стіни цього склепу нігтями тягнулися до робочих нічної зміни, немовби їх іще можна було врятувати.

Коли Тіль розтиснув обійми, Персефона загорнулася в ковдру і вибігла з намету. Як спекотно, казала вона собі, хоча насправді їй було так холодно, що зуби почали мимохіть цокотіти. Д-р Тіль нарешті заснув і лишився наодинці з собою і своїми побоюваннями щодо майбутніх газетних статей.

* * *

Довгими безсилями помахами чоловіки й жінки в ямі вдаряли мотиками в землю — чи то пак вдаряли об землю, ледве не випускаючи з рук. Вони неохоче встромляли лопати в стіни, розширюючи проходи. У кожному з них бриніло питання: Чому? Чому вони й досі були тут, чому вони вже два місяці носять пісок з одного місця на інше, порушують спокій старих могил, та ще й, як виявилось, не тих могил? Чому вони тут узагалі? Щоб утілити фантазію одного божевільного? Щоб коритися безглуздям чоловіка, в якого вселився диявол? Іще один удар, одна грудка сирого піску, яка розбивається об землю. Дзвін лопати, хрип, крєктання, хрускіт суглоба, новий удар. Дзвін лопати. Крєктання. І так по колу, в трансі одноманітності, аж раптом — скрегіт. Так сталь вдаряється об камінь. І ще раз. І ще раз лопата скрегоче і відскакує. Помічник, що стояв позаду, Гек, спершу навіть не помітив, що його інструмент стукає вже не у піщану стіну, що з кожним новим ударом на його ноги, груди і лице летить кам'яна крихта. Студент спав із розплющеними очима й роззявленим ротом. Його дух ширяв далеко звідси. Інші затамували подих. Озиралися на нього. Дехто нерішуче Perezирнувся. А потім нараз почувися стук, гук, та такі могутні, що Гек прокинувся від своїх опівнічних марень, змахнув мотикою і ледве не впав. Покришена стіна піддалася ударам. Верхні валуни обвалилися слідом за своєю опорою, скотилися з краю розламу і поховали під собою Гекові ноги. Захитавшись, він спробував за щось ухопитися, проте камені, за які він хапався, луснули, як скло, порізавши йому долоні. Коли його зір нарешті відновився, йому у вічі дивилося око чорної п'їтьми, темнішої за місячно-сіру ніч навколо нього. Молодий помічник відповз назад із вигуком подиву і страху та побачив на кам'яних уламках фрагменти орнаментів. Забувши про

обережність археолога, він розбив стіну гробниці, протаранивши ворота до світу мертвих, як таранять мури міста-оази, і цей світ видихнув йому в обличчя запах мокрої плісняви і застоюного повітря. Чотиритисячолітня гробниця зітхнула, мов велетень, який пробудився від тривалого сну. Інструменти попадали людям із рук. Усі пороззявляли роти, проте ніхто й не думав гукати від радості. Цієї миті перші сонячні промені виповзли з-за хвилястого горизонту й затопили дюни світлом з-під пелени хмар. Повітря стало помітно теплішим, і д-р Тіль розплющив очі у своєму наметі, поки Персефона, розвернувшись до нього спиною і загорнувшись у ковдру, дивилася на північ, звідки, відділений тепер лише останнім пагорбом і останньою долиною, до них наближався конвой із п'яти великих вантажівок із зелено-жовтим логотипом на капоті — чотирикутним листком у серпанку зірок і з розгорненою книгою над ним. Як спритно вони мобілізувалися, відчувши жагу до дослідження. Якби Персефона побачила очі цих ботаніків і метеорологів, то прочитала б у них зухвалі мрії про передовиці журналів.

* * *

Заінтриговані робочі рушили від розкопок на гребінь дюни зустрічати прибульців. Вони не забули про Геків прорив, проте їхня увага не трималася довго через утому, і приїзд групи чужинців здався їм передвісником того, що вони всі скоро вирушать по домівках. Д-р Тіль, який щойно виліз, сонно хитаючись, із намету, вмить збадьорився і виступив назустріч дослідникам, ручкаючись то з тим, то з тим і намагаючись перехопити їх під лікоть, притримати, розпитати, що їм потрібно в таборі, хоч він і знав, що саме. Його теж зацікавила поява науковців. Та зараз, коли ці чужинці могли вкрасти в нього такий швидкоплинний час на останній шанс здобути собі славу, він не збирався відволікатися на своїх ворогів.

Він прокинувся, бо в таборі раптом стало тихо, і це мовчання молотків і голосів послужило для нього сигналом до пробудження. Тіль негайно зрозумів, чому на розкопках тиша. Відчуття, що сталося щось визначне, — неспокій у безвіконному просторі напередодні сильного шторму — він не сплутав би ні з чим. Д-р Тіль уже відчував подібне, тоді він також підхопився з польового ліжка й спустився до

кургану, з якого піднімали саркофаг. А тепер до нього примчав Гек у супроводі Мінті та Підо — почет роззяв, який гукав його й усміхався йому в лице.

Я дещо знайшов!

Я знаю.

Ми зараз повернемося і витягнемо короля з його ями!

Не поспішайте.

Вони майнули повз нього — і крізь його пам'ять. Д-р Тіль бачив лише свою яму, яка чекала на нього за кілька кроків. Кілька імпровізованих сходинок, вузький піщаний коридор, прямокутний отвір — і ось вони. Ворота до його успіху. Чорна розколина, доволі широка, щоб у неї проліз дорослий чоловік. Він поставив одну ногу в гострокраю тріщину, тримаючись однією рукою за стіну проходу; глибокий вдих, зітхання, заплющені очі, приплив адреналіну, пульс у скронях, рій мурашок у пальцях і грудях — і ось якась сила підступила до нього і скинула в п'тьму.

* * *

Люди обступили новоприбулих, які, уже діставши записники, дивилися собі під ноги в пошуках обіцяної флори. Від ботаніків і робочих долинуло збуджене бурмотіння. Персефона дісталася науковців задовго до решти, провела їх через дюну до табору й уже стояла, і досі в нічній білизні й ковдрі, перед машинами, коли ті загальмували. Вони привіталися, потиснули руки та пропустили обмін люб'язностями, аби швидше перейти до суті. Персефона розповідала, показуючи дорогу до намету їдальні, про нещодавню повінь і про подальші дні, протягом яких вона почала виявляти різні рослини; принесла їм свій ноутбук і презентувала делегації, передовсім огрядному ботаніку з роговими окулярами, який проштовхнувся впритул до столу, свої альбоми. Кожне нове фото викликало схвильований шепіт і скрегіт графіту по паперу. Чи могла б вона надати їм ці картинки? Де саме росте ця квітка чи оцей будяк? Як вона вигадала ці імена? Чи вона взагалі усвідомлює, яка це сенсація? Такого перетворення не було ще ніколи. Та ще й у такий короткий строк. Та ще й у цій частині світу. Метеорологи визирнули з палатки на й досі захмарене небо. Вони роз'яснили, що навіть записи із супутників, які

вони отримали після зміни погоди, підтвердили її слова, а побачити це тепер, на власні очі, — це, без перебільшення, вражає.

За їхніми спинами фургони постачання, що приїхали одночасно з конвоєм, саме вивантажували воду, необхідну для останніх днів розкопок. Їм надіслали тільки дві великих каністри й одну коробку з продовольством, запечатану у фольгу. Щоправда, їм також привезли пакет із позавчорашніми газетами. Посильний прослизнув між роззявами, розштовхуючи тих, хто не поступався йому дорогою, і грюкнув пакетом об стіл Персефони так, що вона смикнулася від страху й озирнулася до нього.

— Думаю, тебе це зацікавить, — просичав він ледь зрозумілою англійською і розчинився між науковцями.

Персефона перепросила й посунула ноутбук на столі, дозволивши їм подивитися решту картинок самим.

Двічі припрошати не довелося. Товстий коротун просто-таки метнувся до комп'ютера і підняв його в себе над головою, щоб і колеги могли подивитися на світлини. Дехто з них уперше — через нього. Охкання і ахкання супроводжували зміну кожної фотографії на екрані.

Персефона схопила найвищу газету зі стосу, щоденну газету з рідного міста, і в неї перехопило дух. Сльози нез'ясовного зворушення забриніли в неї в очах, і вона відступила на кілька кроків від збудженого натовпу науковців і робітників, що згуртувалися навколо піднятого комп'ютера. Персефоні здавалося, що будь-яка людська душа наразі безкінечно далека від неї, ніби цей намет, під яким вона стояла, був повністю темний, і єдиний прожектор спрямовано на неї і на газетну сторінку в її руках. Персефона була наодинці з рядками заголовку. Недовірливо читаючи те, що було перед її очима, надруковане чорним на брудно-сірому, Персефона відсторонено вийшла з їдальні й усамітнилася в спокої свого намету.

Це спогад про те, що колись ми були королями

Мирний договір підписаний!

Війна скінчилася. Вороги відклали зброю. Народ пишався своїми хоробрими солдатами, країна вистояла. Держава захистила права

громадян і майже не втратила своїх земель. Цитували слова президента, слова генерала: усі погоджувалися, що це не поразка для батьківщини. Більше нічого було казати, нічого було знати. Майбутнє було невідоме. Відомо було лише те, що боротьба добігла кінця. Число загиблих, звіти про руйнування і бомбардування останніх кількох тижнів, про переміщених і викрадених осіб, тобто обставини цього кінця, замовчувалися, замість них до народу зверталися із закликами до стійкості й похвалами за витривалість. Персефону все це лишало незворушною. Її не цікавила ні правда, ні справедливість. Персефоні вистачало знати, що вона може знову повернутися на рідну землю і жодна повітряна тривога не збудить її вдома від сну, що, почувши ревіння двигуна, вона не муситиме тікати в пошуках укриття, що пил і повалені бюсти великих чоловіків залишаться в минулому й вона вже не буде розгубленою дівчиною, зіщуленою серед руїн університету. Лише тепер вона, здавалося, зрозуміла, чому над Тілем так тяжіло бажання приїхати в цю пустелю. Проте їхнє цілковите відчуження мусило колись закінчитися. Королівська гробниця втратила своє значення, і тепер вона думала про повернення додому не з розчаруванням чи безнадією, а тільки з полегшенням. Хвилювання про те, якими тепер постануть перед нею матір і садиба, були ще далеко. Усе добре, без сумніву, добре, тепер вона це знала. Та й хіба могло бути інакше: без війни все одразу стане на свої місця. Персефоні закортіло подзвонити додому. Вона вже уявляла, як почує з радіопередавача феєрверки, що їх підпалять звеселені люди на кільцевій дорозі та здіймуть угору не факели, а пляшки з шампанським, як ця уява стане дійсністю, а тоді вона негайно покине це місце, хай навіть їх і без того невдовзі витурять із пустелі. Водій фургона постачання підвезе її до Масуда, це вже напевне, а звідти вона вже сяде на перший-ліпший літак. Та що там: вона проїхала б і з пересадками десятма потягами, кораблями й автобусами, аби лише пошвидше рушити в дорогу. Та головне — доктор Тіль. Треба повідомити йому, що сталося. Нехай він поїде з нею. Що, як вона зможе витягнути його з його божевілля. Урешті, тепер буде мир. А це означає, що в нього ще з'явиться новий шанс. Їй більше не здавалося, буцім усе втрачено.

* * *

Дівчина востаннє рушила за ним, зістрибнула в глибоку яму, в якій пропав д-р Тіль; він саме колінкував на землі у світлі жалюгідної лампи, зануривши пальці в потічок, що протікав від однієї стіни склепу до іншої. За ці тисячоліття ручай виїв собі розколину в камені. Денне світло кинуло тінь від Персефони на вузький струмок і на Тіля; чоловік підвів погляд, і хоча вона не розрізнила рис його лица, Персефона знала, що він сяє. *Підійди! Подивися на це. Хіба це не грандіозне відкриття?* Він розчепірів тонкі руки та обвів жестом голе каміння, каламутну воду й порох кісток замуrowаних рабів, яких, вочевидь, поховали разом із королем. *Ходи, ходи сюди, оглянемо разом, що тут є.* Він іще не дослідив цей склеп. Щойно ввійшов сюди, натрапив на цей ручай. Він занурих іще один палець у воду та облизнув його. Вода свіжа, навіть прохолодна. Він попросив у Персефони лампу, проте вона не прихопила її з собою. Байдуже, і цього світла буде достатньо.

Вона пролізла до нього і поклала руку йому на плече. Конвой приніс їм новини. *Війна скінчилася. Так само, як і зима.* Тіль не тямив, що вона хотіла цим сказати, і тільки світив у темряву перед собою. Він відвернувся до неї спиною і стенив плечима. То й що, що війна скінчилася? Що це означає для нього?

Ми вертаємося додому. Ми вертаємося додому.

Чому?

Настав мир.

Ми підемо звідси тільки тоді, коли все тут завершимо.

Ти взагалі тямии, що я тобі кажу? Глянь на мене!

Він подивився на неї, не розуміючи, куди вона його тягне.

Невже ти не бачии квіток серед пустелі? Невже ти нічого не бачии? Я вже не можу порпатися в цих кістках!

Він її не слухав. *Треба більше світла.*

Персефона простягнула руку з ями й намацала Гекову лампу, підтягла її до себе й передала Тілю; він прийняв її, виставивши наосліп руку. Їхні тіні затанцювали на покришеній мозаїці стін. Склеп був повен кісток, та в його центрі не стояло жодного саркофага. Лише трон і п'єдестал. Персефона занімала. Д-р Тіль не бачив нікого й нічого, крім місця для короля.

Оплески. Це аплодували духи.

Крок, і ще один, і ще — він навіть не помітив, як жінка за його спиною щезла в денному світлі, не зронивши ні слова. Сидіння трону перед Тілем було порожнє, на ньому був тільки вузький напис, якісь нерозбірливі знаки. Хто там сидів? Ніхто, не володар, не раб — безлика тінь.

Персефона схопилася за кущики молодії трави з кришталевими квітами й, підтягшись, вилізла з ями.

Доктор опустився на свій трон, заплющив очі й згадав, що був колись королем.